

Михайло
ЖЕЛЕМ

МАЦИНА ВЕЛИКА –
село лемківське

Михайло ЖЕЛЕМ

Мацина Велика- село лемківське

Історико-краєзнавчий нарис

**Дрогобич
Видавничча фірма
«ВІДРОДЖЕННЯ»**

6000

УДК 94 + 908] (477.83)

ББК 63.3(4Укр-4Льв)+26.89 (4Укр-4Льв)

Ж 51

Цей історико-краєзнавчий нарис – не просто дослідження про рідне село Мацину Велику і край Лемківський, віковічні традиції великої гілки українського народу, а й некущий біль автора по втраченій прадідівській землі внаслідок насильної депортації лемків після Другої світової війни.

Значна кількість переселенців опинилися у Бориславі, що став своєрідною їх столицею. Тут уже виросли три покоління лемків, які пам'ятають, чиїх батьків вони діти.

Книга розрахована на широке коло читачів.

Редактор Роман СОЛОВЧУК.

Книжку набрано, відредаговано, зверстано й віддруковано у редакції народного часопису „Нафтовор Борислава”, фото-вставки, обкладинку й інші поліграфічні роботи виконано у ТзОВ «Сплайн» (Львів).

ISBN 978-966-538-207-2 © Михайло Желем, 2008.

© Роман Соловчук, 2008.

© «Нафтовор Борислава», 2008.

© «Відродження», 2008.

ЙОГО БОЛІЛА ЛЕМКІВСЬКА ДОЛЯ

• Пам'яті автора

Перед вами, шановний читачу, незвичайна книга. Це не просто розповідь про село, в якому, як у краплині ранкової роси, віддзеркалюється вся Лемківщина з її прадавньою історією і традиціями. Чи й не кожна сторінка цієї книги пройнята болем. Болем за незаслужено втраченим, ностальгією за рідною землею, від якої автора силоміць відірвали, кинули з родиною в товарняк і погнали в невідоме.

Тоді, у сорок п'яту, коли відбувалася злочинна депортація лемків, Михайло Желем був уже у зрілому віці – йому щойно виповнилося дев'ятнадцять років. За плечима – прожита війна й навчання в учительській семінарії. Навіть у роки воєнного лихоліття, коли громіли битви між двома світовими тиранами, він тягнувся до світла знань. Хотів зреалізувати себе на рідній землі, адже у його сердю любій Лемківщині польська влада накидала темряву ночі, таким чином силкуючись ополячити впертого лемка, який за багато століть так і не відмовився ні від прадідівської віри, ні від віковічних традицій, ні від рідного лемківського слова. Бо у більшості своїй лемко був твердим українцем.

Народився Михайло Львович Желем 1926 року в селі Мацина Велика біля лемківського містечка Горлиці у багатодітній селянській родині. Батько, чоловік авторитетний у громаді,

довший час працював солтисом у ріднім селі. Пройшов Першу світову війну, за яку мав військові нагороди, складні часи польської пацифікації. Він був свідком того, що дітям потрібно дати освіту. Ще тоді троє дітей його із п'яти – Михайло, Стефан Іванка – навчалися спочатку в «Рускій Бурсі» в Горлицях, а відтак продовжили навчання, обравши фах учителя¹. У роки війни Михайло здобував знання в учительській семінарії в містечку Криниці. Той сонячний травневий день сорок п'ятого року минулого століття був чорним і плачевним для родини Желемів, для сотень і сотень жителів Мации. Усіх лемків, від великого до малого, після двох годин збору під конвоєм погнали до залізничної станції.

Перед тим, як потяг рушив, ще цілком молодий Михайло Желем на великому блакитному листку паперу написав: «Прощавайте, Лемківщино, гори й річки. Ми ще повернемося до вас!». І прибив цей напис на вагоні. Червоноопогонники, які ретельно обмацували кожного «переселенця», перевіряли навіть найменший клунок, зірвали той напис. Більш як два тижні поневірялися в дорозі по тих товарняках. Аж 18 червня опинилися у тодішньому Ворошиловграді. Ці штрихи родинної біографії Михайло Львович детально описує у своїх споминах.

Більша частина його життя пов'язана з містом прикарпатських нафтоворників Бориславом, що став своєрідною лемківською столицею у вигнанні. Бо в жодному місті України не було стільки лемківського люду. Вельми подібний тут край і на Мации, і на Кросно, і на Ясло – гори Карпатські, нафтovі промисли... Неспроста якась незвідана сила збирала, скликала, стягувала лемків сюди.

Трудову біографію в Бориславі Михайло Желем розпочав учителем початкових класів четвертої середньої школи. Невдовзі вступив у Дрогобицький педагогічний інститут, де навчався два роки. По закінченні стаціонарного навчання у цьому вищому навчальному закладі, де панував дух великого Івана Франка, М. Желем працював учителем історії. Та якось його «висватали» на посаду другого секретаря Бориславського міського комітету комсомолу. На цій роботі не приживися – очевидно, не вабила його жодна кар'єра. Працював директором восьмої середньої школи, директором дитячої технічної станції,

тривалий час керував педагогічними колективами СІІ № 6 і тієї ж четвертої школи, у якій розпочинав педагогічну діяльність.

Він був талановитим педагогом від Бога, то ж вельми щедро передавав багатий досвід молодшим освітянам. Був добрим господарником, організатором, тому і працював багато літ директором школи. Ще коли очолював станцію юних техніків, зумів придбати автобус. Тоді й возив багатьох бориславців по всій Україні визначними місцями у Київ, Канів, Умань, та й на Чорне море. Не раз і не два ставав в обороні лемків, коли ущемлювали їхні права.

Так склалася доля, що Михайло Желем учителював і за межами Борислава – в селі Уличному на Дрогобиччині, на Яворівщині. А на заслужений відпочинок за віком пішов із директора Червонівської восьмирічної школи на Закарпатті улітку 1986 року.

Був одружений із дочкою священика із села Білина Дробицького району Ольгою Василівною Федурко, з якою навчалися разом у вчительській гімназії лемківського містечка Криниці. Виростили й виховали свідомими українцями двох дітей – Ірину й Ореста, яким дали вищу освіту.

1992 року сталося горе: померла дружина Ольга, відійшла в інший світ ще порівняно молодою. Але й той удар долі не зламав Михайла Желема: він – один із ініціаторів створення Товариства «Лемківщина» в Бориславі, був організатором першого лемківського кермешу на бориславському міському стадіоні «Нафтovик» восени 1995 року, на саме свято Покрови.

Тривалий час співав у народному хорі «Лемківська студенка», віддавав частку самого себе у громадських заходах лемків як Борислава, так і регіону та України. На одній із імпрез в місті Івано-Франківську познайомився з лемкінею Вірою Антонівною Лаврик (із дому Мацієвська), уродженкою Криниці. Із цією жінкою згодом узяв церковний шлюб, до кінця своїх днів поділив з нею долю в гуцульському місті Надвірній. Власне, Віра Антонівна і стала натхненницею при написанні його спомінів та історико-краєзнавчого дослідження про село Мацину й усю Лемківщину. Він так і не встиг «дошліфувати» рукопис книги – 12 квітня 2002 року, на 76-му році життя, обірвалося його серце.

Невідомо як склалась би доля цього твору, якби про його видання не потурбувалася родина. Передовсім рідна сестра М. Желема Анна Герман, її дочка Марія з чоловіком Миколою Прибілом, а також двоюрідний брат Йосиф Желем, двоюрідна сестра Наталія Магола із Качмарчиків. Допомогли і спонсори – начальник НГВУ «Бориславнафтогаз» Ігор Михайлишин та голова профкому управління Михайло Драбчук. У додатковому зборі інформації при виході книги активно сприяв Микола Прибило, декілька разів побував у Мацині Великій, звідки зробив цілу серію кольорових фотознімків. Їх і використано у книжці.

Шановний читачу! Ти відкриеш сторінки цієї книги і збагнеш, що на кожній із них проступає біль її автора Михайла Желема за трагічну долю більш як шістдесят літ тому розтоптаного лемківського краю, розтоптаних тисяч і тисяч доль відріваних від рідних гнізд лемківських родин. Перед ним до останніх днів, до останнього подиху стояли незабутні живописні картини рідної Мацини і всієї лемківської землі. Цю ностальгію він проніс через усе своє життя. І Боже натхнення спонукало його викласти той біль на папір.

Як кожен лемко, як правдивий українець, він у своєму непростому житті виконав три важливі місії: породив і виховав двох дітей, посадив сад і побудував власний дім. А до того всього ще й написав спомини, які завдяки волі добрих людей стануть книжкою.

Роман СОЛОВЧУК.

Вступ

Друга світова війна закінчилася великою трагедією для Лемківщини і для її люду. З приводу цього вже багато написано, зокрема про депортацию лемків зі споконвічних рідних земель. І це було зроблено у брутальній спосіб. Про сам процес депортациі мова піде далі.

Дуже дивно і прикро, що деякі автори у своїх публікаціях із невідомих причин обмежують територію Лемківщини описом поверхової історії лише північної частини, забувши про її частину південну в межах Словаччини й Закарпаття у складі нашої Незалежної України. І визначають її кордони вузьким клином від ріки Сян зі сходу по ріку Попрад на захід. Забувають про те, що територія простягається на південь схилами Карпат, починаючи із верхньої течії ріки Латориці, північніше міста Мукачева, а далі Великоберезнянським районом, Перечинським, Хустським, верхньою течією і до середньої течії ріки Лободець із населеним містечком Меджилорборці, Свидник, Бродів, Пряшів до Попраду й Дунайцю на захід.

Вся територія Лемківщини в Х ст. входила до складу Київської Русі, починаючи від часів князювання Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Данила Галицького.

Першою тяжкою трагедією для Лемківщини та її населення були розпад Київської Русі і татаро-монгольська навала на початку XIII століття. Негативно на долю краю вплинули міжусобні чвари та війни між галицько-волинськими боярами і князями.

Скориставшись поділом Київської Русі, міжусобними війнами між князями, навалою татаро-монголів на Русь, зі сходу на захід почали уже з 1230 року свою загарбницьку експансію польські феодали спільно з німецькими хрестоносцями, але дорогу їм загородив своєю раттю Данило Галицький.

Лемківщину польські феодали почали колонізувати й загарбувати на початку XIII століття. Особливо інтенсивно витісняли вони лемків із Прикарпатських низовин, де багато придатних земель, захоплювали статегічні напрямки долинами рік, що вели до теперішньої Словаччини. Прикладом є містечко Мушули над Попрадом коло Криниці, яке 1288 року окуповане польським лицарством. А ще раніше, 1229 року, захоплено Мале Місто (тепер селище Тилмич).

До кінця XII ст. поселення лемків поширені з північної сторони в районах міст, починаючи із заходу на схід: Новий Санч, Грибів, Горлиці, Біч, Змигород, Дукля, Ясло, Дубовець, Кросно, Сянок. У цих районах польські поселення між лемками були поодинокими.

Найбільш інтенсивним і насильницьким заселенням польської народності на Лемківщині припадає на XIV ст. за часів правління короля Казимира Великого після захоплення Польщею Червоної Русі.

Особливо посилено йшла колонізація у Ново-Сондецькому, Горлицькому, Ясьельському і Сяніцькому повітах, коли лемків відтісняли у гори. Водночас відбувалося витіснення лемків у гори на територію Чехії, нинішньої Словаччини, Угорщини.

У такій складній і дуже тривожній обстановці потрапила Лемківщина зі своїм майже одномільйонним населенням у тяжку неволю, під гніт польських, чеських, австро-угорських феодалів.

Уже восьме століття Лемківщина стогне під гнітом іноземців. Два моменти були сприятливими для звільнення її від колоніального гніту. Перший – це Перша світова війна, але Версальська конференція Антанти віддала її полякам.

Другим моментом одержання свободи стало закінчення Другої світової війни, але московсько-більшовицька влада на чолі зі Сталіним продала Лемківщину Польщі, відмовивши лемківському людові у приєднанні нашого краю до Радянської

України. Два рази лемки вносили заяву разом із зібраними підписами населення більше 80 % за воз'єднання.

Перша заява внесена у вересні 1939 р. у Львові на Народні збори, коли Західну Україну приєднано до Радянської України. А другу виголошено у березні 1945 року на Народних Зборах Закарпаття в Мукачево. На церемонію приєднання Закарпаття до Радянської України із Горлицчини і Пряшівщини прибула делегація у складі 30 осіб із конкретними підписами лемків про приєднання всієї Лемківщини до Радянської України, як північної, так і південної її територій.

Делегацію прийняв командувач Першого Українського фронту генерал армії Конев. Він одразу зв'язався телефоном зі Сталіним, який без усіяких пояснень заявив: «Никакого присоединения, только переселение».

Життя і побут лемків

Про походження лемків багато написали різні історики та дослідники вже після Другої світової війни. Наприклад, дослідник історії Лемківщини Іван Красівський пише, що лемки – потомки більх хорватів. Палкій етнограф професор Роман Райфус у своїй книзі «Слідами лемків» «Sladami lemków» зазначав, що поселення Лемківщини (Західних Бескидів) почалося у XII ст. волосько-руськими скотарями під тиском наступу на Захід татар, турків, монголів. Угорський професор Магочі намагається доказати, що лемки – угорського походження. Усе це вигадки польських і угорських шовіністів з метою виправдання загарбницьких цілей. Угорські націоналісти мріють захопити Закарпаття, польські шовіністи викреслили з геогра-фічних назв Лемківщину, назвавши її «Beszczadamy» і не перестають мріяти про Львів та Галичину.

Вигадки шовіністів не мають під собою ніякого ґрунту. Лемки – постійні й давні корінні жителі Західних Карпат ще до утворення Київської Руси і входили до її складу від часу правління князя Олега до середини XIV ст., до захоплення Галичини королем Казимиром Великим.

Переважна більшість населення Західних Карпат від р. Сян по р. Попрад і Дунаець були православними східного, константинопольського обряду.

Основним заняттям лемків було землеробство і скотарство. У час раннього середньовіччя господарство носило натуральний характер. Все, що вирощували, випасали і виробляли, тут же і споживали. Знаряддя праці були примітивними. Дерев'яними плугами виорювали землю. До плугів запрягали корів, волів. З дерева виготовляли також лопати, вили, граблі, ложки, цебрики, корита, діжки, ціпі для молочення зерна, ступи для очищення ячменю на пенцак, преси для вичавлення олії з насіння льону.

Висівали жито, ячмінь, овес, оркіш, просо, садили компери (картоплю), кармелі (бружку), ріпу, буряки, капусту. Урожай були дуже мізерними, рільництво на Лемківщині марне, урожай жита, вівса – вельми низькими. Можна було проїхати возом по засіяному вівсі – і сліду ніякого не залишалося. Такі ж урожай давали жито і ячмінь. Земля потребувала органічного добрива, а його було обмаль.

Великі труднощі мали рільники в доставленні гною на поля по камінних і стрімких дорогах, що спонукало це добриво вивозити зимою на санях і зваливали на землю. А весною розносили і розтрісали по ріллі, у недоступних місцях – носили у плахтах на плечах. Під час весняних відливів і дощових злив вивезений гній втрачав якість і не мав тої користі, що потрібна для підживлення землі. Але перед тим, як розкидати добриво, конче мусили збирати з поверхні землі каміння, яке, як говорили лемки, «найкраще родилося». Зібраний камінний «урожай» висипали на межі сусіда – й досьогодні значить він межі, зарослі терням, ожиною. На їх краях ростуть прекрасні суніці, серед яких у сонячні дні вигріваються змії.

Здебільшого лемки вели трипільну систему обробітку землі, зі щорічним виділенням обробленої землі на відпочинок, засіваючи її конюшиною, люцерною, ріпаком та іншими травами. Землю орали на вузькі загони на 10 – 12 скиб. У місцях дуже стрімких загони виорювали віপерек, аби запобігти стіканню води, внаслідок чого утворювалися високі межі між попереchenями до 1,5 метра, що дуже небезпечними були для лижників, які відвідували зимою Лемківщину. За таким методом орали в селах Панкна, Ропиця Руска, Маціна Велика, Вапенне, Роздзілля Горлицького повіту. Трипільну систему господарки

переважно проводили сезонні лемки, які раннім літом ішли на заробітки в Угорщину, де значно скоріше починалися сінокоси і жнива. Збиралися вони в Бардієві бригадами по 14 чоловік: сім чоловіків і сім дівчат. А жінки залишалися вдома з дітьми й на господарці. Чоловіки косили збіжжя, а дівчата відбирали від косарів кошені стебла і в'язали у снопи, а опісля складали у стіжки. В один стіжок клали 10 – 12 снопів.

Після закінчення косовиці зернових культур – пшеници, жита, вівса, ячменю – бралися за обмолочення зібраного урожаю. За виконану роботу одержували сім стіжків, які треба було самим обмолотити в дуже тяжкий спосіб, примітивним знаряддям – ціпом, який складався із двох тонких дрючків. Основний, який брали в руки, був довжиною два – два з половиною метри, другий, – довжиною один метр – бивень, яким обмолочували снопи, падав на колосся, розкладене у стодолі, або спеціально підготовленому рівному і твердому місці. Ці два патики були з'єднані за допомогою металевого кільця й волової шкіри-сирця, які надійно витримували сильні удари по снопах, розстелених на землі.

Обмолотивши зароблені стіжки зерна, сезонні робітники одержували виплату зерном і навіть невеликою сумою грошей. Зароблене зерно угорські землевласники підвозили до міста Бардієва, а з Бардієва в місце проживання потрібно було доставляти зарблений хліб самому. А це теж коштувало багато клопоту і затрат у грошах та зерном. Коли заробітчани поверталися, дозрівало збіжжя на Лемківщині.

Жнива у гірській місцевості Західних Карпат починалися значно пізніше, ніж у Прикарпатті та Закарпатті, а особливо у Придунайській долині, коли жнива починалися скоріше. В часи раннього середньовіччя на Лемківщині жниувати виходили тільки жінки. Жали вони зерно серпом і була ця праця тільки жіноча. Вижате зерно скидали у снопи зі стеблами зерна. Скручували перевесло і зв'язували ним сніп. Снопи складали в стіжки на заздалегідь забитих у землю грубих дрючках, щоб вітер не розкинув стіжки. Клали снопи хрестом, щоб крапце сохли. Бувало, і це досить часто, що жали зерно вечорами під час місячних ночей, переважно це робили молоді дівчата, що виходили великими групами і жали із задушевними

піснями, які неслися далеко горами й долинами Карпат. Від тих часів навіть дійшла до нас приповідка: «Як лемкині заспівають, то гори з долинами ся рівняють».

Із певним часом жнива і праця на Лемківщині удосконалювалися, витіснялась жіноча праця, на заміну приходили чоловіки-косари. До кошення збіжжя готували коси із пристосуванням до кістя дужок, які клали зерно у валки. Це сприяло швидкому осушенню, а отілья в'язали снопи і клали їх у стіжки.

Зvezення зерна стрімкими та кам'янистими гірськими дорогами було дуже небезпечним. Для забезпечення цього задні колеса воза намертво зав'язували ланцюгами, тобто були нерухомими, зверху на возі снопи притискали досить грубим верхом ялиці, який лемки називали «павузом». Із особливо стрімких місць збіжжя зносили вниз у плахтах на плечах. Зvezене зерно складали у стодоли. Коли в полі неможливо було працювати, молотили збіжжя ціпами, віяли від полови дерев'яними шуфлями на вітрі, який видував половину від зерна. Зерно мололи на ручних журнах (лемки називали «млинець»). Дуже важкою була та праця.

З городніх овочів вирощували ріпу, карпелі, буряк столівий і кормовий, капусту. В XVII ст. висаджували компері, бондурки (так називали лемки картоплю — її завіз голландець, котрий працював городником у дворі магната в селі Клинківка біля Устя Руского Горлицького повіту). В період між XVIII і XIX століттями на кращих землях Лемківщини насильно виникали двори польських магнатів, де панувала панщина. Польські магнати, влада та й польське населення називали лемків «bydlom» (худобою). У ті часи польської панщини часто виникав голод серед лемківського роду. «Якби не овес і компері, біб, горох і карпелі, не було б чим жити на Лемківщині» — говорили між собою старші лемки села Команче.

Цікаво садили картоплю. Спершу виорювали землю, розпушували граблями, під шнурок виділяли віддаль між рядами на півметра. Далі робили ямки й кидали туди гній, після того кидали картоплю, перерізану з очком, тобто з кільцем, і загрібали.

Землі для обробітку лемки мали дуже мало й вони досить часто виокремлювали її у храбіїв, тобто польських магнатів. У більшій кількості це були зруби серед лісів. Лемки викорчувували пні, спалювали рештки лежачого гілля, опісля перекопували важкими мотиками, потім виміщували з попелом і засівали цю поляну озимим житом або вівсом, використовуючи її до повного виснаження. І залишали на кілька років цю ділянку, яка знову заростала дрібними хащами, і знову виконували ту ж роботу – викорчовування і спалювання...

Подібно роблять нинішні лемки, які повертаються на Лемківщину із Заходу, куди їх вивезли поляки під час операції «Wisła» 1947 року. Це, зокрема, у селах Бортне, Вапенне, Роздзілля, Рихвалд та інших.

Тяжка праця лемків на ріллі і зібраний скупий урожай не забезпечували нормального виживання сім'ї, усього лемківського населення. Особливо це виявлялося навесні, коли приходили переднівки, під час яких треба було добре затягувати ремені по-лемківськи, досить часто навіть доводилося голодувати. А щоб не вмерти з голоду, дуже збіднілі лемки ішли жебрати на низи до поляків, випрошуючи кусок хліба (ішли ті, хто вмів розмовляти польською мовою).

Більшість лемків подавалася на заробітки на сезонні роботи у Східну Галичину, Угорщину, звідки привозили пшеницю, жито, ячмінь, кукурудзу.

Оскільки землеробство не забезпечувало життєві потреби населення, лемки змушені були займатися скотарством, в основному випасанням овець, кіз і в невеликій кількості корів та волів. Випасали худобу по гірських полонинах, лісових полянах. Кожен господар-лемко мав не менше, як 8 – 10 голів овець, більш заможні господарі – від 30 до 80, а випасали отари ціле літо в горах. Для ночівлі овець, кіз будували колиби або кошари, будки для ночівлі пастухів.

Вівці ночували в переносних кошарах. Такі кошари були збудовані над селами Вапенним і Мациною Великою на полянах Карпіутського лісу, де в давні часи діяв і мав свої печери народний і легендарний герой Сипко з Мацини. Він орудував на Горлицчині і мстив польським магнатам за заподіяні

крайди, вчинені лемкам і за звірячу страту його ні в чому не винних мами й рідної сестри. Діяв він подібно до Олекси Довбуша на Гуцульщині.

У горах лемки здебільшого випасали овець поблизу сіл Рихвалду, Новиці, Ропиці, Бортного, Волівця, Гладишова. У найбільшій кількості випасали овець у Криницьких горах, зокрема на полонинах гори Яворина. Тут майже до Другої світової війни збереглися вівчарські кошари, колиби.

Треба знати, що умови для випасання овець, кіз, худоби в Західних Карпатах були набагато гіршими у порівнянні з бойківськими і гуцульськими Карпатами. У Західних Бескидах не було таких розкішних широких полонин, як на Бойківщині та Гуцульщині. Розведення вівчарства в певній мірі допомагало бідним лемкам у забезпеченні одягом з овичної вовни, з якої в'язали і шили гуні, ховошні, кожухи, чуги. За винятком Яворинської полонини коло Криниці, на верхах Магури, гір Явір і Фирдей біля с. Вапенне випасання овець було дуже збитковим через невеликі гірські потоки, які розділяли вершини гір. Росла вільха, яка була джерелом поширення небезпечної овичної хвороби мотилиці та знищувала цілі стада овець на досить широких теренах. Ось чому лемки старалися не зимувати овець і восени продавали їх на заріз. Вивозили овечок у прикарпатські містечка: Горлицю, Грибів, Новий Санч, Дуклю, Ясло, Кросно, Сянок.

Перед Великоднем лемки мандрували гірськими пляями на Бойківщину, Гуцульщину купувати нових овець, яких переганяли гірськими стежками до своїх селищ. Між Першою і Другою світовими війнами кількість випасання овець різко зменшилася у зв'язку зі зменшенням потреби в одязі. Появилися промислові вироби, одяг із тканин, витканих на ткацьких фабриках Лодзі, Бельська. Більше уваги лемківські господарі приділяли годуванню й випасанню великої рогатої худоби: корів, волів, ялівок, телят. Уже напередодні Другої світової війни лемки випасали значно більше корів, ніж польські господарі на низах перед Західними Карпатами. У кожному господарстві лемка вигодовували свиней, що забезпечувало родини жиром і м'ясом.

Свинобиття відбувалося традиційно перед Різдвом Христо-вим і перед Великоднем. Історичні джерела підтверджують, що давні лемки випасали свиней у букових лісах, які давали високі урожаї букових горіхів. Але це тривало не довгий час, бо не кожного року бук давав урожай. Після того годівлю свиней разом із коровами перенесено до стаєнь, у спеціально відгоро-дженіх кучах (так лемки називали свинячий хлів).

Оскільки лемківські села розташовані уздовж річок і гірських потоків, то в таких місцях паслися стада гусей, качок, близько хат греблися кури, індикі, татарки.

Така багатогранна сільськогосподарська праця лемків із великим трудом забезпечувала дуже скромне харчування, у якому домінували картопля (по-лемківськи бандурки, грулі, компери), корпелі, ріпа, капуста, пенџаки, киселиця. Хліб пекли із житньої муки, вівсянки, часто змішували тісто з тертою картоплею, молочних продуктів до їжі вживали дуже обмежено, бо воно було призначено на продаж у місті.

Лемківські жінки долали багатокілометрові віддалі пішком, щоб добрatisя до міста і продати грудку масла, сиру чи кілька яєць, а на зароблені гроші купити сіль, сірники, нафту для освітлення.

Дуже бідні й далеко не достатні доходи господарки змушували лемківський люд шукати інших занять і заробітків поза сільським господарством. Для жінок на час осені й зими створював таку можливість льон. Праця з льоном теж була нелегкою і досить трудомісткою, бо зібраний стебла потрібно добре висушити в невеликих копичках, складених корінням униз, а насінням доверху, щоб головки насіння добре висохли. А після цього треба було той льон обмолотити, зібрати насіння, вивіяти від полови. Пізніше стебла льону розстелювали на полянах тонким шаром, а далі свою роботу виконувала оса, дощова слівота до того часу, поки поверхнева частина стебла льону перегнила. Після того все збирали, підсушували й підсу-шений льон очищували від верхніх шарів стебла за допомогою терлиці, вичісували льоночесалкою, зробленою з дерева і вміщеного в це дерево гострого металевого гребеня.

Після вичесання льону його можна було прясти й цю роботу також виконували жінки. Вони збиралися зимовими вечорами

цілими гуртами і пряли прядиво веретеном із кужелі. Такі збори жінок на Лемківщині називали вечірками. Переважно цією роботою займалися молоді жінки й дівчата, до них заходили хлопці, заходили і старші дядьки, які часто оповідали різні фантастичні оповідання та цікаві історії. Часто пряжа супроводжувалася піснями, веселими забавами, різними іграми. Підготовлену пряжу встановлювали на ткацькі верстати, які були майже в кожній хаті. Виткане полотно навесні вистелювали на травниках коло річок, щоб сонце його вибілювало. Чоловіки допомагали жінкам при обробці вовни, чесали вовну на дротяних щітках. Вичесану вовну пряли, а прядиво віддавали до ткання вже добрим спеціалістам – ткачам. Виткане сукно відбивали у спеціальних ступах; при змоченні гарячою водою і пресом сукно ставало густим і в міру товстим. Таке сукно було готове до шиття гунь, ховошнів, чуг та іншого одягу. Ткали льняне полотно, сукно, іх лемки продавали на торговельних ринках майже в усіх прикарпатських містах, таких, як Горлиці, Ясло, Грибів, Дукля, Змигород, Болигород, Сянок.

Значне джерело доходу для лемків мали ліси, які були їхньою власністю. Жінки й дорослі діти збирали в лісах гриби, сунниці, малину, борівки, чорницю, опісля продавали їх у вже згаданих містах. За виручені гроші купували одяг, взуття, цукор, сіль, мило і т. п.

Чоловіки трудилися над стинанням та обробкою дерева. Від найдавніших часів лемки довозили до міст оброблені бельки на будову хат, обрізані на тартаках дошки на підлогу, вікна і двері, у великій кількості ґонт для покриття дахів.

У середній частині Західних Карпат, зокрема на Горлицчині, на південь від Магури, у таких селях, як Баниця, Новиця, Ліщини, Кункова та Прислон, була розвинена обробка деревини для домашнього вжитку із застосуванням примітивних механізмів, зокрема, токарного верстата по дереву. Виготовляли дерев'яні ложки, веретена, валки для качання тіста, товчки для товчення картоплі, точені з дерева посуд для масла (маслянички), вішалки на одяг, щипці для сушіння білизни, дитячі іграшки, сита для висіяння муки, корита, маснички для биття масла. А ще – коновки для води, різні цебрики, бочки для квашення

капусти, скрині для збереження одягу, розсувні канапи для сидіння протягом дня, які вночі розсували для спання, переважно дітей.

У Мациині Великій, Вапенному були майстри з виготовлення коліс, виїзних возів до міста, спеціально гарно оздоблених фігурними візерунками по боках, вишиті болотники, механічні гальма при спусканні з гори, м'які сідла з оперттям. У Пригонині, Бодаках, Постружнім виготовляли фурки (сопілки), файки для куріння, касетки, різні галантерейні вироби з прикрасами. У кількох селах біля Риманова, зокрема в с. Одрехова, лемки займалися пам'ятковою різьбою, здебільшого фігурною. Зокрема, виготовляли гарно й художньо оформлені різьбою тарелі, касетки, фігурні вироби у вигляді карпатських лань, оленів, беркутів. Уперше в Одрехові вирізьблена постать лемка, який несе на плечах дрова, назва цієї роботи – «Лемко з дровами», автор невідомий.

У Бортнім, Пригонині, Бодаках, Вапенному та інших селах Горлицьчини була поширенна обробка каменю, що мало індивідуальний характер, а каміння на Лемківщині не бракувало. Кращі майстри при обробці каменю жили у Бортному і Пригонині. Виготовляли камінні блоки під фундамент будинків, витісували круглі жорна для мелення зерна, дурбаки для остrenня кіс, ножів, викрещували точила для гострення сокир.

Народне прислів'я говорить: «Час – цей великий доктор, покаже». Для лемків цей час був дійсно доктором на шляху удосконалення виробів, засобів праці і т. п. У вже названих селах каменярство набрало широкого застосування. Виготовляли великі млинові жорна для водяних, вітряних і навіть механічних млинів, які працювали при допомозі двигунів внутрішнього згорання. Вирізьблювали надгробні хрести з фігурною різьбою, зокрема з розп'яттям Ісуса Христа. Виготовляли придорожні хрести, навіть видовбували у великих каменях каплички, оздоблені різними рельєфами та різьбою.

На верхах Карпатських гір у шпилькових лісах ялиць, смерек, сосен під час гарячої літньої пори виливалася живиця (смола), з якої лемки уміло випалювали шмір (дъоготь) для змащування возів, молотарок, вітряків, тартаків і т. п.

З берези добували сік, який використовували як лікарство. Смола (живиця) мала також великі лікувальні цінності, тож лемки дуже вдало вміли із живиці виготовляти мазь для лікування відкритих ран людей і тварин.

Лемки села Лосе над р. Ропа коло Горлиць випалювали смолу на шмір для змащування возів. Практично смолу змішували з ропою (нафтою), тобто відходами з рафінування (нафтопереробних заводів). Із деяких копанок ропа виходила на поверхню землі. Такі копанки були в Мацині Великій, Загірянах, Кригу. Виготовлений шмір заливали в бочки. Нагромадивши кілька 200-літрових бочок, наповнених шміром, лемки-лосяни вантажили їх на спеціально підготовлені вози, накриті дугоподібним дахом (непромокальним матеріалом). Бо дорога була дуже довга й далека. До Першої світової війни лосяни в більшій мірі на своїх навантажених шміром важких возах, запряжених гарними і сильними конями, об'їжджали Литву, Латвію, Галичину, схід України, Моравію, Угорщину й нарешті цілу Польщу, Чехословаччину. Такі далекі поїздки давали лосянам досить великі грошові прибутки. Напередодні Другої світової війни село Лосе стало найбільш заможним і багатим на всю Лемківщину. Тут будували сучасні будинки, покриті цинковою бляхою. Жінки, чоловіки ходили одягнуті в дорогий одяг, мало чим відрізнялися від міського населення, але своєю працею придбали собі прізвисько «мазярів». Після закінчення Другої світової війни лосяни майже припинили свій гендель шміром. Останнім мазярем Лосього був Дмитро Карел, котрий до смерті (1976 р.) об'їдждав праву сторону ріки Вісли.

У деяких гірських селах Лемківщини, у повіті Сянок наприклад, займалися плетінням солом'яних капелюхів усіх видів: дитячих, чоловічих і жіночих на вибір.

У селах Риманова, Заводка, біля Яслів, з лози виплітали кошки, півкішки для возів, фуражні опалки для коней. По всій Лемківщині, майже через одне-два села зустрічалися самоуки-столярі, які виготовляли меблі, шафи, але здебільшого таки скрині, куфри, оздоблені різьбою, різними візерунками. Було чимало обдарованих ковалів, які кували мотики, сокири, обковували вози, брички, сани.

Зрідка займалися лемки ще і бджолярством – у всіх повітах Лемківщини. Почалося воно з освоєння диких бджіл, які водилися в дуплах дерев. Здобувши лісовий бджолиний рій, приносили до хати, закладали рій у заздалегідь виготовлений вулик круглої форми, з дуплавого дерева. Напочатку така пасіка була малопродуктивною. Але згодом лемки виготовляли вулики з дощок із подвійними стінками, між які втрамбовували лісовий добре висушений мох, аби бджоли не замерзали. Вулики заповнювали бджолами на рамках з вошиною, що значно збільшило збір меду, а збирати його було де – чудові поляни з різними квітами красувалися в горах, як килими, наповнені бджолиним звуком. Пам'ятаю, були теплі літа, які приносили великий збір меду, на кожен вулик по 40 кілограмів.

Заняття лемків було багатогранним. Землеробство, тваринництво, різноманітне ремесло давали їм дуже скромні прибутки, так, аби «не вмерти від голоду», за винятком мазярів із Лосе, що не знали біди. Аби поправити своє життя, лемки виїжджали у США, Канаду, Аргентину з надією заробити долари і повернутися з достатком. Почалася ця еміграція лемків до Америки 1880 року і триває досьогодні.

Дещо поліпшилися справи в рільництві на Лемківщині між першою і другою світовими війнами. А сприяли тому такі фактори, як поява хімічних мінеральних добрив, продуктивних сільськогосподарських знарядь праці – металевих плугів, механічних косарок для сінокосів, витіснення, заміна тяглою сили корів, волів кіньми, що значно прискорило й поліпшило обробіток землі, збільшило урожайність із кожного гектара на кілька центнерів. Якщо до 1914 року лемки збирали з гектара 7 – 8 центнерів зерна, то 1939 року урожай з 1 га сягнув 11 – 12 центнерів.

Полегшувала працю лемків поява металевих ручних машин для обмолочення збіжжя. Щоб задіяти її в рух, потрібні були чотири сильні чоловіки, крім того, п'ять осіб робочої сили для подачі снопів зерна, відбирання соломи від машини. Надалі молочену солому скидали на стриж для зберігання й годівлі худоби. Щоб вимолотити все зерно, зібране з поля,

треба було затратити не менше двох днів із залученням до цієї праці 10 чоловік. Із часом, уже напередодні Другої світової війни, з'явилися керати – їх за допомогою певних механізмів пристосовували до ручних молотарок зерна і вводили в рух за допомогою тяглої сили коней, які ходили по колу. Це значно полегшувало працю людей і значно зменшувало кількість робочих рук. На жаль, не всі лемки могли користуватися такими технічними засобами – вони були надто дорогими, і не кожен міг їх придбати. Але в кожному лемківському селі були такі молотарки, керати, млинки, віялки для очищення обмолоченого зерна.

Згадані вище механічні знаряддя праці були власністю багатьох лемків і багатьох сіл, але й бідніші виходили зі становища: вони купували господарську техніку кооперативом (складкою) і користувалися нею спільно з певним порядком. Але всі оті сільськогосподарські механізми не витісняли первісного знаряддя обмолочення зерна – ціпа. Ціп довго залишався потрібним при обмолоченні зерна. Причина в тому, що більшість лемківських хат була накрита соломою по-лемківськи, так званими «кичками», а крутили ті «кички» на покрівлю із соломи жита, обмолоченого ціпами. Для скручения кичок вибирали найдовші стеблини з обмолоту. Снопи жита ретельно зв'язували в околіт – товстий сніп, що чоловік ледве обіймав його обома руками. Такі околоти складали у столі і при потребі в першу чергу крутили з них кияки для покриття хати – дахів, знищених сильними вітрами, буревіями, які часто бушували і бушують у Карпатах.

Водночас ці околоти сікли на січкарнях для виготовлення паренини при годівлі худоби під час доїння. Після закінчення Другої світової війни, із весни 1945 року, яка для лемків виявилася найбільш трагічною у зв'язку з насильною депортациєю до Радянського Союзу – жорстоким і ганебним вигнанням їх із хат і вивезенням на Захід, Лемківщина стала спустошеною, заросла лісовими хащами, терням.

Найдавніші й сучасні лемківські поселення

Лемківські поселення за історичними даними сягають до часу правління князя Київської Русі Олега. Навіть у деяких історичних джерелах згадується, що в Західних Карпатах із Моравії побували Мефодій і Кирило, які сприйняли для письма кирилицю, із давніх часів називали себе руснаками, або русинами.

Поселялися лемки спершу в Прикарпатті, де були кращі природні умови, зокрема більш придатна земля для обробітку й забудови, — випасання худоби, розведення птиці, гусей, курей і т. п. Тому вони освоювали території обабіч рік, між гірських річок, потоків і ущелин, придатних для життя. Тож вибирали вигідні місця під забудову житла та підсобних господарських будівель. Оскільки карпатські гірські річки, потоки протікали глибокими і стрімкими руслами, трудно було знайти рівне місце, рівну поляну для забудови. У першу чергу лемки змушені були підготувати площу під будівництво при допомозі лопати, рівняти землю, а для під'їзду до будови хати прокопували вигін — так називали під'їзд до хижі. Під'їзи були досить стрімкими й досить важкими, залежно від висоти й віддаленості від дороги, а нею часто було дно русла річки. Оскільки лемки жили між собою й сусідами дуже мирно, то й тяжкі роботи при забудові житла й підсобних приміщень виконували толокою (гуртом). Усі будинки й підсобні приміщення будували з дерева, переважно з ялиць. Це був основний будівельний матеріал лемків.

Дерево під забудову готували заздалегідь. Завозили його на місце, врізували бельки на потрібний розмір будови хати й обтісували їх із чотирьох сторін на квадрат товщиною 22 сантиметри. Роботу цю виконував тесля спеціальною сокиркою для тесання дерева на хату, він теж був і будівничим хати.

Обтесане дерево складали у стоси, перекладаючи кожен шар планками, щоб не дотулялося одне до другого, щоб не гнило під час сушіння, яке тривало не менше як два роки. Приступали до будови хати, коли фундамент під неї був готовий. Будували хати, основним фасадом зверненими до дороги в такому

плані: спершу будували житлову площу, кухню, спальну кімнату і комору для зберігання обмолоченого зерна, квашеної капусти в бочках, м'яса соленого, копченого і т. п. Далі будівництво не розривалося – з-під одного даху йшли сіни, лемки називали їх коридором, одразу від сіней двері вели до стайні для худоби та птиці – корів, коней, поросят, курей, гусей і т. п. Усе мало своє визначене місце. Упритул зі стайню будували стодолу, у якій складали зібране збіжжя, а на стриху – сіно для годівлі худоби. Завершувалася будова возівкою, так лемки називали приміщення для збереження возів та іншого господарського знаряддя. Усі будівлі клали з обтесеного дерева зарубним кутом, або зарубними замками з п'ятисантиметровою віддаллю дерева від дерева, залишаючи шпару, яку опісля заповнювали лісовим, добре висушеним, мохом. По-лемківськи ця робота називалась «зомшувати», а зомшували при допомозі чересла від плуга, після того ці шпари з обох боків заливували жовтою глиною й забілювали їх вапном. Бельки малювали фарбою або покостом, щоб черви не чіпались. Усередині хату білили вапном.

Оскільки лемкині любили порядок і чистоту в хаті, то біlliли два рази на рік – перед Різдвом Христовим і перед Великодніми святами. У більшості хати на Лемківщині були покриті соломою, рідко гонтом. Основна будівля хати виглядала довгою до 20 метрів, а то трохи й більше. Побіч хати в березі викопана пивница та обмурована всередині каменем. Над пивницею майже повсюдно в кожному селі побудовані шпихліри для зберігання відходового зерна для годівлі худоби. Воду носили із джерел, що на Лемківщині витікали густо. Де не було таких джерел, близькі сусіди викопували спільну криницю. Далі господарі обгороджували свої будівлі дерев'яними парканами – плетеними лісковими патиками, що досить гарно й оригінально виглядало. Любили лемки і квіти: майже передожною хатою в невеличких загородах цвіли ґеоргіни, лілії, тюльпани, айстри, чорнобривці, хризантеми. Далі від житлового будинку було пристосоване місце для складання органічного гною у спеціально вибетонованих ямах, що давало можливість зберігати гноївку для вивезення її в поле для поливання дуже пісної малогодючої землі.

Кожне лемківське село було організоване у громаду. На ранньому етапі на чолі громади призначали найбільш багатого господаря з великою кількістю землі – солтиса, часто званого дзедзьо. Його функції й повноваження були досить широкими. Основна функція на час війни – організувати панам «храб'ям» військо із селян. Далі – збір податків, виконання панщини, покарання порушників порядку, виявлення злодіїв, а їх на Лемківщині не бракувало – заходили вони із Закарпаття та Угорщини.

Дбали лемки і про своє духовне життя. У центрі кожного села на видному місці будували церкви, переважно дерев'яні. Лемки були православними східного обряду, але після Берестейської унії їх спонукали перейти на католицьку віру. В кожному селі була виділена для священиків земля, так звана попівщина, площею 40 гектарів. Обробляли цю землю парафіяни. Вони своїми кінами і плугами виорювали, засівали всю землю, опісля збирали, жали збіжжя, звозили у стодоли на плебанію, молотили, завозили до млина в місто, забезпечували сіном на зиму для годівлі худоби. Кожен священик випасав не менше 10 корів, одну пару гарно відгодованих коней спеціально для виїзду в місто і на спацер. Обходили всю цю господарку наймити, пастух, конюх, він же й фірман, кухонні кухарки та покоївки.

Не обходилося лемківське село і без жидівської корчми, а будували їх власники в найбільш людних місцях, на перехрестях, там, де вони могли забезпечувати великі грошові доходи. Жінки-лемкині називали корчмарів великими шахраями, лихварями і кровопивцями християнської крові. Воно так і справді було. Щоб швидко збагатитися на чужій біді, власники цих корчом вдавалися до різних підступів і хитрощів, а саме: придумали у продажі алкоголю векселі. Клієнт, який не мав грошей, просив жида дати випити й закусити в борг. Корчмар дуже радо давав, але боржник перед тим змушеній був підписати вексель, у якому була вказана сума боргу, час повернення його. Якщо боржник своєчасно не повернув боргу, жид справу передавав до суду і вигравав її, забираючи у свою власність землю боржника.

Подібні випадки на Лемківщині траплялися часто, бо лемки жили майже без грошей – не було де їх заробити, а випити деяким любителям палянки (так часто лемки називали горілку) хотілося. То ж бігли до корчми пити у борт, збагачувати іudeя. Досить нерідко відвідування корчми закінчувалося втратою цілого господарського маєтку на користь кофчмаря.

Але час – то великий доктор, і він певною мірою поліпшував і полегшував життя і побут лемків, особливо в тих повітах, де почала розвиватися певна галузь промисловості, у першу чергу маю на увазі початок видобутку на Лемківщині нафти наприкінці XIX і на початку ХХ століть. У Кроснянському повіті нафту видобували шахтним способом, копали копанки глибиною 30 – 40 метрів, укріплюючи стіни шахт грубими 15-сантиметровими бельками. Перші такі копанки з нафтою з'явилися в селах Ванівка, Тилява біля Ясло, в селах Мацина Велика, Ропиця Руска, Загіряни, Криг Горлицького повіту. У цих селах нафтові розробки розпочала нафтова компанія «Стандарт Ойл» братів Нобель, розміщена в Бельгії. Ось ця компанія за безцінь орендувала у лемків земельну площа під видобуток ропи за низькі відсотки з видобутої нафти, так зване «буруто». Справи з видобутком ропи поліпшилися після Першої світової війни. Копання шахт було замінено ударним верченням (бурінням) і будівництвом нафтових шибів (веж) висотою до 20 метрів.

Ручним способом копані шахти давали дебіт ропи не більше як дві 200-літрові бочки, черпані відрами – це був мізер. Застосування ударного верчення давало можливість заглибитися у видобутку нафти на глибину до 500 – 600 метрів. Це був великий прогрес у видобуванні «чорного золота» за безцінь, бо плата за оренду не змінювалася. Часто ударні шиби давали фонтани ропи, струмені фонтанів сягали 20-метрової вершини шибів, заливаючи територію ропою, забруднюючи її, й після того ця площа ставала безродючою на десятки років. По сьогодні ці ділянки є темними без усякої рослини.

Фонтани спонукали власників ставити металеві збирники для нафти і будувати трубні нафтопроводи від бурових веж до резервуарів. Застосування ударного верчення в нафтовій справі спричло виникненню нових робочих місць і професій

для місцевого населення. Й у першу чергу робочі місця мали забезпечені лемки, які орендували землю під ропу. Вони оволодівали такими спеціальностями, як вертач, помічник вертача, верховий робітник, який постійно виконував роботу вгорі на шибі, гайцери (кочегари), ковалі, мотористи, будівельники-монтажники.

В основному найбільші привілеї мали поляки, і вони лізли нахабно, а праця вертачів оплачувалася досить високо – до 500 злотих на місяць. Це були великі гроші, помічник вертача заробляв 300 злотих, верховий – 200, кочегар – 150 зл. Така досить висока оплата праці викликала гостру боротьбу за кожне робоче місце між поляками, які прибували із сусідніх польських сіл, і місцевими лемками, на території яких видобували ропу.

Перемогли в цій боротьбі лемки, рахуючи полякам ребра, кості, займаючи їхні робочі місця, починаючи від головного вертача й закінчуячи сторожем на цих копальнях. Нафтovі промисли на Лемківщині були дуже малими, обмеженими – бурили вони паралельно не більше двох свердловин. І то переважно одну, тому що зайнятість робочої сили була невелика, малу кількість селян було задіяно при видобутку нафти, або ропи, як називали її лемки (нафтою називали вже випалену ропу на солярку чи нафту для освітлення хат).

Досить швидко такі села, як Ванівка, Мацина Велика, Ропиця Руска, Вапенне, Лосе, які займалися виготовленням мазуту, про що описано вище, збагачувалися й жили досить заможно. У більшості селян з'явилось чимало грошей, які розумно вкладали у діло, в першу чергу на розбудову села, себто будівництво сучасних житлових будинків на два кінці з верандами основного фасаду, що виходив до головної вулиці. Будували будинки міського типу, не менше як чотирикімнатні, покриті оцинкованою бляхою, або дахівкою, підсобні приміщення. А стайню, стодолу, деревітню, возовню будували окремо. Вони теж були покриті бляхою, дахівкою.

Дбали багаті лемки і про освіту та виховання своїх дітей. Більшість із них, хто працював при нафті, посылала здібних дітей до професійних і вищих шкіл – у гімназії, учительські семінарії, університети, переважно в польські навчальні

заклади. Во україно-лемківських навчальних закладів не було, а були хіба «рускі бурси», у яких навчалися й мешкали тільки хлопці.

Від часу захоплення Польщею в середині XIV ст. Лемківщина не мала своїх середніх і вищих навчальних закладів. Лемки змушенні були навчатися грамоти у поляків, і таки навчалися чужого, але і свого не цуралися! Навчаючись чужого і свого не цураючись, за час свого поневолення під чужим ярмом протягом більш як семи століть Лемківщина дала багато визначних осіб зі світовими іменами – професорів університетів, докторів-правників, адвокатів, суддів, докторів, священослужителів, викладачів теології, архиєпископів, єпископів, письменників, художників, композиторів, співаків, народних месників, військових чинів до рівня генералів, послів у парламенти до польського й австро-угорського сеймів. Поіменно їх буде згадано в подальших розділах спогадів.

Найбільшу кількість дітей у вищі школи посылали такі села Лемківщини, як Лосе, Устя Руске, Криниця, Мацина Велика, Ропиця Руска, Бортне Горлицького повіту, Ванівка Кроснянського повіту, Команча, Вороблеч, Одрехова Сяніцького повіту, Мисцова, Кропна, Свіртова Ягельського повіту. Для навчання обдарованих хлопців Лемківщина мала три бурси: дві – у Новому Санчі й одну в Горлицях. Вони проіснували аж до депортації лемків із їхніх споконвічних земель.

Після розпаду соціалістичного табору і краху комунізму, на рубежі другого і третього тисячоліть опустілі, розорені й зарослі лісовими хащами деякі лемківські села починають оживати завдяки поверненню лемків із Заходу, насильно заселених туди під час операції «Вісла» 1947 року.

Проїжджаючи дорогами сучасної Лемківщини, при в'їзді до села Ждині заміловано дивишся на красу нашого Західного Бескиду. Неописана чарівність лісів, полонин, долин гірських рік і річик, потоків, а поля зеленіють озимими посівами жита і пшениці. І села красуються новими цегляними будинками, збудованими за проектами сучасних вимог архітектури. Перед будинками різномальорівних квітів – аж душа радіє. Дороги покриті чорним покривалом, не часто зустрінеш старі кам'яні дороги з вибоїнами. Проїжджаеш лемківськими селами –

Й на шляху до Ждині впадає в око те, що зі старих лемківських будинків пережили свій вік лише ті, що заселені поляками після виселення лемків на Захід. Особливо такі картини можна спостерігати в селах Перегримка, Воля Усклинська, Фолуш, Боднарка, Розділля, Вапенне, Мацина Велика, Ропиця Руска, Малостів, Понкна, Устя Руске, Лосе, Долина, Флюринка, Поляни.

Одяг та взуття лемків

Одяг лемків був досить подібним і мав багато спільногого з одягом населення Східних Карпат – бойків і гуцулів. Він у невеликій мірі мав деяко відмінний вигляд у кожному повіті, але переважно назви одягу були однакові. На пошиття його у великій кількості використовували багато шкіри, льняного, шерстяного полотна, тканих у дома. З часом одяг змінювався, завдяки запозиченню кращого у сусідніх етнічних груп населення, зокрема, бойків, а також поляків.

Традиційний одяг лемків переважно був одновидним, хоча мав невеликі відмінності. Західна зона починалася від Попраду до села Ждині й вододілу р. Вислоки; середня зона – від верхньої течії р. Вислоку до лівої частини р. Ослови, де проживали і проживають закарпатські лемки. До наших днів із давнього одягу лемків дійшов чоловічий, що складався із льняної сорочки, яка сягала нижче бедер, льняних штанів, по-лемківськи «ногавичі», які підперізували, або зав'язували широким, гарно оздобленим різними блискучими прикрасами, шкіряним поясом із металевими пряжками. На ноги взували легкі літні керпі, зав'язані шнурками.

Крім сорочки, чоловіки носили темні камізельки, або гарсети, по-лемківськи «лейбіки без рукавів», переважно білого, чорного, бронзового кольору, вшитих із саморобного шерстяного сукна, які запиналися спереду плетеними вовняними різно-барвними шнурками, по обох боках лейбіки прикрашали різними кольорами вишиті візерунки. Значно пізніше чоловічі сердуки шили з фабричного полотна, переважно бронзового, блакитного та чорного кольорів, оздоблених різними візерунками переважно червоного кольору, запиналися вони блискучими

металевими гудзиками, ногавичі оздоблювали уздовж з обох боків від бедер донизу червоною стяжкою із розпіркою унизу, що утворювало дві кляпки.

У холодні дні на лейбик одягали білу або темну саморобну куртку (гуньку), яка так само була досить оригінально оздоблена різними червоними або чорними шерстяними нитками, темні гуньки були прикрашені по краях бортів червоними шерстяними шнурками. Описані лейбики, гуні, ногавичі, сорочки чоловікі одягали в неділю, як святковий одяг, і ходили в них до церкви.

Зимою чоловікі зодягали на себе ховошні, вшиті із товстого саморобного бронзового, або білого сукна, оздобленого з обох боків ногавиць червоною або білою стяжкою і внизу китицями червоного кольору. Зверху на плечі одягали гуні або чугані, пошиті з товстого саморобного сукна, так само оздоблені різними візерунками, переважно білої барви, оскільки чугані були бронзового кольору й мали вигляд широкого й довгого плаща. Одягали їх у дуже холодні зими, бо мали довгий і широкий комір, який спадав на плечі; в разі сніговиці, завірюхи, або сльоти можна було закинути на голову й зав'язати як капюшон. Чугані різнилися між собою формою шиття та обробкою їх різними візерунками. Наприклад, чуганя, пошита в с. Криниця Ново-Сондецького повіту, відрізнялася від чугані в Горлицькому повіті. Криницькі чуги були оздоблені тороками, виплетеними білими шнурками, починаючи від плечей нижче пояса. Тому криницьких лемків часто дразнили «тороками». У кількох селах Горлицьчини, а саме Вапеннім, Розділлю, Волі Цеклинській, Бортному, Пригонині, Вапенному, ковніри чуг були короткими; полярини, що спадали по плечах, теж були короткими; краї цих полярів були обшиті білими шнурками у формі петельок, або пунців, і від тих прикрас населення вказаних сіл називали «пункарями». На голові одягали шапки, вшиті із виправлених овечих шкір. На ноги взували керпці, спеціально вшиті із товстої подвійної волової шкіри. Ноги обмотували льняним полотном, обв'язуючи його довгим шнурком, щоб полотно не розмотувалося.

Чуга на Лемківщині відігравала досить важливу функцію в одязі лемків і пілдкреслювала рівень та честь господаря. Крім

того, вона відігравала важливу роль у весільному обряді лемків, оскільки пан молодий мусив іти до шлюбу, одягнутий у чуганю; якщо не мав своєї, то мусив її позичити. Але у '30-х роках ХХ століття, напередодні Другої світової війни, чугані носили старші лемки у віддалених горах, зокрема, в селі Яворина. Перед самою війною зникли і керпці, багатші лемки парадувалися в чоботях із високими і штивними халявами. А бідні лемки, якщо мали такі чоботи, до церкви ішли босими і взували їх біля храму.

До зовнішнього чоловічого одягу належав капелюх, форма якого часто змінювалася в залежності від моди. Але в більшій мірі носили капелюхи із широкими крисами, загнутими догори вище голови, величина їх інколи сягала середньої величини мидниці. На рубежі XIX-XX століття капелюхи змінили свою форму і стали значно меншими, замість колісної набрали еліпсової форми із меншими крисами, які спускали нижче. Основним поставником капелюхів на Лемківщину було Закарпаття. Улітку носили солом'яні капелюхи – їх виготовляли лемки Сяноцького повіту.

Старі лемки носили довге волосся до плечей, різниця зачісок від синів і внуків була в тім, що вони свое волосся вимашували маслом, яке блистило до наступної суботи, до урочистого миття голови й гоління бороди.

Жіночий верхній одяг мав набагато кращий вигляд у порівнянні з чоловічим, виділявся більш барвистими різноманітними кольорами і зберігся значно довше, ніж чоловічий. До кінця Другої світової війни сільські жінки, за винятком багатьох лосянок, вдягалися по-лемківськи.

У давнішому жіночому одязі виділялася велика різниця між Лемківчиною Західною, Середньою і Східною. Жінки Західної Лемківщини носили одяг у більш спокійних тонах, темніших відтінків. У середній частині краю одяг виглядав більш ніжnim, виділявся вишитими блузочками, обробленими різними мережками, гарними оксамитовими гарсетами, оздобленими різними блискучими круглими бляшками і вишитими узорами, гаftованими кобатами (спідницями), кольоровими хустками на голові.

Горсети носили переважно чорні, інколи бронзові, зелені, голубі. Спідниці (кобати) шили з густо морщеного полотна з білими або голубими цяпками на гранатовому кольорі). Такими самими були запаски, прикрашені широким взором у вигляді рослин, кобати знизу були оздоблені стяжками різного кольору. На шиї носили червоні пацьорки (коралі).¹ Заміжні жінки вкривали голови чепцями, накритими хустками. Більш повні жінки, які не вміщувалися в горсети, одягали й носили кобати, вшиті із сукна, оздобленого узорами. Ноги взуті були в керпці, багатші взвували мешти.

З настанням холоду жінки одягали гуньки, вшиті зі шерстяного сукна бронзового кольору із трьома кляпами іззаду, прикрашеними білими або червоними шнурками. На ноги взували півчобітки, так звані «румунки». Зимою жінки носили кожухи. Найбільш модними були білі кожухи, оздоблені кольоровими взорами, здебільшого червоними й зеленими. Боки кожухів і ковніри були обшиті чорними барабанчиками смужками. У долині ріки Ослави на Півдні Лемківщини жінки носили більш простий, скромний одяг, шитий із саморобного льняного полотна. Перед Другою світовою війною, старші люди пам'ятають, основним матеріалом для пошиття одягу було льняне саморобне полотно, з якого шито сорочки, спідниці, запаски, плахти, простирадла, обруси, які часто жінки закидали на плечі.

1945 року над Лемківщиною пронісся страшний руйнівний ураган, який приніс лемкам непоправну трагедію – вигнання їх зі споконвічних рідних земель на чужину. Зміна середовища життя призвела до занехання лемками ношення свого традиційного одягу. Сьогодні зустріти в повному комплекті чоловічий і жіночий одяги дуже важко, хіба в музеях.

Крах комунізму і поява вільних та незалежних демократичних держав України і Польщі сприяли відродженню народного одягу лемків для корових колективів, зокрема на Львівщині, Івано-Франківщині та Тернопільщині. Головним реставратором народних костюмів у повному комплекті став кравець вишого розряду Костів зі Львова – майстер професійно-технічного училища. Перші костюми він поплив для Львівської лемківської корової капели, але то вже не оригінали давніх часів.

Прийшов час, коли лемки, які повернулися із закордону на рідну землю, почали носити старовинний одяг, зокрема жінки одягали свій давній святковий одяг у неділю до церкви й носили його. Та прикро ось що: 1961 року всі церкви на Лемківщині силою закриті. Тоді лемки пішли молитися до костелів і деякі поляки почали сміяталися, обзвивати жінок «руськими свячими», тому костюми знову замкнули до скринь.

Основними винуватцями отого нищівного урагану є московсько-більшовицька правляча злочинна кліка разом зі Сталіним та крайні праві польські шовіністи на чолі з Берутом. Лемки ніколи не простять того злочину – ні Москві, ні Варшаві.

ВІД СВЯТ ДО СВЯТ

Лемки були дуже побожними і забобонними, тобто вірили в різні прикмети і чаклунства. Найбільш важливими і довгожданими святами для них були Різдво Христове, так зване «Велия», Святий вечір.

Час Різдва Христового проходив за Григоріанським календарем – на 13 днів пізніше від Різдва Христового римо-католиків. За церковним календарем перед Різдвом був встановлений чотиритижневий (різдвяний) піст, під час якого варену їжу лемки змапчували льняною олією. Такі дні, як понеділок, середа і п'ятниця, постили, більш старші відмовлялись від їди на цілий день, до появи зірок на небі.

Але Різдвяний піст не заважав лемкам проводити час із веселими забавами. Як відомо, де був час пізньої осені, коли жінки сходилися по хатах, на прядки з кужелями, обгорненими льоном для прядива. У кожнім селі було декілька таких улюблених хат, у яких збиралася досить великий гурт прядильниць. Називали такі вечори вечірками вбо вечорницями. Їх часто-густо відвідували хлопці, різні перебираці, метою яких було забавити й розвеселити працюючих жінок різними жартівливими сценками. Переодягалися на циган і циганок; між ними був і жид-гендляр кіньми, були і переодягнені пані з міста, які виконували роль танцюристок; у цьому гурті був і медвідь, якому всі учасники приспівували пісню до танцю:

Обернися, тураньку, довкола,
Штоби бива родина весова...

Такі вечірки відбувалися в кожному селі Лемківщини, але по-різному. Наприклад, у крайніх селах Західної Лемківщини популярність мали виступи чотирьох жартунів: Федора, Куби, Гриця й Микити, який ними керував. До хати вони входили поєдинчо у своїх високих солом'яних шапках, кожухах, вивернених шерстю назовні, і співали пісні пастухів, танцюючи в один такт довкола кімнати, вистукуючи об підлогу грубими палицями.

У середній Лемківщині, крім згаданих уже забав із участю циган, жидів, медведів і т. п., виступали так звані «коzібрать». Був це гумористичний виступ двох перебраних братів-самохвальців, які вихваливалися своїм багатством і різними виробами. Лиця їхні були вимазані, на голові пристосовані роги, під час хвальби вони чіплялися дівчат. На Горлицчині у таких селах, як Ропиця Руска, Мацина Велика, Вапенне, крім уже згаданих виступів, на вечірках проводили різні товариські забави. Головною метою їх було створити нагоду зблизити хлопців із дівчатами. Прикладом може бути «печенья когута».

А виглядало воно так. Один із хлопців брав у руки 20-сантиметрового патика, в одному кінці патика навивав клубок льону, на цей льон кожен із хлопців повинен був плюнути, або видути носа, після того один хлопець брав засвічену свічку і над її полум'ям «припікав когута», приговорюючи:

Пече ся когут, пече,
Мало ся не стече,
Най си панна вибере,
Кого хоче.

Гра полягала в тому, що хлопець, який пік когута, наперед викликав дівчину, яка ставала поруч нього і після закінчення заспіву мала вибір, кого цілувати: хлопця або печеного когута. Гра продовжувалася далі, поки не дійшло до збирання фантів, котрі треба було викупити поцілунками. Це виглядало так: хлопці сідали на підлогу колом, а дівчата бігали довкола них, і котру злапали, мусила дати заклад для викупу – светер, лейбик, хустку. Таких дівочих фантиків набиравалося досить багато, збирав їх хлопець, ховали ці фанти за піччю. Стоячи біля печі, хлопець брав фант у руку, але так, щоб ніхто його

не бачив, говорив: «Чия ворона на плоті? Што за ню треба дати?». Учасники гри присуджували: за той фант треба дати п'ять поділунків.

На таких вечірках забав було багато, але виділяю ще забаву в так званого «сліпого війта», на Лемківщині просто називали його «дупаком». Це була виключно хлоп'яча забава. Виглядало все так: брали одного хлопця за бажанням, зав'язували йому очі темною хусткою, щоб він нічого не бачив; другий парубок сідав на стілець, нагинав напарника закритим лицем на свої коліна, руками затискав очі, щоб той не підглядав. Зігнений хлопець клав одну руку на свої крижі долонею догори. Вишикувані хлопці за бажанням із повною силою били долонями по долоні затемненого парубка, після одного удару йому відкривали очі, повертається він до вишикуваних хлопців і відгадував, хто його вдарив. Якщо вгадав, то вгаданий займав місце «сліпого солтиса», а якщо не вгадав, то знову сідав у кінець, поки не вгадав. І так гра продовжувалася досхочу.

Останній день вечірок закінчувався досить гучною забавою із гостиною. Не обходилося і без палянки, а під кінець хлопці ламали дівчатам кужелі на знак того, що присті більше не можна, бо наближається свято Різдва Христового. Цей обряд лемки називали «ламаником».

Святий вечір лемки називали «Велиєю», яка по всіх селах Лемківщини була днем багатьох таємничих див та вірувань у них, тягла за собою багато ворожінь, як на самий Свят-вечір, так і на цілий рік. Для прикладу, можна навести такі магічні факти. Досить було вкрасти в кого-небудь якусь річ – і це гарантувало добру удачу в майбутньому. Пастух не повинен заглядати й дивитися у вікно, бо наступного року люди будуть бачити всі шкоди, що їх зробить його худоба. Цього дня не можна було нічого позичати, а навпаки – самому старатись позичити, особливо в жида. Протягом дня треба постійно крутити журнами, аби було що молоти наступного року. Потрібно відвернути праворуч головку капусти – це будімто гарантувало добрий урожай.

Від самого ранку починалися ворожіння. Якщо першим до хати зайшов чоловік, то це малося за добре, якщо жінка – то дуже зло.

Вечерю готувала господиня. Найбільш важливим було спекти калач, який пекли з усіх видів зерна, що його мали в хаті. Пекли у формі й на лопаті, посередині мав він склянкою витиснене кільце, а всередині кільця вкладена головка часнику. В час печення присутні жінки підскакували догори, щоб калач ріс.

Потім, як вийняли хліб із печі, треба було вимити стіни челюсти печі, щоб на другий рік не було засмічене збіжжя різним сміттям. Нарешті, по тім усім господиня мала сісти, щоб кури добре неслися і квокали. Крім хліба, жінки пекли струцлі, видовжені хліби, полазники, так називали лемки окремий вид хліба, який зверху був помічений витиском – кінцем металевої ложки трирядові заглибини, що були призначені для худоби; другий вид полазника був перев'язаний льняною пряжею, щоб льон уродився.

Перед вечерею всі домашні жителі босоніж ішли на річку вмиватися у протічній воді, бо вона гарантувала місце здоров'я на цілий рік. Деякі старші люди оповідали, що в час умивання дехто роздягався до голого тіла. Повертаючись із річки, набирали в коновки річкову воду, якою господиня кропила хату всередині, після того клала її на лавочку посеред хати під самим хрестом, вирізбленим на трагарі повали (стелі). Перед самою вечерею всі домашні вмивалися в цій воді, кидаючи в неї металеві гроши.

По приході з ріки господар заносив до хати сніп вівсянної соломи – «дідух», в'язку сіна, звертаючись до жінки: «Помагай Боже на щастя, на здоров'я, на той Новий рік!». Жінка запитувала: «Звідки ви, полазнику?». А господар відповідав: «З веселого, з доброго, зі щасливого» – й ставив дідух у куті хати, сіно стелив на лавках і на столі, накриваючи його обручами. Під стіл кидав різні предмети із заліза – мотики, серпи, коси, леміш від плуга; стіл оперізували ланцюгом, що означало єдність родини, ноги під час вечери тримали на покладених залізяччях, щоб були сильними і здоровими. У далеких селах під стіл заносили і стелили солому.

Ялинки з'явилися на Лемківщині в кінці XIX – на початку ХХ століття. Напочатку певний час вішли іх посередині хати на трагарі, прикріплюючи цвяхом. Усі прикраси були

саморобними. Із яечних шкарлупинок виготовляли паяців-ліліпутів, із соломи — ланцюжки, обвивали довкола ялинку, пекли тістечка різної форми, підвішували яблука, із тонкого паперу робили сніжок.

Найбільше була зайнята господиня. Вона готувала Святу вечерю, найперше накривала стіл обрусом і лавки льняним полотном, посередині столу передовсім клала головний калач, а на нього — чарпець, наповнений пшеницею із запханою в неї свічкою-грімницею, яку довго світити не можна було, щоб град не збивав цвітіння дерев навесні. При гасінні свічки всі уважно дивилися, у який бік піде дим із неї. Якщо дим пішов до дверей, означало, що хтось у хаті помре, якщо пішов догори, то віщувало добро й весілля.

Поряд із калачем складали менші хлібини, поставлені одна на другу доверху, щоб господар мав змогу в час вечери ховати свою голову за ними і питав дітей: «Діти, ви бачите мене?». А діти відповідали, що ні. Цей звичай означав, що наступного року збіжжя виросте таким високим, що господар може в ньому заховатися. А господиня питалася дітей: «Як, добра капуста?». Діти відповідали, що ні — це означало, що навесні її не буде їсти гусінь. На край столу клали ложок стільки, скільки взялося в руки. Якщо ложок не вистачало, це означало, що хтось із хати протягом якогось часу відійде.

При столі завше залишали вільні місця для рідних, які померли, віруючи в те, що вони приходять на Святу вечерю і навіть уголос їх запрошували до столу. «Ходи, душечко, як єс говодна». У Мацині Великій до вечери «кликали» (запрошували) покійних діда й бабу. Крім душечок, запрошували вовка, яструба із застереженням: «Вовку, вовку ход до нас на вечерю, пташино, ходи до мня на вечерю». Означало це, що вовки не будуть поривати овець, а яструби не будуть хапати курей. У деяких селах, таких, як Бортне, Воловець, Свіркова, Пістружне, Бодаки, усі домашні перед вечерею опоясувалися солом'яними перевеслами. Обряд цей інтерпретовано. Одні бачили те, що Ісус Христос народився в сіні, другі надіялись, що це дає людям силу, інші — «щоб родина трималася купи», а ще інші — «щоб збіжжя добре родилося».

На Святу вечерю господина подавала 12 страв: калач, «киселицю» (жур із вівса), пенцаки із сушеними сливами, бандурки, вареники з капусти, вареники з повидлом, голубці з грибами, борщ із вушками, горох, біб, фасоля і кутя. До страв відносили сіль і часник, але вечера вечері не були рівні, – це залежало від матеріального забезпечення господарів. Видно це з вірша, записаного в Тиляві:

Святий вечер, добрий вечер
Добрый бив,
Хто ся наїв, сити бив,
Хто голоден, то е зле,
Бо му чорт кишкі дре...

У час Святої вечери всі присутні за столом споживали їжу з однієї миски. Із кожної їжі брали по три ложки і вкладали у дерев'яну дійничку, з якої господар по вечери заходив у стайню і годував своє стадо, додаючи по куску струцля, чи хліба з часником і сіль.

Після вечери дівчата збиралі ложки і в'язали перевеслом із соломи, взятої з-під столу, «щоб родина завжди була разом». Вони ж бралися за ворожіння – котра з них скоріше вийде заміж. Деякі бігали навколо хати три рази і якщо за третім разом у вікні з'явилася трумна, то означало, що хтось у хаті помре. Господар ішов у сад і обв'язував дерево солом'яним перевеслом, промовляючи коротко прохання «добре родити». Порядку в хаті не робили – все залишалося до другого дня свят. Вірили лемки й у те, що рівно опівночі діються різні чудеса, а саме що вода у криниці на момент перетворюється у вино, що корови, взагалі худоба у стайні розмовляють між собою людським голосом, але підслуховувати їх розмову не вільно було, щоб не накликати на худобу чарівницю.

На вечерю по хатах лазили полазники й віншували «Христос рождається! Жеби ся вам родили пшениця, жито, ярець». Дівчатам бажали: «Жеби вам заквитва лілія, жеби вам того року биво весілля». А молодятам віншували так: «Вінчую, вінчую, жеби ся вам в комині вилетіва дира, жеби-сте мали в тім році сина». За коляду дякували: «Дякуєме вам за коляду, щоби ся вам родили бички, телички, як у лісі ялички».

На Різдво були й різні ворожіння. Якщо першим до хати зайдов чоловік, означало це, що дівчина вийде заміж, якщо жінка, то ще рік дівчина не мала надії на заміжжя. Вдосвіта на Різдво ішли до церкви, а повернувшись із храму, колядували.

Другий день свят називали «вимітним» і тільки тепер можна було замітати хату, тобто вимітати сміття з хати, щоб хлопці не застали сміття в хижі; а якщо застали, то дівчата цієї хати мала ставити могорич, закуску і т. п. Якщо оселя вже була заметена, то могорич змушенні були ставити хлопці, звані по-лемківськи «смітярі». Взагалі другий день свят ходили по хатах колядники і співали церковні колядки. Підлітки, в більшій мірі хлопці, мандрували із саморобними, освітленими в різний колір, звіздами. Дорослі хлопці й дівчата мали живий образ народження Ісуса Христа зі змістовою постановкою: народження Ісуса в яслах, живий образ Марії і Йосипа, три царі зі Сходу, пастушки, ангели, цар Ірод, смерть із косою, жид, чорт із вилами... Збиравши все, хто що дав. Гроші частково давали на церкву, а на решту організовували забаву.

Зустріч Нового року проходила скромніше, а він припадав на 14 січня за старим стилем. Усі домашні рано вмивалися холодною водою, кидаючи в мильницю металеві гроші, посилали хату вівсом на щастя. Те саме робили й колядники: заходячи в хату, бажали щастя, здоров'я на цей Новий рік, щоб довго жили, щоби ся женили й заміж виходили. З хати виносили на стрих дідуха, а колосся з нього обрізували і вкладали його у вінок молодої панни.

Більш урочисто обходили свято Йордану, 19 січня, як день хрещення Ісуса Христа, а напередодні так званий Другий святий вечір, або «Щедрий вечір». До вечері готували подібно, як було на Святий вечір: пісна вечера, змашена льняною олією, з подібними ворожбами, тільки не запрошували покійних родичів. На Йордан по коляді ходив священик, збирав гроші на церкву. Хто скільки міг, стільки і жертвував.

На другий день уdosвіта всі йшли до церкви на Службу Божу, а опісля святковою процесією з усіма церковними хоругвами, засвіченими свічками зі священиком попереду прямували на річку, де було вже зроблено вируб у льоді – ополонка,

а збоку вироблений із льоду хрест. Священик хрестив воду трійником, засвіченими свічками, занурюючи їх у воду три рази, три рази занурював хрест, дуже гарно оздоблений різьбою — й від того часу вода у прорубаній ополонці ставала свяченою, Йорданською водою. Люди набирали воду в посуд, несли до хижі й кропили нею всі кімнати, а решту берегли як лікарство на випадок хвороби. Водночас скроплювали худобу, щоб чарівниця не взяла в корів молоко, збіжжя — щоби не засмічувалося.

Великий піст у лемків починався одразу після «запусту» — це остання неділя, коли можна було їсти м'ясо, южу, змащену салом, маслом. Після запусту починався Великий піст, по-лемківськи так звані «масниці». Тоді жінки старанно вимивали все «начиння, щоб нігде не залишилося масного». У час посту лемки старалися їсти якнайменше і змащували страви льняною олією.

Великдень починала квітна неділя, в день якої свячено «баськи» — зв'язані з гілок верби або рокити, що так само служили як лікарство для людей і худоби. А патички з баськів могли стати палями під час бурі, щоби викурити з комина чорта, у якого часто б'ють громи-перуни. Протягом Великодневного тижня дуже важливим був четвер, протягом якого, за розповідями, мертві душі мандрують по землі, гробы відкриті, відкриваються вовчі ями, відкриваються скарби у вигляді бліскучих вогників, літаючих монет. Лемки відвідували могили на цвинтарі, священики відправляли паастаси на гробах.

По заході сонця в четвер у церкві починалися страсні дні, під час яких священик 12 разів читав Євангеліє. Після кожного відчитання Святого Письма пастухи в'язали гудзи на шнурках, вірючи: якщо худобина загубиться в лісі на пасовиську — розв'язеш один гудз і корова одразу знайдеться. Під час страсей можна було побачити всіх сільських «чарівниць», які всередину церкви ніколи не заходять, а зупиняються і стоять при вході до храму, під дзвіницею.

У четвер хлопці в полі палили вогні — на знак пам'яті про те, що цього дня повісився Юда. З тих вогнищ приносили палаючі головні й запалювали ними в хаті огонь. Цього дня переставали дзвонити, замість дзвону використовували

«квопачки» (калатала). У церкві під дзвонами стояла велика квопачка, зроблена з дерева, величиною у стіл, верхня частина мала ящик, у якому вмонтовано дерев'яний вал із вирізаними зубами. Форма шестерні до валу – у вигляді дерев'яних молотків, які давали сильний звук, шум. Цим із великою втіхою користалися діти, переважно хлопці, які мали маленькі дерев'яні калатала. А виготовляли їх у Новиці, Бониці, Ліщинах, Кункові, Прислопі. Майже в кожній хаті були квопачки й у кожнім селі була велика тріскотня. Починаючи з четверга, старші люди до заходу сонця постили, обмежували себе в їжі аж до неділі, Воскресіння Господнього. Дівчата забиралися до писання й малювання писанок для освячення в неділю, а під час свят писанка була подарунком для побажання веселих свят, здоров'я й викупу від обливання в «обливаний понеділок».

У Велику п'ятницю поблизу церкви дорослі хлопці розплювали велике вогнище, при якому несли варту до Воскресіння Христового. Жінки пекли паску шириною й висотою 80 сантиметрів, часто, аби її вийняти, розширювали челюсті в печі. Несли цю паску в простирадлі на плечах чоловіки, а жінки – кошки, наповнені всячиною, писанками, ковбасою, салом, маслом, сиром, хроном, маленькою пасочкою. Малі дівчата несли маленькі кошички, заповнені печеним баранчиком, писанками, ковбаскою, пасочкою і т. п. Особливе велике значення при освяченні мала велика паска. Святити паски йшли вдосвіта. Спершу йшла Служба Божа, далі – процесія з несенням Плащаниці навколо церкви й після триразового обходу священик освячував паски. Повертаючись до рідної хижі, господар обходив її три рази з правого боку і йшов до лівого, щоб усе, що є живе в хаті, було охоронене від усього злого.

Сніданок Великодній починали молитвою, після молитви господар ділив свячене яйце, підходив до кожного з домашньої челяді з вітанням «Христос воскрес!» і вручав кусок свяченого яйця, цілуючись за християнським звичаем три рази. Найголовнішою з їжі була велика паска, з якої спочатку відрізували три окрайчики, які обвивали у льняне полотенце і зберігали цілій рік. Розмочений цей окрайчик у воді лікував шлунок, біль голови, дим зі спаленого в печі окрайчика відвертав бурю.

Після сніданку молодь бігла на площеу коло церкви й організовувала різні веселі забави, гайки з піснями. Традиційною і найбільш поширеною грою в Західних Карпатах була гра, звана «Зельман» – танець, під час якого співали:

Чого хоче Зельман,
Чого хоче його брат,
Чого хоче Зельманова – уся родина?
Панни хоче Зельман...

За давніми розповідями старих лемків, Зельман – то жид, який у часи панщини орендував церкву в поміщика, то ж пан віддав йому ключі від церкви. Хитрий іудей відкривав храм парафіянам за певну грошову винагороду – і так продовжувалося до скасування панщини.

Великодньої неділі лемки ходили на ріку, щоби побачити рибу. Якщо це комусь вдалося, то буде здоровий цілий рік, як риба, і чекало його велике щастя. Молоді хлопці бігали по хатах і збирави писанки, по-лемківськи «крапанки», але замість писанок їх чекало обливання. Так і виник обливаний понеділок. Обливанням займалися хлопці, часто воно супроводжувалось брутальністю – виливали повні відра води на дівчат. Обливаного понеділка вдосвіта хлопці витворяли зухвалі жарти. А зводилися вони до того, що витягали вози на дахи, у студні кидали плуги, замальовували вікна в хаті, щоб люди не виділи, що настав день.

Традиційним для лемків було свято Юрія. Цього дня виганяли худобу зі стаєнь на пасовище. Водночас це був день чарівниць, які з досвітку ходили по пасовищах, луках і збирави зілля для виготовлення злих чарів. Пастухи, щоб охоронити худобу від чарівниць, при вході до стайні перед порогом клали борону, вивернену догори гострими зубами, але це не завжди допомагало, бо чарівниця могла перетворитися на жабу, або ж будь-яку тварину й заскочити до стайні. Крім того, коровам на роги клали вінки, плетені із зілля, а після повернення з пасовища при вході до стайні обкурювали їх димом зі спаленої паски і свяченого зілля.

Чари чарівниць могли бути шкідливими і для людей. Аби забезпечити себе від чарів, брали свячену крейду, на столі креслили спіральку в напрямку проти годинникової стрілки, а всередині спіральки креслили хрест.

«Русалія» – так лемки називали Зелені Свята. Відзначали їх, як свято весни. За день наперед вбирали хати зеленню, переважно гілками берези, вільхи, лиши. Найбільш важливим було обходження полів з участю священика з церковними хоругвами. У дуже давні часи на чолі польової процесії йшли два хлопці-близнюки: один проводив пару волів, а другий ішов за плугом. Обходили цього дня на цвінттарі вбрані зеленню гробі.

Зелені Свята були великим празником і для пастухів, які збиралися на пасовиську до гурту, худобу забезпечували скошеною травою, конюшиною, корів прикрашували гілками лиши, а самі запалювали ватру й сідали навколо неї. Кожен пастух брав із дому «мериндзю» – так лемки називали клунок із їжею. Біля ватри ставили триніжок, на нього пательню з накраеною солониною, туди збивали яйця – їй «куведра» (так лемки називали яечню) була готова. Попивали палянку, забава часто продовжувалася до пізнього вечора. У ній брали участь і дівчата.

Подібно до Русалі, обходили лемки і свято Івана Купала. Вважали його днем збирання лікувального зілля, а саме рум'янку, подорожника, лопуха, ромашки, ягідника, вишні, малинника. Увечері хлопці й дівчата йшли на ріку, розпалювали ватру, біля якої вели хороводи, що носили жартівливий характер. Наприклад, дівчата співали:

Ішли хвопці без возину,
Нашли собі гачатину (жеребця)
Ніж ся дівки походили,
Хвопці гача (лоша) розхопили (роздерли).

Хлопці:

Ішли дівки на слобідку,
Нашли собі здохву кітку,
Ніж ся хвопці походили,
Дівки кітку розхопили.

Хлопці брали з ватри головні вогні й бігали з ними по полях, а коли вогні на них погасли, кидали їх у капусту, картоплю, що мало забезпечити добрий урожай і захистити від шкідників – гусені, саранчі і т. п.

На кінець XIX – початок XX століть лемки вірили, що опівночі перед святом Івана Купала цвіте папороть, і йшли в ліс та шукали квіти папороті. Але перед Першою світовою війною занехаяли цей звичай. Коли на ватрі вогонь притихав, хлопці й дівчата перескачували його, а коли ватра згасла, то через те спаленисько переганяли худобу.

«Задушки» лемки відзначали досить скромно, без прикрас гробів, обмежувалися запалюванням свічок, а ще читав священик паастас над гробами.

Пожвавлення по селах ішли у час святкування Андрія. У цю ніч дівчата організовували різні ворожіння: виливання воску, кидання голок на воду, підкладали собі чоловічі штани під голову. Опівночі дівчина йшла в окрему кімнату й зачинялася. Перед собою на стіл клала дзеркало, засвічувала свічку й сідала перед тим дзеркалом, дивлячись у нього, не оглядаючись. Якщо в дзеркалі з'явився молодий хлопець, це означало її судьбу – весілля; якщо в дзеркалі з'явилася трумана – означало смерть.

Дуже радісним і веселим було святкування 19 грудня, день Святого Миколая. Уночі дітвора чекала від Миколая подарунків, а перед тим клали на вікна овес і воду, щоб коні Миколаєві поїли вівса й попили води. Старші люди вважали Святого Миколая покровителем тварин. Цього дня лемки несли до церкви курей, когутів, кролів і т. п., а також хліб. Хліб заносили до храму, а птицю і тварин залишали під дзвіницею. У час Служби Божої уважно прислуховувалися, чи співають когути під дзвіницею. Від того, скільки разів запіяв когут, стільки в селі мало відбутися весіль.

Пізня осінь – час прядіння льону і так званих вечірок. Ними й завершувався рік. Так проходив час від свят до свят.

Лемківські весілля

Багаті лемківські традиції під час свят супроводжувалися різними веселими забавами – іграми, особливо вечірками, на котрих була можливість молодим хлопцям і дівчатам зблизитися, що, врешті, призводило до масових весіль після Різдвяного посту. Ті дівчата, хлопці зналися ще від дитинства:

разом ходили до школи, пасли худобу, були при роботах, але штучно замасковані любовно невинні вечіркові забави створювали відповідний клімат, де під наглядом працюючих мам, бабусь, відвувалися флірти, що породжували глибші почуття. Деякі пари ловко щезали з маминих і бабиних очей і давали собі свободу дальшому зближенню, що нерідко призводило до появи дитинки в колисці, а це прискорювало весілля.

Якщо обе молодих представляли менш-більш рівне становище у громаді, перш за все маєтком, багатством, то вони не мали перешкод стати у церкві перед вівтарем. Набагато гірше складалися обставини між претендентами на шлюб, коли між ними була велика майнова нерівність. Противниками такого шлюбу ставали батьки заможної сторони й накладали вето, яке не підлягало перегляду: це був вирок.

Однак на перший погляд суворі звичаї не заважали дівчатам і хлопцям проводити зустрічі й жити досить вільно, а навіть у деяких випадках з тихого дозволу батьків. Недаремно старі люди оповідали, що в давні часи, за старими звичаями, до свята Юра дівка спала в хижі з батьками, а після свята ішла спати до стодоли, де хлопець міг вільно зустрічатися з нею. Такі моменти свідомо створювали самі батьки. Якщо хлопець був багатий, його можна було підловити, і якщо дівчина стала вагітною – насильно змушували його женитися, лякаючи судом. Крім того, дівчата мали багато різних способів, щоб прив'язати хлопця до себе назавжди. Для цього використовували різне зілля, чари, виготовлені чарівницями. Особливо діючим засобом був напиток, зроблений зі спаленого волосся дівчини. Недаремно на вечірках співали пісню:

Ой не ходи Грицю
Тай на вечорниці,
Бо на вечорницах
Дівки-чарівниці...

Траплялося, що згадані чари підводили дівчат, і хлопці покидали їх у тяжи. Такі випадки тягли за собою дуже неприємні дії з боку громадськості села, до дівчини прилипала кличка-тавро – «переспанка», або «копилка». Суджено її публічно на «пняку» (пні) для рубання дров, закладали на голову

чепець і хустку, так як носили мужатки. У Бортнім дівчині з дитиною солтис у присутності радних обстригав волосся. А її батьки змушені були гостити в корчмі за свій рахунок цілу комісію. Такі грізні та принизливі заходи змушували дівчат у скрутний час заходження втяжу викликати штучні роди, а якщо не вдавалося, тоді до послуг приходила 'сільська «спеціалістка», яка веретеном для прядення льону викликала штучні роди. Наслідки таких операцій нерідко закінчувалися трагічно...

Нормальні двоє молодих зі своєї волі вінчалися без усіляких перешкод із боку батьків. Для здійснення шлюбу молодих треба було дотримати багато різних звичаїв, обрядів. Перший крок на шляху до весілля мав зробити кандидат на молодого. Він висилав до батьків молодої двох поважних і «зауфаних» чоловіків, завданням яких було розвідати ставлення молодої, батьків до майбутнього зятя, їх матеріальне становище, стан господарства і т. п.

Якщо розвідини закінчилися позитивно, одразу ж у четвер або в суботу (такі дні лемки вважали щасливими), пізно ввечері, батько із сином та двома старостами, які виконували роль сватів, ішли до батьків дівчини для з'ясування всіх весільних обставин. Розмова, як звикло, починалася здалеку, досить великим вступом до того часу, доки тато дівчини не запитав: «А чого ви прийшли?». Гости тут же представлялися купцями, подорожниками, які хочуть купити ялівку. Якщо господар підтвердив, що має ялівку на продаж і висловив згоду віддати дочку заміж, тоді старости пригощали господаря горілкою на добрий початок. Якщо дівчина прихильна хлопцеві, вона була присутньою при розмові, аби дати згоду вийти заміж, і сідала біля свого майбутнього мужа. Якщо вона була йому противна, то взагалі не показувалася, але це не мало значення для подальших торгових розмов. При столі продовжувався затяжий торг за придане для молодої і молодого, причому кожна сторона старалася обхитрити одну одну. Якщо між сватами не дійшло до порозуміння, то гости в повному складі того самого вечора ішли до запасної кандидатки.

Якщо торг закінчився згодою, одразу відбувалися заручини, які зводилися до того, що мама нареченого подавала одному

зі сватів рушник, котрим в'язали руки молодим. Пам'ять про такі заручини надовго залишилася в селах Вапенне, Мацина Велика, Ропиця Руска, Панкна, Гладишів на Горлицчині.

Після заручин проходив обмін подарунками між молодими. Пан молодий одержував сорочку, а панна молода – хустку на голову, якою на весіллі накривали чепець. Мама в'язала майбутніх молодят вишиваним рушником.

Кілька днів перед шлюбом в обох родинах ішло домовляння, кого запрошувати на весілля. Найбільш поважною особою на весіллі лемків був староста, у деяких селах – «маршалок». Це мусили бути досвідчені чоловіки, які володіли даром мови й мали гарний голос та виконували роль ведучого на весіллі. Староста починав весілля молитвою, проголошував тост, починав співати й керував хороводом. Молодий запрошуував двох дружбів, які були одягнуті в гуньки, на головах мали капелюхи. На капелюках у стяжки запхані розкішні пера, у руках – дерев'яні гарно різьблені й убрани стяжками топірці й шаблі по боках. Дружби брали участь у виконанні певних весільних обрядів. Молода запрошуувала двох дружок. Крім того, запрошували ще двох жінок-свашок, які мали здійснити чіпчення молодої.

Весілля відбувалося частково в молодої й частково в молодого. Маршалок слідкував за порядком, в руках у нього була міцна палиця, вбрана весільним букетом, і коли староста хотів проголошувати тост чи промову, маршалок бив палицею об трагар (сволок) повали, після чого наставала тиша. Пару днів перед весіллям молоді йшли до священика на nauку, але переважно молодий колов дрова на плебанії, а молода мила посуд на кухні й підлогу в кімнатах.

Три дні перед весіллям відбувалося запрошення гостей – тим займалися дружби, дружки, староста, ходили «хата в хату» й запрошували.

У переддень шлюбу в хаті молодої сходилися дружки та інші дівчата на зустріч, звану «добра ніч». Дівчата вбиралі весільний букет із вершка молодої сосни, навішували на нього стъожки різного кольору, яблука, золоті горіхи, який запихали всередину. Староста ніс той «дар» до церкви. У вінок молодої вплітали колосся вівса та зубці часнику, що мало

запевнити молодим міцне здоров'я й добробут на ціле життя.
У час роботи дівчата співали різні жартівліві пісні:

Вийся нам віночку хватко,

Як червене ябко,

От волоска до волоска,

Най же иде поголоска.

Не старайся, Олено, він добре газдує,
Но по два, по три дни дома не ночує!

Шкода тя, Олено, шкода тя за нього,

Гуна позичана, ховошні не його.

Рівночасно «добра ніч» відбувалася й у молодого, участь у ній брали дружби, староста, родина, сусіди, свапки зі сватами і з музикою. Була це дуже весела забава, яка продовжувалася до світанку. Й забава особлива, бо спочатку гудаки (музиканти) не хотіли грati, поки не отримають кури. Дружба приніс куру: один скрипаль потягнув смичком по курі і музика почала грati, а дружба в руках із птицею танцював. По весіллі куру забирали музиканти додому, тим самим «забирали з дому всяке зло». По довгій забаві маршалок вдаряв палицею по трапарі повали й казав, що пан староста хоче говорити. Промова була довгою, а наприкінці староста просив присутніх простити молодому всі його провини й узяти участь у благословінні, на заклик його всі хором тричі відповідали: «Най Бог його благословить і ми його благословимо!». Після того посеред хати ставили лавку, на її середині сідали батьки молодого, по обох боках – близькі родичі, залежно від ступеня рідства. У сінях при дверях ставали два дружби, які встремлювали свої топірці хрестом у футрини дверей, у руках тримали засвічені свічки. Свапки, які перекушували, припиняли їду й виконували свою роль, співали:

Грайте гудки різко,

Кваняйся, Петрусь, низъко,

Як татови та и мамунці,

І цілій родинонці.

Пан молодий у народному одязі з палянкою в руках виходив з-за столу, ставав на коліна перед батьком і просив благословіння, кажучи: «Поблагословіть мене, тату!», а тато відповідав: «Най тя Бог благословить, мій сину!». Благословіння

батько повторював три рази. За третім разом батько вставав із лави і складені навхрест руки клав на голову синові, промовляючи: «Най тя, мій сину, Бог благословить во всі дни живота твого!». Після того син цілував батька в руки й на колінах пересувався до мами, яка три рази благословляла його, але рук на голову не клала. Далі син випростовувався й підходив до родичів, які складали йому своє благословіння тільки один раз. По закінченні цієї церемонії староста брав під руку молодого й вів його на вихід до дверей, а свашки одразу йшли услід за ними, приспівуючи:

Вибираєшся, Петруся, в щасливу годину,

Щтоби собі вибрал добру господиню.

Вшитко си позбирай,

Штос ти ту заробив,

Зав'яж до тлумачка,

Як підеш до тестя.

При виході з хати перед порогами староста затримувався й робив знак хрестом, а дружбове робили те саме, три рази били палицями передовсім у верхню бельку дверної коробки, опісля по порозі, по лівій бельці й останній удар по правій бельці дверей. Дружбове і староста вимітали все перед порогом, що лежало недобре, і після цього переходили через періг перше правою ногою. За ними виходили й весільні гости, а мама молодого посыпала всіх пшеницею на щастя. По дорозі до молодої ішли, співаючи різні весільні жартівліві пісні:

Боже, Боже, де я иду,

Чи по жену, чи по біду,

Як по жену – оженюся,

Як по біду – забиюся.

Спів і грання музики моментально затихало біля церкви, або коло каплички, бо лемки перед церквою й капличками не співають.

Прийшовши під хату молодої, староста молодого заставав двері зчиненими – стукав у них. Відкликався господар молодої, але дверей не відчиняв. І починалися досить довгі, веселі й дотепні торги, щоб пустили до хати молодого або вивели молоду. Господар боронився, говорив, що не може пустити до хати чужих, незнаних людей. Староста пояснював, переконував, звідки вони

і для чого прийшли сюди. То їх випитували: «Откль ви пришli і по що?». Староста відповідав: «Ми люди дуже багаті, прийшли до вас із багатого краю, в якому вшитко родиться: пшениця, жито, овес, а найбільше каміння». Йому допомагали свашки піснями:

Пусте же нас, пусте,
Або нам отворте,
Най ми не стойме
На вашім подворце.
Пусте же нас, пусте,
Бо нам в ноги зимно,
Не так в ноги зимно,
Як моводому пильно.

По довгих торгах двері відчинялися й гості молодого заходили до хати й розсідалися по господі. Музика не грала доти, поки дружба не приніс кури. Й тоді повторювалась сцена, відома нам із дому молодого. Музики грали, а тим часом у коморі дружки закінчували одягати і прибирати молоду панну до шлюбу. Молода ж при кладенні вінка на голову сідала на цебрік із водою, накритий мішками, тримаючи в руках яйце, яке кидали її за декольте, і якщо впало воно донизу – це означало, що буде мати легкі роди. Староста ішов до комори й виносив «балець» – це був великий весільний хліб, спечений із вишого сорту муки, і приводив панну молоду, уже вбрану до шлюбу. Панна молода разом із дружками прибирала перко до капелюха молодого, дружки дарували дружбам так само перка до капелюхів, стяжки, прикрашені міртою або барвінком, старосту опоясували червоним шалеком.

Перед виходом до шлюбу староста виголосував довгу промову, вихваляючи заслуги батьків молодої й саму молоду, а закінчував закликом до батьків провести потрійне благословіння молодих. Подібно, як було в молодого вдома.

По закінченні благословіння староста, молоді й усі гості готувалися до виходу. Вихід відбувався за тим самим ритуалом, як і в молодого, але під кінець його господиня обходила гостей і кропила свячену водою.

In his opinion he was.

акции – своих японцев

“Я видел его вчера

— авт. на сапат

как-нибудь

Быть и не быть

Был иной раз в гостях у бывшего мэра Баку Ахмеда Гасанова.

всюду виноваты

Библия на русском языке

enough to tell
if you're in shape or

He goes to camp

Следует отметить, что в ряде случаев можно использовать и другой X

Uppskräm avsnitt.

TDEGA TICITA SAMICINTI.

The rho pikan aygn mate,

Here upyekhn he cimbate,

to apply on 6yrn 67yrn cnybyinn;

1 Shoryy likupniree u crapocra binologomenni tocty. Bumman
2 kermision topiknen, eh seppareci uo mojoloro, shoryy haninna
3 i nojaraar hoto mojolomy, mojolinni nns, seppaymance uo mojo-
4 joi, gaskar in' sijopor', a, Mojolra noseptraigci ihrogya uo upykgan,
5 gaskarohi nomy atjopor', a, I tak ihura a cothiem yeszaabera. Tunn
6 taji ha beccilimix ohinni rejhunom, arte bishme chibzjin, garato
7 piyanx kapitbiliminx niceh. Kimo apykka uo majo cibzjin,

Dicasa upnyatya zo xeti uana molojolo, noyamia becivinhu
chib, mesma nadejedoro kerata ha molojolo ready, cnyanu ha nospozi
bilatia zo xitom i chito. To boxui zo xukn moloj hanepme
bxilhnx appear, olniyta koxjx, nenehenni mepcto hapek,
tip paei oxogunin hakpintin chib, nijyoyon bei nolo horindu kyti.
Ha etoi jekar gajeh - cnamka norka, Momoja pbari gajeh
a ognjati pykin, cranhka ha chib i a gyaxhunem xirja, norka jehnn
ha rogor, noreptajaca tip paei jorokta. Hicca nolo xit
kspain, ak tolj molojha bilazaca a bartram uana molojolo,
qactyoyan ix okpazuan. Upaz uicca nolo nohnhajnica
nomenna, chin canham, apyjkor, apyjkor. Myanma n rauhi
tpnrajan zo nigrinoyan.

Однако синтетические полимеры, склонные к полимеризации, не могут быть получены из синтетических полимеров, так как они не обладают способностью к полимеризации. Поэтому для получения синтетических полимеров необходимо использовать различные методы, такие как термическая полимеризация, химическая полимеризация и т. д.

Bonapartea, 3 hamn, Ahmio koxwaa,
Hami kohi choorz saundzkehi y hoai,
Yok in he nomake tree nizarehna,
Yom in tbin uzaa he nomake.

Логично, что тануториин гипотекиин тарелүү «Чапаев», «Баатыр» жана мөмкүн тануториин үйлчелүү «Мегаполис», шартында күнбакшын барып, тарууларын да парык. Насколько тарууларын да парык, ак түшнүүлүнчүү би күнбакшы да жетишиңин да парык. Но онын да парыктын аягында күнбакшын да парык.

...*так неподъемна ошибка в ее работе, особенно с гипотезами*...
таким образом, в дальнейшем я буду называть *гипотезой* *то, что* *все* *такие* *тесты* *являются* *правильными* — *если* *они* *проверяют* *то же самое*, *что* *мы* *предполагаем*.
Все остальные *тесты* — *неправильные*.
Все остальные *тесты* — *неправильные*.

Kōm nūnē e komōphonin',
Mātē kēnā rōpiphonin',
Sōgōjin-cōe s jibēn kēn'y,
Bējeme en' saathenhy.

Thaï mbo'a, nati mbo'a,
Mo temoi noctiphorin
Mac chutin, mac chutin,
The ea no xukhenii hanhnnn
Thpackarin, thpackarin.

32. AYKE MARINI SANTAREM, AK OORTGEAEN HENDRIKSEN JONI, ALIN
IUPAC-CHARTER, Y MEMBRI UND QUELLA RECENTE MIGRAZIONE
AL ROMPIMENTO DELLA HOMOGENEITÀ. CENNIO
10. ROMPIMENTO DELLA HOMOGENEITÀ NELL'INTERPRETAZIONE
DEI DATI DI ANALISI.

1111. *Българският език и българската литература* (1980) съдържа обширна глава за българските диалекти, в която са представени всички основни аспекти на българските говори.

"*Upenn* ayake bakuganin pattyagon jira jenkih yjin n' sani-
matorpon xpectin. *Uo* xpectin y'ac'e barithochit ihyebanin piho-
mashthi hakan n' sapogoni; mabogithi maza ika sunkohyeban
i creperon cege. A sapogoni sonh uo toro, uo a hac' barithochit
jikini he mokha hantipari pyan minhok uo hanhna, uo mae
oyae campharin, cocogino sapogoni in' unntincu kedes map-
ky, go juntina a mangaythomu y'aje enjiti a topad.

Hacky-nu-ho! Hejtu! Bonnini me n'ouparinhi b'ortphir mojogor. Opranitapogemn nouparinhi yjin caramin, apyxken, crapoceta, map-

UDAYAPYME...

THKO EN KOMINKA

Only the extreme,

‘awau ‘awau

• 110 •

BIRMINGHAM CEMETERY COMPANY.

The following is a list of

MORNING BRAE,

Bíja ca sahnt,

RECÍGUA CA KIHUNT

GTI - MICHIGAN

Km. Bečejka sa kihyba cta pocta ch

Boys, those preparations is pink, mom's a girl and a boy,
a ink uppinning is pink, mom's a hero bei chin xatt, he ma's an
locerin, linn pintyation secchin make sakihyajnoch, aje locchin
the tynasita, mom's a rotyarachin to spyehin recchin noha-
pykhie bi, ceege barkean mojogoro ta gbaran i cecipan, voin guner-

Chubreti he 6yæt.
Xor my xpeccha marti,
Toro xpeccha 6yæt,
Beccere, Beccere,
Ha ne xpeccha rex si amonjara nichero:
Chubreti he 6yæt.
Bk my xpeccha marti
Beccera he 6yæt,
Xen tora xpeccha
hinni nichero, a cocinno augecorra xpecchi mati;
a ronjuci, monnajra xpeccha arbara n roccina 3 reecchinu joteu-
amija rapdo tahujoaren. Tlicin toro, ronj antina eke dyæta
juntiny a pyren n tahujoaren a hero no qepi, mo6 y maflyphonu
kinx cejax, akr Maujina Benjika, Poiutu, Thepermina, kyunq paxi
keng-c gnae wodga rocojana, mrono-e ca tpmajra u'etua». B tra-
man i niuoxojana a hero jo neq al choxan: «I'am in illu'u'en,
la jkhor, ronj seppari n epcity a jibuhono, ix bvara otha
y luanjiny ppay: «Barun mi kintina, akr qepa juntiny a pyr xpecchi
tpajinjiny cepi, Tlicin toropcheno jo xan xpecchi batjan uporomoyean
cepijan, Tlicin toropcheno jo xan xpecchi batjan uporomoyean
kyome, aomarahn up xpecheni, tpajinj accihei
jognohi mutan, mo6 hactynolo paxi hapojanca xionehu,
Bkmo xpecchini u'etua, jo illa nospit y nespri u'etujatian
to kipjmo talyao en jittien ha jippatin criti ofte a jippatin.
hunatay i jippatin, hi upoparen, oq ronj juntina nomperas,
lllo xpcity aomarahn kipjmo - kycor qitjoro
zrjano aomarahn, upjochon akr juntina kipjmo - kycor qitjoro
juntina aomarahn, upjochon akr juntina kipjmo - kycor qitjoro
kyook jognohi (kipjmo) i jognohi: «Bk in ubra, han in 6yæt
ll me iekyraja y criti jo cemn pokr, upocchi xpcity. Tom! qipan
hecomorjiny, kymo hexpemea juntina nomepera, to aywia
(jognohi), akr sasakhiy u'etujatia croo juntiny kipjmo,
jazakjan n unqayjan, mo6 bora he dyæta xonjera manyhono
in berjike uscta ha u'etje kintia. lllo xpecheni juntina - aywe
year, in bora hapojanca a «qipjmo», mo nespri qipjmo
juntina manjame nimpura. lljin hapojakeni juntina seppari
ha croo u'etja up jomomoa qipjmo-nomhano i paxi a n, «mo6

ще й дочку Марину. За переказом, одного дня у багатого війта хтось украв льняне ткане полотно, яке вибілювалось над річкою. Усі звинувачення впали на Сипка і його маму. Одразу відбувся суд, який виніс вирок на смерть через зняття голів Сипковій мамі. До страти мама переодягла Сипка на дівчину, а дівчину на Сипка (вони були близнятами й дуже подібними одне до одного). Перед стратою мама вигукнула: «Дівче, Сипче, помстися за нас!».

Змужнівши, Сипко став народним месником. Загін його складався із 50 вершників. Дії борців були спрямовані на панські двори, плебанії, жидівські корчми, міста Грибів, Горлиці, Ясло, Кросно. Довго діяв Сипко в Карпатах і ніяк вояки не могли його спіймати, бо кінь ватажка був підкований підковами, переставленими у противлежний бік, що збивало погоню з толку і вводило в оману. Але згодом переслідуваний військом Сипко та його кінь разом скочили у велике багно, так звану «дихавицю». Там і спіймали народного месника й відправили в м. Біч. То була катівня польських королів, там і був Сипко страчений посадженням на кіл. У цій катівні пізніше стратили четвертуванням Івана Гонту, опісля був спалений Тарас Тросько. Місце поховання Сипка – у Корнуті перед Сипковими печерами, а те місце назване на його честь «Сипкова мвака» (трясовина).

В околицях сіл Клинківки й Устя Руского діяв Іван Збишко, осідок якого був на горі, що ділила долину ріки Ропи від долини Ждині. Іван Збишко, як і попередні легендарні месники, забирає від багатьох коштовності й ділив поміж бідних. Коли цісар вислав проти нього військо в Карпати, яке в основному знищило його хлощів, сам він заховався в дуплі дерева, що росло над берегом ріки й заснув. Надійшла повінь, забрала дерево й понесла в море...

Особливо великого розмаху дії лісових хлопців набули в XIV – XVI століттях, унаслідок чого склалася дуже загрозлива ситуація для польської шляхти і королівства. На цей період припадає дія багатьох месницьких формувань, учасниками яких були переважно лемки. Серед них – не лише прості сільські хлопці, але багато й синів священиків, солтисів і навіть самі солтиси. Загони ці складалися із кількох десятків чоловік, були і більш чисельні, що перевершували сотню. Походи їхні

сигали словацьких міст, а також Krakova. Месники нищили поміщицькі маєтки, навіть пограбували Дуклю. То були початки боротьби за визволення Лемківщини по обидві сторони Карпат.

Якщо говорити про причини появи легендарних лемківських борців за права і свободу, то їх треба шукати у важкому становищі західної гілки українського народу в давній Польщі. Лемки активно долучилися до визвольної війни в XVII ст. під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. Навчався Б. Хмельницький у місті Ярославі над Сяном у єзуїтській колегії. Коли 1648 року славетний гетьман рушив походом на Львів, разом із ним ішов козацький полковник Михайло Копистинський, лемко зі села Копистині Сяїцького повіту, зі священичої сім'ї. Поява запорозьких козаків на Лемківщині підняла визвольний рух. Багато лемків вілися в ряди козацького війська. Зокрема, Савка із Сянока, Василь Боюс із села Ліщини, Матій Квочка із с. Стебника коло Бардійова, Василь Чепець із міста Грибова. Вони різко виступали проти польської шляхти, показуючи приклад героїчної боротьби.

Із сяніцької землі походив шляхтич Куницький, отаман козаків-вершників, які брали участь за особистою спонукою Папи Римського Інокентія XI під проводом польського короля Яна III Собеського в обороні Відри проти турків 1683 р., у тих боях козаки відзначилися особливою хоробрістю. Про це свідчить повідомлення до Риму Папі Римському папського нунція в Польщі від 13 лютого 1684 р. такого змісту: «Козаки – це немов розбурхане море, що кидається з прибою і відбою то в одну, то в другу сторону, вони є завжди у стані віддати найкращу прислуго християнству». Лемки поступово поповнювали ряди сміливих і видатних військовиків, починаючи з козацьких отаманів і закінчуючи генералами. За весь час 146-літньої принадлежності Галичини до Австрії мали лемки двох генералів в австрійській армії. А були ними священичі сини: фельдмаршал-лейтенант Федорович, який походив зі старого лемківського роду, і генерал-майор Вітошинський, комендант X дивізії Львівського корпусу. Ця дивізія славилася в боях у Карпатах біля Ужка 1915 р. Генерал Йосиф-Михайло Вітошинський (1857 – 1931 рр.) із лемківського роду

Вітошинських – командир 130-ої австрійської бригади у львівському корпусі генерала Гофмана, до якої належав і один курінь Українських Січових Стрільців. Згодом він служив в Українській Галицькій Армії і потрапив у «четирикутник смерті» 1920 року.

Зі священичої родини із села Святкова Велика поблизу Жмигурда походив Іван Пухир, полковник австрійської армії, нагороджений Хрестами хоробрості під час Першої світової війни. По війні не повернувся до краю і жив у Сірії. З великого села Кросно Кроснянського повіту вийшов відомий на східному фронті у Першій світовій війні отаман Українських Січових Стрільців Омелян Лесняк, який мав чин майора. Із цього ж села походив славний і хоробрий сотник Української Галицької Армії Петро Газдайка. З Нової Веси, повіт Новий Санч, походив майор австрійської армії Данило Талпош, який скоро помер. Із Тилича, що біля Нового Санчу, походив син тиличинського пароха полковник Чехословацької армії Роман Сембратович, який 1918 року був міністром чеського уряду.

В листопаді 1918 року, після розпаду Австро-Угорської імперії, лемки почали активно діяти на шляху створення своєї держави «Прикарпатської Русі». Навіть склали свій гімн:

Лемку встан, лемку встан,
Чи ще довго спати нам,
Безталанним русинам,
Час вставати и не спати,
А за зброю враз ся брати,
Поки час, поки час.
Від Попраду аж по Сян,
В кождій хижі лемку встан,
Час вставати и не спати,
И за зброю враз ся брати,
Поки час, поки час.

Того ж 1918 року на Лемківщині панівною силою були ста-порусини, які повернулися з австрійського концентраційного табору «Талергоф» після падіння Австро-Угорської імперії. Відтоді почалося політичне загострення між українцями і ста-порусинами. Українці, прихильники Самостійної Незалежності

Соборної України, 1 листопада 1918 року проголосили у Львові Західно-Українську Народну Республіку, до складу якої мала увійти і Лемківщина.

Лемківські русофіли створювали локальні «Ради народови», що діяли під керівництвом «Карпатсько-Руської Ради Народової» у Пряшеві. Їх ідея зводилася до того, що вся Русь Карпатська разом із Лемківчиною мали бути приєднані до Росії. Але швидко ця ідея відпала, бо революція в Росії зробила це неможливим. Русини старалися, щоб Лемківщину тимчасово включили до складу Чехословаччини, як автономну республіку. Протягом усіх цих перипетій у селі Гладищеві повстала «Лемківська Руска Республіка», яка мала свій уряд, влада якого діяла у всіх селах Грибівського і Горлицького повітів. Наприклад, у кінці грудня 1918 року ця республіка була жорстоко придушенна, а членам уряду організовано судилище в Новому Санчі за зраду держави. Суд звільнив усіх учасників і не визнав їх зрадниками. А мотивація була така, що вони діяли зі своїх патріотичних почуттів і це не повинно бути трактовано, як злочин.

Водночас у листопаді 1918 року під проводом священика сіл Вислок Великий і Вислок Нижній Пантелеймона Шпильки створена Лемківська Республіка, яка притрималася 2-3 тижні, доки не вдарили на неї польські легіони й не придушили її. Сміливий та енергійний отаман Сливка зумів організувати однотисячну міліцію, що утримувалася за рахунок жидів. Після придушення республіки о. Пантелеймона Шпилька разом зі сім'єю опинився в еміграції у Закарпатті, як біженець.

Отець П. Шпилька – родом із Перемишльського повіту, закінчив тут духовну семінарію, був свідомим українцем і орієнтувався приєднати створену ним Лемківську Республіку до ЗУНР.

У листопаді 1918 року також була утворена Лемківська Республіка в Західних Карпатах – у селі Фльоринка, повіту Новий Санч. Організаторами її були доктор Ярослав Качмарчик та доктор Тиханський – лікар із Криниці, селянин Микола Громосяк із того ж села, Петро Коламунецький, парох, Василь Колдра (обидва зі Святкової), селянський син, учитель історії і географії у Львівській гімназії Андрій Гагатко. Доля тієї Республіки така ж, як і попередніх. 1921 року в Новому Санчі проти її організаторів був суд, який зачинчився їхнім звільненням.

Лемківські священики, що вийшли з лемківських «хиж»

В XVII – XIX ст. в селах Лемківщини інтелігенцію представляли одні священики. Вчителів було надзвичайно мало, то ж дітей навчали грамоти священики, і часто їм допомагали дяки. До категорії лемківських священиків належать Василь Антонич із села Чертижа, біля Сяноку. Він був священиком у Новиці, батько молодого лемківського поета Богдана Ігоря Антонича. Володимир Ардан, професор математики в українській гімназії у Перемишлі, родом із села Поляни Кроснянського повіту, а по Першій світовій війні – парох у селі Ждині, де в наш час проходить знаменита «Лемківська ватра». Зі Ждині походив о. Антоній Барна. Родом із Розділля Горлицького повіту був о. Микола Бубняк. Євдокій Васильчак родом із Висової того ж повіту, Йосиф Волинець – родом із Миргорода Сяніцького повіту. Із цього ж повіту було ще кілька знаменностей. Доктор Микола Денько родом із Боська. Родом з Улюча отець Михайло Дороцький, отець Василь Дяк та Андрій Кот із Чертижа, Іван Зятик з Одрехової, о. Григорій Косар із Пакощівки, о. Каламунецький родом зі Святкової Великої...

Найбільш типовим представником священиків-лемків, який вийшов із селянської «хижі», у мові, поведінці й упертості був неперевершений доктор о. Василь Мосциух, селянський син із Нової Веси Новосандецького повіту, професор духовної семінарії в Перемишлі. 1934 року Папа Римський призначив отця-доктора Мосциуха єпископом Лемківщини, відділеної від Перемиської єпархії. Але довго керувати лемківською єпархією йому не довелося – помер у кінці 1935 року. Похований у Сяноку.

О. Мілянич народився у Щавнику повіту Санч, помер у більшовицькій тюрмі, бо не хотів прийняти православну віру. В Ліщинах Горлицького повіту священиком був о. Михайло Пузай, який народився в цьому селі. Микола Феленчак походив із с. Бортне.

Дала Лемківщина й отців-vasilіян. Зокрема, першим був о. Стремецький, родом із Сянока, другим видатним місіонером став Маркіян Шкирпан родом із Малостова Горлицького

повіту, котрий 1902 року виїхав у Бразилію, де ревно працював 39 років, помер 10 вересня 1941 р. Крім священиків, дала Лемківщина безліч деканів, єпископів, митрополитів, докторів, професорів теології.

Із Лемківщини походив перемиський єпископ отець Тома Полянський. Народився він у селі Бортнє Горлицького повіту 1796 р. у священичій сім'ї. Вступив на перемишльський престол 1859 року. Візитував часто свої пафії, особливо любив відвідувати рідну Лемківщину.

Видатним митрополитом був Йосиф Сембраторич, який народився 1821 р. у селі Криниці в родині місцевого пароха о. Теодозія Сембраторича, теологію закінчив у Відні. Був ректором Духовної семінарії у Львові і професором Львівського університету. 1870 року став львівським митрополитом. Оскільки він був за переконанням русином, змушений відмовитися від митрополичого престолу й переїхав до Риму, де прожив ще 18 років. Помер 23 жовтня 1900 року і похований у Римі на центральному цвинтарі. З тієї ж священицької родини походить ще один галицький митрополит, Сильвестр Сембраторович.

Із лемків походив учений історик на владничім престолі у Перемишлі єпископ доктор Юліан Пелеш. Народився 1843 р. у Бортнім, Горлицького повіту в сім'ї місцевого дякоучителя. Гімназію закінчив у Перемишлі, богословські науки опанував у Відні. Після того був професором духовної семінарії в Перемишлі, а 1874 – 1883 років – парохом у Відні при церкві св. Варвари. Водночас був домашнім учителем австрійського престолонаступника архіканзя Рудольфа. 1885 р. був іменований першим єпископом новоствореної Українсько-Католицької єпархії у Станіславі, а 1891 р. став єпископом у Перемишлі. Помер на 53-му році життя.

Відомий діяч Української Католицької Церкви Йосафат Коциловський народився 1876 р. в селі Покошівка на Лемківщині. Після студій у Львові та Римі став професором богослов'я. Згодом він – професор духовної семінарії у Станіславі, ректор української духовної семінарії у Кромерижі (Моравія). З 1916 року – єпископ у Перемишлі і на цьому духовному посту працював аж до закінчення Другої світової війни, поки

його не арештували. 1946 року польські власті передали славетного єпископа більшовикам. У в'язниці біля Києва через рік він помер.

Видатним доктором і професором теології у Львівському університеті був Тит Митковський. Народився 1861 р. в Пере-гримці біля Ясло в сім'ї пароха. Під час війни арештований і сидів у концтаборі Талергофі. Після закінчення війни повернувся до Львова, але не був допущений до університету. Він був професором Духовної академії, що її заснував Андрей Шептицький у Львові. Помер 4 лютого 1939 року.

Працював у Львівському університеті професор доктор теології Йосиф Далькевич. Поміж інших лемківських професорів треба відзначити доктора, професора Йосифа Ярину, який походив із Родоціни Горлицького повіту, отець-доктор, професор Йосиф Далькевич, який був одним лемком-ректором Львівського університету. Помер у Львові і похований на Личаківському кладовищі.

Виходець із Лемківщини і Михайло Полянський, професор Львівської політехніки, доктор математичних наук, працював до глибокої старості. У 50-х роках ректорат майже силою намагався відправити його на пенсію, чи й не кожного дня тиснули на нього, щоб написав заяву про вихід на «заслужений відпочинок». Нарешті, він дав згоду з умовою: якщо ректорат інституту з допомогою всіх професорів – світил із математики розв’яжуть його задачу з геометрії, тоді він подасть заяву на пенсію. Його умова була прийнята. Цю задачу розв’язували світила математики всіх вузів Львова, Києва, навіть Москви, але безрезультатно. Тоді Михайло Полянський заявив: «У такому разі я ще потрібний політехніці, тим більше студентам, і заяви не подаю». Провокації не припинялися. Студенти протягом кількох років підкинули йому чотири труни...

Відомі також й інші світила лемківського походження: Василь Полянський – директор гімназії в Перешилі, отець-доктор Максим Криницький, Василь Чернявський зі Злоцького, доцент Львівського університету.

Лемківщина також дала краєві значне число визначних правників: суддів, адвокатів, нотарів, адміністративних урядовців, які, попри свої урядові становища, займалися суспільними

проблемами. Дотримуючи хронології протягом 10-літнього конституційного життя в Австрії, висунувся на публічну арену надрадник австрійського міністерства внутрішніх справ у Відні Іван Константинович – син о. Михайла з Кромпної Ясельського повіту. З Вільхівця біля Кросна вийшов суддя Франц Левинський, який був суддею в Дуклі, а займався фізику, аргонавтикою. Залишив після себе цікаву працю з модерної аргонавтики. З Бонарівки над Вислоком походить суддя доктор Василь Подох – професор права в Америці. Із Сянока походять суддя Володимир Бучацький, доктор права Махнацький – президент країнового суду у Львові, Лукіян Криницький – радник і президент суду в Тернополі, Теодор Зубрицький – радник у Відні, Корнило Зубрицький – радник у Львові, Іван Копистянський – радник у Самборі, Геронім Полянський – суддя в Самборі, Константин Менцинський – радник, родом із Мациини Великої. Із Чертижа вийшов суддя Микола Запоточний, а зі Щавника Новосанчівського повіту походив суддя Миланич, із Лосього – суддя Іван Карел.

Дала Лемківщина й адвокатів. До найстарших лемківських оборонців належав доктор права Олександр Іскрицький, видатним адвокатом був доктор Савнюк, заступник посла до австрійського парламенту. З їхньою допомогою збудовано в Сянoci «Народний дім» і кредитарство «Бескід». Після Першої світової війни обняв цю спадщину адвокат доктор Євген Шатинський, теж священичий син із Лемківщини.

Мав лемківський край і своїх лікарів: доктор Гашин – директор лікарні в Перемишлі, доктор Климківський – у Балигороді, доктор Снітницький – у Змигороді, доктор Гладишівський – у Тернополі, доктор Модест Гумецький – у Кросні...

У Криниці був доктором Тихонський, родом із села Милик над Попрадом, очолював Лемківську Головну Раду в листопаді 1918 р., за що потрапив під польський суд разом із доктором Качмарчиком у Новому Санчі. Доктор Михайло Савчак, син учителя з Криниці, доктор Олександр Криницький – лікар у Сянoci. Назведемо й інші імена: великими лемками-патріотами були доктор Володимир Гукевич, лікар у Лютоворицях, доктор Гижка із Висової Грибівського повіту. Із села Ванівка Кросненського повіту вийшов на цілу околицю славний лікар Прислопський. Працював у м. Корчин, що 12 кілометрів від Кросна.

Видатним лікарем був доктор Олексій Войцович, народився він у Межиброді Сяноцького повіту 1824 року. Вчився у Пере-мисльській гімназії, медицину закінчив у Krakovі, там потрапив під час польського повстання 1863 року проти Росії до польських повстанців, за що й олінився у російському полоні. З полону якось вирвався, залишився у Росії.¹ Був там довгі роки лікарем, аж до самої старості й доробився великого майна. Але на старості літ сильно затужив за рідним лемківським краєм, як грецький міфічний герой Одіссея, по довгій блуканні «за димом рідних сторін» повернувся до рідного села, щоби на рідній землі зложити свої втомлені бурхливим життям кости. А на заощаджені кошти збудував у Межиброді церкву, Народний дім і школу. Помер 1901 року на 76-му році життя.

Видатні та славні співаки й музиканти

Багатою була Лемківщина й на музикантів та співаків. Старі лемківські священичі роди дбаливо й залюбки плекали музичну культуру при своїх гостинних домах – вокальну й інструментальну. Професор Академічної гімназії у Львові, композитор і організатор першого хору тієї ж гімназії Anatolij Vakhnianin, що походив зі старої священичої музикальної родини, сам закінчив теологію 1863 року, популяризував твори, що їх «уся Лемківщина співала». Прикладом цьому можуть бути «співанки дівочі»:

Співаночки мої,
Ой, де я вас подію?
Піду до лісика,
Ой, там я вас посію.
Будут там дівчата
По траву ходити,
Співаночки тої
Ой, будут находити.

У піснях, співаних дівчатами, є багато мови про любов, переживання, туга за «шугаями»:

Прийд до мя мицій, прийд,
Або мі ся присній,
Вден не вночи,
Не зайдеш мі з очі.

Нагодою до частих зустрічей була спільна праця хлопців і дівчат, коли пасли корів, ходили в ліс по ягоди, під час яких виникала любов, почуття симпатії переростали у глибокі почуття:

Зелено, зелено,
Коло зеленого
Пасе вовки мицій
І я коло цього.
Чорни очи маме,
Обое ся здаме,
Що ж кому до того,
Же ми ся кохаме.

У багатьох піснях іде мова про невірність, зраду з боку хлопців і дівчата кепкують над ними у піснях:

Мислиш ти, шугаю,
Же я тя любую,
А я твою любов
До керпця обую.
Де керпця обую,
Ногами притопчу,
Жеби люди знали,
Же я тя не хочу.

Тяжко переживали дівчата втрату шлюбного вінка:

Чого пвачеш, чом бануеш,
Чого тобі жаль?
Того вінка зеленого,
Штос мі вчора взяв...

У розpacч упадали дівчата, коли любов зайшла далі й приводила до вагітності. Так само оспівано цю ситуацію:

Плакало дівчатко
За новом стодолом,
Же ей не обийде
Горест за стодовом.

Хлопці не відставали від дівчат – співали їм часто й різного змісту:

Гором воли, гором,
А я піду долом,
Вийд до мя, дівчатко,
Бо гину за тобом.
Вшитким добрі, вшитким добрі,
Лем мі злі, лем мі злі,
Вшитки мають фраїрочки,
Лем я ні, лем я ні.

Таких пісень вельми багато – й не перелічiti.

Дуже цікавим був такий звичай. У нічний час ходила солиська варта і перевіряла стодоли, комори, шукаючи залюблених пар. Якщо знаходили – забирали у хлопців фанти, частину одягу, гуню, або ногавичі, які хлопці повинні були викупити:

Не кашляй Аничко, не кашляй,
Жеби мя при тобі не нашли,
Бо як мя при тобі зачуют,
Возмут мі капелюх і чугу.
Возмут мі капелюх з пірцями,
Жовтіцький ременник з цяпками,
Возмут мі, Аничко, и тебе,
А што би я робив без тебе?
Гори ем обишов
Долину не можу,
Фаїрку ем нашов,
А жени не можу.

Найкращим співаком лемківщини був Модест Менцінський (1876 – 1935). Народився він у священичій сім'ї в селі Мацина Велика. Вчився у Львівській консерваторії й у Франкфурті. Визначний виконавець головних ролей у вагнерівських операх, популяризатор української пісні, зокрема, виконавець пісень Миколи Лисенка. Був оперним співаком з неперевершеним тенором, співав у королівській опері у Стокгольмі (Швеція), там і помер.

Зі священичої сім'ї походить о. Емільян Бенгринович. Співав тенором, але не пішов на сцену, а залишився священнослужителем у селі Мохначка Новосанчеського повіту.

По Першій світовій війні Лемківщина дала ще одного славного оперного співака-артиста Володимира Копистянського, родом

із Межиброду Сяноцького повіту. В той час української опери не було, то ж він мусив служити у Варшавському оперному театрі.

У наш час Лемківщина дала славне вокальне тріо сестер Марії, Ніни, Данили Байко. Закінчили Львівську консерваторію, тривалий час спільно виступали з 1953 року. Нагороджені Державною премією УРСР імені Т. Шевченка (1976 р.). Марія Байко працює професором Львівської консерваторії, у тій же консерваторії працював професором син священика із села Устя Руске Роман Соболевський – ще одна гордість Лемківщини. Найбільше серед священицьких музикальних сімей виділялась родина Леонтовичів у грі на скрипці. Основними музикальними інструментами були скрипка, флейта, бас, гітара, а народними – гуслі «решето», дуди з кізлячої тонкої шкіри, бас.

Видатним лемківським композитором був, є і вічно буде отець Михайло Вербицький (1815 – 1870) і його музика до Національного гімну «Ще не вмерла Україна», композиції до поезії Т. Шевченка «Заповіт». М. Вербицькому належать також композиції для чоловічих і мішаних хорів, серед яких – окремі частини Служби Божої, пісні на тексти Ю. Федъковича, оркестрові симфонії й музика до драматичних творів «Підгорянин», «Верховинці» та низка інших.

Лемків сприймали на загал за непоетичне й немузикальне плем'я. Таку думку складали недруги Лемківщини. А їх було чимало – із Заходу, Півдня й Півночі, в деякій мірі й зі Сходу. Називали цей віддалений кут землі «світ, забитими дошками». Але це неправда. Лемківщина не була відсталим, дошками забитим світом, а навпаки – вона жила своєрідним духовним життям, яке в багатьох випадках випереджувало інші землі. Славним лемківським композитором був Дмитро Бортнянський (1751 – 1825), який народився в селі Бортне біля Горлиці в сім'ї селянина на прізвище Шкурат. Родина виїхала в Україну й поселилася в Києві. Молодий Бортнянський закінчив Петербурзьку консерваторію, співав у царському дворі. Вчився в італійського композитора Галюппі у Венеції. З 1796 року він – управитель придворної капели, складеної майже виключно з українців.

Дмитро Бортнянський – автор опер на італійські лібретто «Креонт», «Алкід», «Квінт Фабій», на французькі лібретто

«Сокіл», «Син-Суперник» та інші. Понад 100 церковних творів написав під впливом довголітньої хорової української культури й української народної пісеннності. Його хорова церковна творчість стояла якісно на висоті тогочасної європейської музики.

Поети, письменники, етнографи

Лемківщина дала світові немалу кількість поетів, етнографів, письменників. До найдавніших письменниць належить Клавдія Алексович, дочка пароха зі села Красне Кросненського повіту, сестрінця єпископа Томи Полянського. Писала вона оповідання із життя лемківських священичих родин. Написала перший у Галичині сценічний образ для дітей «Гостина святого Николая». 1857 року видала перший жіночий альманах «Перемишлянка». Вона на 30 років випередила Наталію Кобринську зі Станіславова з її альманахом, від якого починалася організація жіночого руху – «Клубу Русинок», а згодом «Союзу Українок». Клавдія Алексович народилася 1830 р., померла 1916 р. Мешкала вона в «Народному домі», котрий побудував благодійник Михайло Качковський – у радянські часи там був Будинок офіцерів у Львові.

Наступним був о. Олімпія Полянський, який писав п'єси, зокрема «Ланка Рурикова». Написав він поему «Свята Варвара». Родом походив зі старолемківської священичої родини. Був сином о. Анастазія Полянського. Народився 1856 р. в Яблінці Нижній Турківського повіту, де його батько був на парафії. Рукоположений у Перемишлі. Пішов працювати на Лемківщину і там його застала Перша світова війна. Оскільки він був москофільських переконань, за доносом його арештували австрійська поліція й відправили до Стрия. Там над ним знущалися, стягнули одяг, прив'язали до стовпа перед магістратом на посміховище. Зі Стрия його відправили в концтабір «Талергоф», де й помер від тифу.

Добре знаним і любимим у Кросно був співець Лемківщини Іеронім Анонім, який із гумором оповідав про своїх лемківських

краян, про криницьку гору Яворину, переплітаючи свої оповідання народними приповідками та дотепами. Під цим анонімом ховався скромний сільський священик о. Володимир Хильяк (1845 – 1893) із Жегестова. Збирав він етнографічні матеріали про Лемківщину, редактував часопис «Сандецька Русь», що виходив у Новому Санчі. З-поміж літературних творів найбільш популярними були два: «Шибеничний верх» – з історії Лемківщини та веселі оповідання «Мило на світі».

Із Волі Циклинської біля Ясло вийшов о. Василь Чернецький (1837 – 1892 рр.), автор мемуарної «Згадки з 1846 р.», надрукованої фейлетоном у «Ділі» 1892 р. У цих «Згадках» об'єктивно у формі оповідань описана правдива різня польської шляхти супроти польських селян у Західній Галичині, – за те, що домагалися занесення панщини й особистої свободи. Лемки із села Воля Циклинська тоді теж озбройились вилами, косами під проводом дяка Пиляка, але проти ляхів, в обороні свого й сусідніх парохів. Наши священики завжди були великим більмом в очах польської шляхти.

Науковцем і професором етнографії був Іван Филипчак, родом із Лішні Сяноцького повіту. Писав він оповідання з лемківської минувшини, є автором історичної повісті «Будівничий держави», де іде мова про героїчну оборону Сянка перед наступом угорського короля Гейзи.

Лемківщина мала своїх поетів, які поза межами Західних Бескидів мало були відомі, а тепер зовсім забуті. До таких належить Дем'ян Левицький, родом із Нової Весі біля Нового Санча, який залишив після себе «Збірник духовних стихів і пісень», написаних по-лемківськи з домішкою церковнослов'янської мови.

Між Першою та Другою світовими війнами видала Лемківщина молодого, оригінального поета, який блиснув великим талантом і передчасно згас. Це був Богдан Ігор Антонич, автор «Книги Лева», який «жив на звуки помінав» у с. Новиці Горлицького повіту. Вчився в гімназії у Сяноці, студіював у Львівському університеті, де 1933 року здобув ступінь магістра філософії. У 22-річному віці видав першу збірку поезій «Привітання життя». Потім з'явилася друга збірка «Три перстені» (1934 р.). «Книга Лева» – третя, найвагоміше прижиттєве видання поета.

Літературна критика порівняла його поезії з ранньою літературною творчістю П. Тичини. Помер 1987 р. на 28-му році життя.

До наймолодших дослідників лемківської минувшини належить радник Апостольської адміністратури Лемківщини о. Степан Ядловський, родом зі Шлярів Сяноцького повіту. Парох у Полянах біля Римонова, він залишив історичної вартості «Шематизм греко-католицького духовенства Апостольської адміністратури Лемківщини» за 1936 р., де вмістив історичні замітки до всіх лемківських парохій, залишаючи при тім також фотографії церков, які нині вже зникли у багатьох селах Лемківщини. Їх знищили езуїти римо-католицьких костелів, щоб стерти з лиця землі споконвічну належність Лемківщини до України.

Після Першої світової війни до лемківських народних поетів належить Іван Русенко, родом із села Красна біля Кросно. До гімназії ходив у Новому Сончі, мешкав у Руській бурсі. Під час Першої світової війни служив у австрійському війську старшиною. Воював у Сербії, а після війни вчителював у с. Бонарівка на Лемківщині. 1945 року переселений на Схід. Учителював у селі Королівка біля Борщова Тернопільської області. Там і помер 1960 року.

Написав І. Русенко багато віршів, різних поетичних казок для дітей та відомий лемківський сценічний твір «Вертеп у Карпатах». Він також зібрав багато лемківських співанок із Кроснянського, Ясьельського, Горлицького повітів. Уже на новому місці в Королівці написав художню картину «Дівчина і гуси». А ще він був малярем-пейзажистом, серед його картин досить знана «Пастух-вівчар на Лемківщині».

Ще одним видатним літератором був Юліян Тарнович із села Тарнавка біля Риманова, письменник, історик, видатний політичний діяч. Здібним, працьовитим лемківським поетом був Яків Дудра з Лосього — мазяр, який своїм возом із маззю сколесав Угорщину, всю Галичину, Польщу. З молодих літ почав писати вірші. Дуже довгі — «Доля Лосян» — налічує 72 сторінки, «Правдиве щастя лемка» — 55, «Плач горілки» — 37, «З чужини до Лемківщини» — 22 сторінки. У своїх віршах оспівує нужденне мазярське життя лосян, а в останніх віршових творах впливає

свою тугу за рідною землею після злочинного переселення лемків на Захід:

Лем скінчив я школу,
Почав кінми поганяти,
Юш мя влече льос до світа
И мусів з мазьом їхати.

Під час Першої світової війни був покликаний до австрійського війська:

Воював я барз завзято,
Лем не забив я никого,
Ни серба, ни таліяна,
Ани руса, брата моого.

Після закінчення Другої світової війни, під час масового виселення лемків на Схід до Радянської України, Я. Дудра залишився в с. Лосьому, але недовго радувався спокоєм:

Ище лемки не одпочили,
Не пришли до сили,
И юж пвачут в гіркім жалю.
Свободи не мают.
Бо их з рідної земли, хижки
Нагло вигоняют.

Оспівав він у своїх віршах життя лемків на вигнанні в чужині великим віршем, який у багатьох переписах курсує між лемками:

З далекой країни,
Той смутной чужини,
Виджу, яка ты тепер
Непчасна и бідна
Лемковино, Лемковино!
Здалека я чую тебе,
Як ты шумиш
Своими бистрими потоками,
Же ты в слізозах ллешся,

Ти не шумиш, лем пвачеш за лемками.

За ті останні 50 років число лемківських письменників, поетів поповнилося, багато з них – із вищою освітою. Серед них – Петро Трохановський (псевдонім Петро Мурянка). А Іван Желем із Мацини Великої закінчив Львівський зооветеринарний

інститут, працював головним ветеринарним лікарем на Львівському м'ясокомбінаті. Помер 1990 року. Похований на Янівському кладовищі у Львові. Серед жінок-поеток можна виділити Олену Дудь. У літературних колах лемків відомі також Павло Стефанівський, Володимир Грабаня. Їхньою темою у віршах переважала туга за рідною землею, гнів, розчарування, жаль. Ці письменники, поети, за винятком Івана Желема, живуть у Польщі.

Значно більше видала Лемківщина поетів, письменників, журналістів у самостійній незалежній Україні. Серед таких відомих творчих особистостей, чий талант яскраво засвітився і є помітним у сучасному українському літературному процесі, – поет і критик Роман Кудлик. Народився 1941 року в місті Ярославі (Надсяння), але обое батьків за походженням лемки. Закінчив філологічний факультет Львівського університету імені І. Франка, нині – головний редактор журналу «Дзвін». Автор поетичних книжок «Розмова», «Весняний більярд», «Листя дикого винограду», «Горішня брама», інших видань. Лауреат премії імені М. Шашкевича, ім. О. Мисика, Вільного Українського університету у Нью-Йорку.

Лемківського походження поет і літературознавець із Тернопільщини Володимир Барна. Батьки його – із Сяніцького повіту біля Дуклі. Закінчив факультет журналістики Львівського університету. Видав декілька поетичних книжок: «В долонах Всесвіту», «Бескиди», «Мое Опілля», «Сльоза в зіницях неба». Автор книжки публіцистики «Лемківщина у серці моїм».

Корінним у лемківський край сягає і поетеса та прозаїк Теодозія Зарівна. Народилася на Тернопільщині 1951 року, закінчила філологічний факультет Львівського університету і Київський театральний інститут. Живе і працює у столиці України. Авторка поетичних книжок «Дія на крузі», «Сторож покинутого раю», романів «Каміння, що росте крізь нас», «Полювання на птахів небесних», інших книжок. Лауреатка літературних премій імені В. Симоненка та імені Б. Нечерди.

Є й інші літературні імена, серед яких – Роман Вархол із-під Львова, Микола Роман із Запоріжжя, колишній політв'язень Микола Горбаль.

Серед сучасних українських літераторів, які живуть у Польщі – Володислав Граба з міста Криниця, Стефанія Трофановська із Горлиць, Теодор Кузяк із Ряшева.

Та особливо тепле слово хочеться мовити про лемкінью за духом, бориславського походження, Нелю Шейко-Медведеву (з дому Періг). Закінчила філологічний факультет Львівського університету, кандидат філологічних наук, відомий драматург, поетеса і прозаїк. Автор збірок п'ес для дітей «Квітка щастя», інших драматичних творів, які мають великий успіх у юного глядача. Дуже вже зворушлива в Нелі Семенівни поезія, зокрема, про рідний отчий край батьків та дідів. І двічі зворушливо, як пише вона по-лемківськи:

Лемковин, де ти еси?

В якім кавальчику

ще ся тепліт твоя душа,

як в гуслях музика?

Де словаки? Де поляки?

В підкарпацькім краї?

Хто шанує твою мову,

покони, звичай?

Хто ся молит в твоїх церквах,

плачє на погостах,

де зостали неутішни

прапрадідів кости?

опосіли інчи люди

груні і долини,

де колиси твої діти

правили фестини.

Постирали тебе з мапи,

поділили небо,

мам домівку, мам родину,

але не мам тебе...

А насамкінець цього розділу декілька про ще одного поета Василя Хомика, який народився в с. Мисцова біля Ясло, живе у Львові. Закінчив Львівський державний університет імені Івана Франка. В ньому ж закінчив аспірантуру, кандидат філології, професор української мови і літератури на філологічному факультеті. 1993 року у Львові вийшла друком збірка поезій цього автора під наззою «Лемківська молитва»:

О сохрани нас Боже мицій,
Од огня, мору і війни
Священні прадідів могили,
Хати і храми сохрани.
І дай зело нам на прожиток,
А всі хвороби відверни,
І душі наших міліх діток
Од злой скверни сохрани.
Тебе благаєм кожну днину:
Порви загради з днів війни.
Верни нас в рідну Лемківщину
І самобутність сохрани!

«На забутих стежках»:

Заросли збійницькі стежкі
Мохом і травою,
Пеленою туман межі
Огорта сумною,
Тільки Бога в полонині
Інколи згадає
Та про Сипка із Мацини
Пісню заспіває.

«Шлях русинів»:

Важкий русинів до свободи шлях
Через тортури панські та багнети,
Отці духовні, вчителі й поети
Вели нас віками по зірках.
Прославив Русин край у світлу рань,
Фіоль народу книги дав святії,
Щоб не змогли русинів лиходії,
Позбавить віри й поступу до знань.
Любов до краю мали, до стремлінь
Дала талант й відвагу Маркіяну

Підняти дух і силу нездоланну
В серцях незламних наших поколінь.
Припав Бірецький до джерел краси,
Хиляк картини краю дав величні,
Потряс Бортнянський світ увесь музичний.

А там поетів юні голоси.

І не вдалось в Бескидах ворогам
Загнати нас в похмурий переднівок,
Заклав Тарнович слова підмурівок,
Аntonич звів наш поетичний храм.

Чи знаємо ми свій рід і край?

Культура і побут населення Лемківщини.

Лемківщина – це гірський край. Карпати, прозвані також Верховиною, діляться на Низький (Лемківський) Бескид, що межує на сході від джерел Сяну з Високим або Бойківським Бескидом.

Лемківський Бескид невисокий, доходить усього до 125 метрів і нестрімкий, прорізаний багатьма провалами й широкими долинами. Лемківські гори – це досить великий шмат землі обабіч Західних Карпат від рік Сяну й Ужа по ріки Попрад і Дунаець. Цей шмат землі – близько ста кілометрів довжини та 60 кілометрів ширини. Тут споконвіку живуть лемки – українське плем'я, висунене найдалі на полуднєвий захід тих земель, що заселені українським народом. Лемки заселяють Карпатське підгір'я з обох сторін Карпат і самі Карпати. До Лемківщини зараховуємо також 16 сіл на північ від Кросна, а саме: Близянка з дочерною Гвоздянкою, Малівка, Баричко, Полом'я, Гвозниця, Явірник, Жорнова, Небелиця, Бонарівка з Висоцьким, Ванівка, Кросна, Опарівка, Ріпник, Чорноріки. Ці села оточені з усіх боків польськими селами, однаке вони весь час найбільше тяжили до Лемківщини.

При огляді політичної карти Словаччини й Польщі видно, що кордони Лемківщини мають форму трикутника. Починаючи

із південного сходу на межі волосадського Бескиду, етнографічна лінія веде уздовж річки Волосадки – на північ побіч Среднього Села, займає містечко Угерці та Лісько. Далі – скручує дещо на північний захід поблизу села Волоської Тиряви, Доброї та Улюча. Потім веде просто на північ до містечка Дунова, до села Явірника і заломлюється під гострим кутом уздовж Кеньчуги, Маркової, Ланцути, Туриня – по Ряшівський залізничний шлях. Із Ряшівщини дорога веде через Пстругову, Фриштак, Осібницю, Біч, Могильну. Уздовж Сколівського узгір'я сходить на село Вільшанку, через Новий Санч до Старого Санча. Відтак веде ламаною лінією на Коростенкове. Від Коростенкового займає гору Рабшин, села Північну, Жубрик, веде уздовж гори Скалки, через Мушину, гори Вапенині на Зимний Шпиль, гори Високе, Берестя. Скручує біля села Мушинки, Тилича, Полянки, Біличну, на гострий Верх, Бліхнярську Високу, неподалік села Регетів, Конечну, Родопину з верхом Тисове, селом Тисоння. З гори Явористої пনеться на Студений Верх. Забирає в дуклянські гори села: Зиндрову, Череличу, Яселко з річкою Ясель. Далі губиться в мошанецьких лісах, веде кордонними верхами через вислічоські узгір'я – на південний схід аж по річку Солинку через верхи Кізлятої гори та Яселя. Ще далі сходить у кінці вздовж річки Річиці до Волосадки – Волосадського узгір'я.

На цій більш-менш зrimій площині тягнеться Лемківщина, і з півдневого боку Карпат, зі сходу від ріки Уж по джерела ріки Попраду та Дунаець на Заході майже під гору Татри. Крайні західні чотири села Лемківщини – над рікою Дунайцем: Шляхтова, Явірки, Чорна Вода, Біла Вода. Південні кордони Лемківщини в Закарпатті починаються від верхньої течії ріки Латориці й тягнуться на Заході до Ужгорода, Березівського району. На території Словаччини – верхня течія ріки Лоборець із села Меджилоборці, далі на захід села Свидника, міста Бордіїва до джерел ріки Попраду.

Північні кордони Лемківщини охоплюють Ново-Санденщину, Грибівщину, Горлицчину, Ясельщину, Коросненщину, всю Риманівсько-Сяніцьку округу. Прикордонні села північної Лемківщини з польськими селами: Верхомля Велика, Ростока

Мала, Бінчарова, Мазійова, Любава, Королева Руска, Флоринка, Брунари Нижні, Янкова, Климківка, Лосе, Білянка, Рихвалд, Ропиця Руска, Мацина Велика і Мацина Мала, Розділля, Боднарка, Воля Цеклинська, Фолюш, Квопітниця, Перегримка, Свіржова Руска, Дошниця, Мисцова, Гирова, Заводка Риманівська, Пулави, Тарнавка, Рудовка Романівська, Віслок Великий, Явірник, Королик Волоський, Вислочок, Чорна, Душатин, Михів, Воля Михова, Щерканівка, Жубраче, Солинка.

Скільки є всіх лемків? На північному, тобто нашому, боці напередодні Другої світової війни жило 250 тисяч лемків, на Закарпатті 150 тисяч, на еміграції в Америці, Канаді, Аргентині, Бразилії – більше 250 тисяч.

Перед Першою світовою війною у другій половині XIX століття осіли та живуть лемки в Югославії, в околицях Бочки, у Ліповлянах – то ціле село лемківське. Тепер ця територія входить до незалежної Хорватії. Кількість їх – 50 тисяч. Лемки живуть також і на мадярських землях в околиці Нірешгази за Тисою (ріка в Угорщині, що впадає до Дунаю), поселились перед Другою світовою війною чотири родини з села Лосе і вісім родин із с. Климківки з Горлицчини. Отже, разом усіх лемків-українців живе понад 700 тисяч.

Лемки – це прадавнє українське плем'я, що у своїм говорі й донині зберегли дуже багато староукраїнських слів, як гуслі (скрипки), гудок (скрипок), сипанець (шпіхлір) і т. д. Зростом лемко стрункий, кремезний, добре фізично й розумово розвинений та сильний духом, волею і стійкістю. Він круглоголовий, очі його й волосся здебільшого темної барви. Хоча в деяких селах, наприклад, у Мацині Великій, Ропиці Рускій, чудові кучеряві дівчата, блондинки, синьоокі зі смагливим обличчям. Жінки стрункі, веселі, мрійливі, працьовиті, веселої вдачі і здорові, майже в кожному із сіл Ванівки, Перегрими, Бортного, Понкої, Молостова, Криниці, Устя Руского на Горлицчині.

Лемки – це чистий етнічний тип, чужої домішки майже немає. Вони виключно належать тільки до українського народу, а не до інших народів або племен (шведів, румунів,

воловіх), як це намагаються доказати деякі угорські, польські дослідники. Що лемки – угорське плем'я, фальсифікує історію угорський професор Магочі. Польський дослідник Роман Райцфус теж фальшиво трактує, що лемки польського походження. Усі ці вигадки мають на меті прикрити експансіоністські цілі.

Про походження лемків наука ще дотепер не змогла багато сказати. Самі мешканці гір звали себе русинами, а зараз звуть себе українцями, особливо ті, котрі живуть у Незалежній самостійній Україні, які поселилися у Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях України. Назва «лемко» чисто українська. Вона пішла від слова «лем», що означає «тільки», «лише». Слово «лем» дало навіть можливість сусідам по правій течії ріки Сяніу – бойкам підстави дразнити населення Західних Карпат лемками. Однак і лемки не залишилися в боргу перед поселенцями Середніх Карпат, назвали їх «бойками» від сполучення «бой і є». За Карпатами називають себе наші побратими «лешаки» від частки «леш», що означає «тільки».

Дуже важливим є те, що лемко до всього здібний, розуміється на всіх доступних речах. Як мовиться, що очі бачать, те руки роблять: він підприємець в Америці, в Україні й у себе вдома. Хвацький, чесний, товариський. У біді лемки рятуються взаємно, допомагаючи одні одним. Вдача лемка тверда, рішуча та тверезо-розважлива. Він може довго терпіти, працювати, але біда тому, хто безпідставно його напастує – в таких випадках він непоступливий, готовий за себе постояти.

Приріст населення серед лемків не був обмеженим, нормальний: кожна лемківська сім'я і хижечка – повна робочої челяді, а ціч – повна дрібних дітей. Переважно всі лемківські сім'ї були багатодітними, по 8 – 12 дітей, а то й більше. Малодітних сімей на Лемківщині не було. Жодна тяжка праця не відстрашувала лемка. Він потрафить нарівні з американським мулом працювати в американських шахтах, щоб допомогти залишений сім'ї в Карпатах. Лемко – знаменитий рільник-фермер у Канаді, добрий пастир-годівельник в Аргентині, ощадний купець-промисловець в Америці.

Лемки віруючі, здебільшого дотримують греко-католицького обряду, чесні, не терплять шахрайства, злодійства. Тому серед них дуже рідко траплялася злочинність, злодіїв майже не було.

Лемко не мав поняття на ніч, чи йдучи в поле вдень зачиняти хату на замки – провізорично за замок служила скоба, закладена кілком.

Перші села Лемківщини

Перші лемківські села, іх ще називали в ті часи русинськими, виникали на так званім німецькім праві і праві волоськім. Найстаршими селами були Устя Волоське, Устя Руске (1413 р.), Гладишів (1417 р.), Клинківка (1435 р.), Ждиня (1437 р.). Тоді ж таки, в першій половині XV ст., виникли Білянка Ганьчова, Kvітань. 1389 р. засноване село Андріївка, Мушинка – 1391 р., Бінчарова – 1365 р., Флоринка – 1391 р., Брунори Вижні – 1335 р., Яшкова – 1349 р., Лосе – 1351 р., Мішана – 1369 р., Воля Циклинська – 1581 р., Розділля – 1564 р.

Лемківська земля багата на різні підземні скарби. Крім нафти, залізної руди, гіпсу, вапняного каменю, твердого будівельного каміння, шляхового шутру в карпатських ріках безцінне багатство Лемківщини – лікувальні мінеральні води: джерела в Щавниці, Крипници, Жечестові, Риманові, Іванічу, Вірхомлі, Вжоївій, Валеннім, Мацині Великій, Перегримці, Ганьговій, Радаціні. У цілому північному Прикарпатті Лемківщини та на Закарпатті земні надра багаті на неоціненні природні скарби. Але лемко з тих скарбів не мав майже нікого хісна.

Колись Карпатські сторони були густо заліснені густими лісами, у яких водилося багато різноманітної фауни: сарни, рогачі, вовки, ведмеді, лисиці, борсуки, зайці, рисі, лісові куниші, тхори, безліч різноманітної птиці. Сьогодні в Карпатах багато лисих прогалин – так винищили ліси. Відповідно поменшав і тваринний світ.

Багаті лемківські узгір'я. «Божою рукою» дані овочі, ягоди, горіхи, черешні, безліч лікувального зілля та медоносних рослин.

Ціла Лемківщина – це та частина галицької землі, що затиснена на крайнім заході й найбільше їй судилося відчути на собі тиск чужих народів та їх володарів зі заходу та півдня.

Непоправною і трагічною подією для лемків і Лемківщини в цілому було насильне виселення лемків зі споконвічних рідних земель. Депортацию організували московсько-більшовицькі та польські соціал-шовіністи 1945 р. – лемків насильно виселили в УРСР. 1947 року, під час операції «Вісла», депортовають всіх лемків на Захід. Їх розселено по Західних воєводствах Польщі невеликими групами сімей між поляками, щоб скоріше її легше їх асимілювати. Про операцію «Вісла» й депортують більш детально мова піде далі.

Найдавніша історія Західних лемківських Карпат

Сліди первісної людини в Західних Карпатах знаходимо ще з часів кам'яної доби. На це вказує печера в Пекарах (Краківська земля). Цей народ прийшов із півдня і приніс свою культуру з Балканського півострова. Жив у печерах, де при вогнищах залишилося по ньому багато костей із дикого звіра, дикого коня, м'ясо яких давні люди залюбки споживали. Як довго тривала ця кам'яна доба (грелькою називалася палеоліт), трудно точно визначити. Наука визначає, що палеоліт тривав від часу виникнення людини і закінчився приблизно 10 тисяч років тому. Подібні печери виявлені на Горлицчині, гора Корнута біля сіл Вапенине і Мацина Велика.

Після старої кам'яної доби прийшла доба молодша, а передхідна між ними обома називалася середньою кам'яною або мезолітом. Підсолніння тоді було тепле й сухе, в наших краях росло багато шпилькових і листяних лісів, а в них водилися олені, дики, лосі, сарни, на яких полював годішній чоловік. Він жив залюбки на піскових незарослих ділянках, як кочовий ловець, де залишив по собі сліди вогнищ – стоянок та робітень кремінного знаряддя.

Наступна доба – так званий неоліт. Новий кам'яний вік тривав між VIII і IX тисячоліттями до н. е., це період переходу від рибальства і мисливства до хліборобства та скотарства. Під впливом зміни природних обставин, зросту лісів, мочарів, вищого рівня води в ріках, людина витворює перші примітивні форми

осілого громадського життя, буде свої житла в малі сталі оселі, закладає біля них погребища з певним порядком, стає хліборобом, приручає коня, рогату худобу і пса до помочі паствуham та винходить гончарство і гладження кремінного знаряддя: ножів, сокир і т. п. Такі місця осідку чоловіка цієї доби розкидані над р. Вислокою і над Сянем в околицях Ярослава - Сіняви, над р. Віслою біля Krakova. На рухомих пісках зустрічаються кремінні знаряддя праці, сокири, ножі, списи, що вказують на народ ловецький, більш кочівний, ніж хліборобський.

З появою міді й золота, цих перших двох металів, що їх винайдено й пізнато, почато використання десь у третьому тисячолітті до народження Ісуса Христа, на цьому закінчується камінна культура всієї Європи. Це є перехід від кам'яної доби до бронзової. У цій добі появляються і, як бачимо, кранці, більш удосконалені, добре пігментовані камінні, кістяні молотки, пряслички, зернотерки, глиняні людські фігури, перші мідні прикраси, мальована кераміка.

Однака мідь, якої зовсім немає в західних і північних схилах Карпат, належала тоді східній Галичині, й то не завжди. Змішана мідь із золотом незначної кількості дается скорішому плавленню, дістасе гладшу поверхню й золотистий блиск, а головне - стасе шабагато твердішою, і цей новий метал дас початок бронзової доби, що припадає на наших теренах на друге тисячоліття до нашої ери.

На цей час Галичину охопила велика посуха, внаслідок якої тодішня людність забралася на схід, а покинуті території заселили пришельці з-за Карпат. На це вказує багатий скарб бронзових предметів зі Стефкової біля Ліська. Другим доказом є скарб із бронзи коло с. Радейовець Новосондецького повіту - тощірець-сокирка та золотий перстінець у вигляді вужа.

Але з часом клімат на нашій території значно пом'якшився, став вологіший і пригожий до замешкання. Водночас із поліпшенням клімату напливає нова еміграція на опустілі простири за Карпатами. Вони приходять із півдня - нові хвилі населення дістаються уздовж Сяну аж до Сандомирщини, сягаючи ріки Попраду до Нового Санча. Доказом цього є знайдення меча з листовидним лезом у селі Висова Горлицького

повіту. Бронзові скарби знайдено в с. Лукавиця та Шляхтова біля Нового Санчча.

По бронзової добі настала залізна доба з різними фазами переходу та дальшою мандрівкою населення в долину ріки Дунайця вгору рікою й далі до північних Карпат. У залізний добі значно швидше і ще більш досконало поліпшується виробництво залізних знарядь праці: металеві сокири, плуги, ножі, списи, мечі, різні прикраси, пряжки до ременів. Ці знаряддя знайдені в Ліську над горішнім Сяном. Згодом у дальній фазі залізної доби появляються в нас на Лемківщині перші монети, й то цілими скарбами. Золоті та срібні монети знайдено в селі Могильне коло Нового Санча.

На підставі цих скupих знахідок можна судити, що місцевість обабіч двох старих карпатських доріг була здавна заселена постійними мешканцями. Перша з цих доріг засвідчена літописними згадками вже у XII ст., вона виходила із Остригому, що на Дунаї, і йшла південно-східними узбіччями Мотрин до ріки Солоної, далі переходила у долину ріки Андави. Відтак – до ріки Теплої біля Пряшева і повертала до ріки Ториси, що вела до рік Попраду й Дунайця.

Другий Карпатський шлях на Бордиів, описаний Іпатіївським літописцем 1262 року, ішов тиличським перевалом до Бордиіва над рікою Теплою, а обертаючись там просто на південь, лучився у Пряшеві з першим шляхом.

Цими двома шляхами римські купці відвідували спочатку Лемківщину, а далі Галичину, на що вказують численні знахідки римських монет, поодинці і скарбами, та ще інших предметів – виробів склярства, гончарства. Місцеве населення доставляло римським купцям шкіру, кожухи, коней, пір'я і за це одержувало платню, здебільшого давнікою монетою. А потім міняли свій товар на глиняний, бронзовий і скляний посуд, скляні намисники, кручені скляні бранзолети і т. п.

Для кращого розуміння підійдемо до того, що в IV ст. н. е. різні народи переходили, заходили тимчасово, а деякі надовше поселювалися на наших землях.

Найзажливішою історичною подією із 375 року до кінця VI ст. по Різдві Христовім була так звана велика мандрівка

народів, що змінила повністю вигляд Східної та Середньої Європи. Вона привела до падіння Римської імперії та перервала в нас усілякі зв'язки з південним світом. Щойно після походів гунив і аварців протягом IV ст. слов'янами зайняли всі наші західні землі.

Після цього період на землях України, остаточно заселених слов'янами, називається Княжою добою, що ділиться на старшу – поганську (600 – 900 рр.) і молодшу – християнську (900 – 1100 рр.) – хрещення Руси-України в 988 р., і третю – наймолодшу (1100 – 1375 р.) вже до повного середньовіччя.

Найдавніший наш літопис надає імена племен, що жили на крайніх західних українських землях і будували собі могутні городища. За княжих часів на крайньому Заході Лемківщини повстали славні червенські городи, ряд могутніх твердинь між Сином і Понрадом. Однаке хто побудував ці твердині, літописець не згадує. Але ці могутні городища свідчать про могутність і силу тодішньої держави – Київської Русі. Маємо скупі відомості про крайні західні землі Лемківщини, які дають підстави стверджувати, що лемки – предки і вихідці з одного середовища й кореня зі сходу Київської Русі, у своїх походах вони зайшли далеко на засянські землі аж по ріку Понрад та Дунаець і тут поселилися.

Із літописів знаємо доконче, що київські князі, а згодом і князі галицькі брали лемків у свої військові дружини для оборони перед угорськими, польськими наїзниками прикарпатських та карпатських земель. Західні землі й Лемківщина були відгомоном безнастанної боротьби Руси-України з Польщею й Угорщиною.

Вершини своєї могутності Київська Русь-Україна досягла за часів правління князя Володимира Великого 979 – 1015 рр. – за роки його правління кордони нашої Руси-України тяглися аж по Krakів. Вона сягала на заході під гори Татри. Вказані західні кордони притрималися до захоплення українських земель Лемківщини і червенських городів польським королем Казимиром Великим 1345 року. Це захоплення Лемківщини поляками тривало до першого поділу Польщі 1772 року між Російською імперією, Австро-Угорщиною та Німеччиною.

Галичина разом із Лемківщиною потрапили під владу Австрії. У цей час наш край перебував у дуже занедбаному стані, як в економічному, так і в культурному. Вищі верстви українського народу в Галичині були спольщенні, на полі народного шкільництва панувала повна темрява. У безвихідному становищі перебувало селянство. Щойно серед духовництва починають з'являтися люди, які свідомо виступають в обороні громадянських прав народності.

Піонерами національного відродження Лемківщини, Галичини стала «Руська трійця» на чолі з Маркіяном Шашкевичем, Іваном Вагилевичем та Яковом Головацьким. Вони всі три, ще зі шкільної лави, захоплювалися ідеєю відродження русько-українського народу під впливом русько-українського письменства у Східній Русі-Україні. 1837 року М. Шашкевич видав збірник «Русалка Дністрова», першу книжку в Галичині, написану українською мовою, яка була сконфіскована, але зробила велике враження на українську молодь. Шашкевич, як про нього писав Головацький, «запалив вогонь, котрий лише гробова перстъ загасити може, спас народ від загибелі та отворив очі кожному письменному чоловікові, в котрого лишилося ще незісоване українське серце, показав йому його положення і обов'язки для народу і спосіб, як ці обов'язки треба сповнити». Праця «Руської трійці» піднесла політичне, культурне та економічне становище русько-українського народу в Галичині, а Лемківщина продовжувала залишатися у тяжкому політичному, культурному й економічному становищі. Під час австрійського панування поляки мали великі привілеї в усіх сферах життя, а лемки залишалися безправними, закріпаченими, без школ - у новій темряві. Вся освіта населення була в руках духовенства, і то з власної їхньої волі; вони навчали дітей читати церковні книги, псалми, Біблію. Відкритих початкових пікіл взагалі не було, а про семирічні школи та гімназії не могло бути й мови. Такий стан тривав до кінця Першої світової війни.

Вимушена лемківська еміграція

Щоби вийти із тяжкого економічного, безправного політичного становища, лемко шарпався на всі боки. Він робив усе можливе й неможливе, аби вижити і щоб вижила його численна родина, багатодітна сім'я. Ще у другій половині XIX ст. лемки почали кидати свої «хижі» та виїжджали за океан на заробітки. Не було хати на Лемківщині, щоби хтось із сім'ї не мандрував за море. Часи еміграції лемків за океан осівани в піснях:

Ей, пуст мня, пуст мня
Ей, пуст мня, мила, пуст мня,
Ей, до той Гамерички,
Ей, буду ти посыпал,
Ей, по дес. талярички.
Ей, по два талярички,
Ей, на тиждень десятку,
Ей, не будеш робила,
Ей, лем будеш сиділа в хлодку.

Лемки, які не могли з різних причин виїхати за океан, а це були переважно молоді хлопці й дівчата, ходили гуртом під час раннього теплого літа в Угорщину на жнива, або, як самі лемки казали, «по пшеничку над Тису й Дунай». Звідси і пісні: «Зазеленіла рута, ик Дунай ріка» або «Пасу коня, тай думку гадаю», «Моя мила ходить по Дунаю».

З Угорщини привозили «пшеничку» та зимували у своїх «хижах», заробляючи в холодну пору у панських лісах, або при доставці дерева для опалення міста.

В Америці лемко особисто відчув на власній шкірі, як тяжко жити неграмотному чоловікові між чужими людьми. Різні американські братства, зокрема церковні, засновані тоді за океаном, гуртували «безязичних емігрантів»: однаке не давали помочі й ніяких пільг, хіба збирали членські внески, а в разі смерті члена займалися похоронами та деколи ладнали спадкові гроші й відправляли спадкоємцям померлого за місцем проживання. Ни перших початках про об'єднання лемків у свої товариства не було ще мови й можливості. Філадельфійські, ньюоркські, бостонські, балтиморські товариства та братства

гуртували прибережних емігрантів, відправляли їх у глиб країни по різних віддалених територіях, а ті, хто пішов глибше на Захід, на ріку Місісіпі, до Колорадо, — позагублювалися в чужинецькому людському морі. А були й такі лемки, ікі Іхали на крайній захід у Неваду, Аризону, — за ними і слід пропав.

Кожна хвиля еміграції в Америку оспівана у піснях:

Коли я ся зберав.
Коли я ся зберав
До той Гамерики,
Мала моя жена, (3)
Мала жаль великий.
Бо далека дорога,
Кельчік превеликий,
Не ходь, мужу не ходь, (3)
До той Гамерики.
Як на станціоні
Машина пискала,
Моя млада жена (3)
Все мня одгварала...
Пішва би я, пішва
До той Гамерики,
Коби на рік, на два,
Жеби не навіki. (2)

В Америці серед емігрантів так само розвивалася пісенна творчість. Наприклад, є пісня з еміграції «Ой, піду я, піду»:

Ой, піду я, піду
У лісок дубовий.
Там я собі найду
Орішок лісовий.
Покочу я його
З гори на долину,
Може ся покотит
В мою Лемківщину. (2)
Він ся не покотит,
Бо гори високи.
Він ся не закотит,
Бо море глибоки. (2)

Лемко в за океаном ніколи не залишав доброї нагоди, якщо хтось із емігрантів вертав до рідного краю, щоб не передати різних дарунків, у першу чергу рідним дітям, жінці, таллярами, одягом, хустинами. Поставав і папіроси, дуган, каптан і т. п. В еміграції лемки жили скромно й економно, зароблені гроші заощаджували для викупу закладеної землі за позичені гропі на дорогу, для купівлі шіфкарти. Крім того, після повернення в рідний край кожен із них мріяв поширити й поліпшити своє майно, а тим більше життя своєї родини.

Еміграція приносила ще таку користь, що майно не завжди залишалося за старшим сином. На основі спадщинного закону земля переходила з роду в рід, але старший спадкоємець зобов'язаний був заопікуватися молодшими братами і сестрами й вивести їх у люди, вивінувати приданим. Коротко, він мусив викупити собі все майно від молодшої сім'ї, даючи одному братові гроші на дорогу в Америку, другому допомагав загосподарюватися у «пристанах», третьому — ремесло в руки.

Ці етапи спочатку тяжко вдавалося виконувати — бракувало грошей. Але з часом з еміграції надходили талляри — їх висилав найстарший син батькам, аби вони дбали про своїх дітей і виводили їх у люди, купуючи їм землю, тобто повністю вивінували молодших синів і дочок. Тоді найстарший син повертається з еміграції і ставав господарем на батьківській землі.

За час усієї еміграції до Америки не було випадку, щоб лемко-емігрант відмовився допомогти рідним. Тому Лемківщина у довоєнних часах була найкращим краєм серед усіх українських земель, де братня злагода і мир панували в кожній хижі. Таке було на початках еміграції до війни й після війни. Та треба ще згадати, що лемко перший з українців відкрив Америку. І недаремно пішов такий жарт, що коли Колумб плив океаном відкривати Америку, лемки вже поверталися звідти в рідні краї. Сама доля спонукала наших краян боротися за виживання. А доля ця під кожним оглядом для Лемківщини була незавидною — лемко, крім клаптика землі, гірського кам'янistого поля, нічого більше не мав, а ліси перейшли в чужі панські руки. Кращі землі у Підкарпатті та всі міста Лемківщини були власністю польських магнатів. Лемко був багатий на дітей, дуже часто по 10 — 16 душ майже у кожній

сім'ї. Найтажчі часи голоду наприкінці дев'ятнадцятого і «марона хворість» у перших роках двадцятого століття здесяtkувала Лемківщину. Лемко витримав і не втратив жодного зачіпчика поля намарне.

На початку ХХ століття, особливо перед Першою світовою війною, еміграція з Лемківщини в Америку активізувалася. 1905 року побільшало емігрантів-лемків із Горлицчини, особливо з таких сіл, як Бортне, Ропиця Руска, Панкна, Валенне, Мацина Велика. Емігрували переважно молоді хлонці й дівчата з багатодітних сімей. Так, наприклад, із сім'ї Григорія Качмарчика, що складалася із 18 дуні, першим, ще 1897 року, виїхав до Америки голова сім'ї Григорій і пробув усього рік через те, що працював у вугільних шахтах, у яких зустріла його біда – трапився обвал і він став інвалідом. Як нікому не потрібний, повернувся додому. Але одразу організував поїздку в Америку своїм чотирьом дітям – синам Степану, Марцелю та донькам Анні і Квілі. Всі вони зупинилися в Філадельфії. Із Мацини Великої Стефан Желем допоміг двом своїм дітям, Теодору й Анні, придбати шіфкарти й відправив їх у Гамбург, звідти вони попливли до Америки й поселилися в Філадельфії. Усі згадані лемки-емігранти назавжди залишилися там, за океаном, обзавівшись власними хатами, автомобілями і досить багатими дітьми. Прикладом є сім'я Теодора Желема, у якого народилося 12 дітей – 6 синів і 6 дочок, усі вони виведені в люди, здобули освіту і стали американськими громадянами.

Як відомо з розповідей тих, хто спілкувався із батьками емігрантів, їхні діти дуже щедро й систематично висилали талари на купівлю землі для молодших сестер та братів, для будівлі хат і т. п. Але найбільш цінним було те, що за ті кошти будували величаві муровані лемківські храми, бо лемко, живучи за океаном, скучав роками за своєрідною церквою. Він не шкодував грошей на народні цілі – на школу, на книжку. Після закінчення Першої світової війни в Америці лемки організували своє громадське об'єднання – «Лемко-союз», який створив певний фінансовий фонд для допомоги бідним лемкам у ріднім краю, допомагав у будівництві шкіл в окремих селах, де їх не було. Через деякий час в Америці виникла «Організація оборони Лемківщини» і першим головою цієї організації

був професор др. Михайло Дудра, родом із лемків американського походження. Виникнення цього Товариства спричинило розкол, чвари між лемками-українцями і лемками-руснаками, так вони себе іменували. Зазначимо, що товариство «Лемко-союз» більш заможне, має свої громадські будівлі, парк, навіть лемківську оселю, з лемківськими хатами, церкву.

Відрадно, що на сьогодні штучно поділені лемки-русиини і лемки-українці помирилися між собою. У них багато спільногого: як одні, так і другі допомагають бідним лемкам, які залишилися в Польщі й насильно вигнані на західні землі та розкидані окремими сім'ями між поляками, щоб швидше асимілювались, тобто спольщувалися. Деякі лемки повернулись із заходу на рідні землі, але влада їм будівлі не повертає. У багатьох випадках, повертаючись, лемки не застають своїх хат – вони розібрани й таким лемкам лемківські організації надають грошову допомогу.

Багатьом лемкам-емігрантам повернутися до рідної хижі перешкодила Друга світова війна. Більшість із них уже відійшла у вічність і ніколи не повернеться. А їхні діти переважно американізувалися, стали громадянами країн Америки.

У кінці ХХ ст., в 90-х роках, почалася нова хвиля еміграції лемків, переселених в Україну 1945 р., до Америки. Досить масово емігрують баптисти, свідки Єгови, п'ятидесятники. І не дивно, бо вірування були завезені на Лемківщину з Америки 1923 року – на Горлицю.

Привіз їх лемко Іван Качур, родом із Боднарки. Перші групи баптистів винikли в Мацині Великій, Валенні, Розділлю, Боднарці. Організаторами їх були два брати – Федір і Максим Бубняки. Федір організував общину п'ятидесятників «трисунів» (так їх називали лемки, які були проти їхнього існування), християн-баптистів організував Максим, вони і стали їхніми пресвітерами. Їх уже нема в живих – на вічному спочинку, але їхні діти продовжують справу батьків, вони якраз і стали емігрантами, і 1998, 1999 та 2000 років емігрували до Америки, попродавши все своє нерухоме майно. Це Богдан Бубняк зі своєю сім'єю, зятями, невісткою й онуками; Ярослав Борсук із сім'єю, внуками, зятями й невістками; Колодійчики – дві сім'ї. У Німеччину емігрував Богдан Магола, з Америку – Богдан Борсук.

Однаке Північна Америка перестала бути золотою країною вже після Другої світової війни. ЇЇ охопила сильна і глибока економічна криза, почалося безробіття. Тоді й наші, її закарпатські лемки почали мандрувати до гарячої Південної Америки, але й там не знаходили добра. Осідали вони на фермах. Вели тут далеко гірше життя, як у Північній Америці, ніяк не могли втриматися. Дуже надокучали їм напади тамтешніх диких племен, які грабували їх, нищили посіви, часто вбивали цілі родини поселенців. Ще більше надокучали різні хвороби – жовта фебра, тиф, що десяткували ряди лемків. Дуже дошкуюляли нашим краянам-переселенцям хмари різних мошками.

Тому й доводилося емігрантам покидати ферми й оселюватися в містах, таких, як Буенос-Айрес, Ріо-де-Жанейро у Бразилії. Знаходили там роботу на фабриках. Однак зубожіння ринків, брак вивезення місцевих продуктів спричинили занепад торгівлі, починалася глибока криза. Стало насідати на емігрантів голод і біда. Тамтешні голодні робітники часто грабували й убивали емігрантів. Але наші лемки, які пережили ці лихоліття, не пропали, вони об'єднувалися в різні товариства. Гуртувалися, бо спільна праця краща, головне – підтримати брат брата на чужині, як на рідній Лемківщині. Так розвіялась думка про те, що лемки пропадуть, осімілюючись, в Америці. Там вони не пропали й по сьогодні.

Водночас треба пам'ятати, що на еміграцію виїздив найбільше працездатний, підприємливий, меткий, найздоровіший люд, із відмінними навиками різних ремесел, якщо не знаходив умов праці у себе влома.

Лемки-емігранти, у якій країні вони не оселялися би, ніколи не забували про свій рідний край. Їхня туга за Лемківщиною оспівана в піснях:

Ой Канадо, Канадочко, яка ти зрадлива,
Не одного чоловіка з жінком розлучила...

Ой Канадо, ти чужино, ти чужино,

Та що ж в тобі так студено?

Тільки сніги та морози,

Повні очі – дрібні слізози.

Канада є розширенна,

На цілий світ вихвалена,

Гей, хто не вірит, най спробує,
Пару центів зашпарус.
Я не вірив, там спробовал,
Гей, пару центів і талярів,
Не піду юж до Канади.

Як єм пришов юж до хижі,

Жена каже:

— Витай, витай, ти пияку,
хто ти дав на шифкарту?
— Гей, камаратя ся зложили
та й шифкарту вимінили.

Серед Америки корчма мурвана,
Гей, п'ють у ні хлопці до білого рана.
Пиють они, пиют, так ся догваряють:
Гей подьме ми, хлопчишка, до старого краю!
Бо у старім краю так люди думают,
Гей же по Америці пінязі згортают.
Тримай, жено, тримай, я тобі не сперам,
Гей, бо я ся до тебе, до краю зберам...

Дуже жаль, що були й такі жонаті лемки, котрі поїхали за океан і більше про себе не давали звістки, залишивши вдома жінку й коло десяти малих діточок, а то й більше. Покинуті сім'ї без батька дуже бідували, сліози жінок на очах ні висихали, помалу діти підростали й у тяжкий спосіб біду поперед себе гнали.

Позитивним і відрядним було те, що при значній допомозі лемків-емігрантів з Америки на Лемківщині повстали нові збудовані церкви, Народні доми й витальні, школи, каплички. Вони передали досить багато церковних книжок, золоті чаші, навуки, свічки, фелони, хоругви, безліч великих дзвонів, будували на цвинтарях гарні пам'ятники своїм батькам, придорожні хрести.

Вище вже згадано, що сьогодні, на початку третього тисячоліття, почалася нова хвиля еміграції українських лемків зі Львівщини, Івано-Франківщини, Тернопільщини, особливо багато молоді виїжджає в Америку. Але це вже емігранти-спеціалісти вищого класу з науковими званнями, вищою освітою. Із їхніх листів, що приходять до нас, видно: їхнє становище незавидне. Нерідко їх там мають за другосортних людей, принижують в оплаті праці.

Перша світова війна 1914 – 1918 рр.

Перша світова війна, що тривала чотири роки і закінчилася 1918-го, була імперіалістичною, несправедливою, загарбницькою з усіх боків воюючих країн світу, втягнутих у неї. Основною причиною війни, в якій брала участь 31 держава із сімдесяти мільйонами вояків, була боротьба за переділ сфер впливу в світі. Кожна воююча сторона мала свої загарбницькі цілі.

Світова війна 1914 року дуже боляче позначилася на становищі Лемківщини та її населення – лемків-українців. Усі дорослі чоловіки були мобілізовані в австрійську армію й відправлені на Західний фронт проти Франції та на південний італійський фронт. На східний фронт проти Росії не потрапив ні один лемко, бо тут австрійська влада виявила повну недовіру лемкам за симпатію до Росії. Тут австрійці були праві. Ось приклад вірша, що його склав лемко Яцко Дудра, який був покликаний на війну:

Воював я барз завзято,
Лем не забив я никого,
Ни серба, ни таліяна,
Ани, руса, брата своего.
Ні, не піду, думам собі,
Я лем ганьбу мав би-м з того.
Як би-м пішов убивати
Росіяна, брата своего...

Для Яцка Дудри війна закінчилася втечею з фронту в Угорщину, де відкрив гендель маззю до її закінчення й повернувся у рідне село Лосє близько Горлиць.

Уже на початку війни австрійські власті почали масові арешти видатних лемківських діячів, особливо священиків, учителів, лікарів, адвокатів і грамотних селян – активних діячів. Понад півсоті тисяч іх було заслано в концтабір «Талергоф». Більше двох тисяч арештованих загинуло – закатовані австрійською жандармерією, багато померло в таборі від тифу. Подібне робилося у Східній Галичині з «твердими русинами» 1916 року. Мадярські вояки безжалісно масово віпали

їх на вербах. Другою бідою стало те, що військові дії на Східному фронті для австрійців були невдалими. Російська армія почала свій масовий наступ 8 вересня 1914 року і прорвала австрійську лінію фронту в напрямі Львова. Команда цісарівських військ змущена була відступати й зайняла свої позиції по хребту Карпат. Російські війська підійшли до лемківського міста Горлиці.

Поява московських військ принесла ще більше горя та багато бід. Тут лемки-москофіли переконалися й на власній шкірі відчули «благодать» московського панування. Російські вояки грабували все, що їм подобалося. Отаборившись на кілу зиму по селах Лемківщини від Сяну до ріки Ропи, по якій проходила лінія фронту, москалі забирали сіно для коней і селянам нічим було годувати власну худобу. Греко-католицькі церкви перетворювали в російські православні. Але де тривало недовго. У квітні 1914 року Німеччина кинула в Карпати свою війська на допомогу австрійцям. Почався стрімкий наступ німецьких та австрійських військ, унаслідок чого російська оборона була прорвана. При відступі росіяни палили села, церкви, міста. Не щадили міст Кросна, Ясла, Сянок, Риманова. Знову не вистачало верб для повішених – вішали німці, вішали мадяри, вішали й москалі. Нова хвиля бід охопила Східну Галичину, на території якої тривали затяжні тяжкі бої між противниками. Відступаючи, росіяни насильно гнали перед себе захоплене цивільне населення Лемківщини й Галичини. Це теж було велике горе – насильно розлучали сім'ї, родини.

Закінчилася війна в листопаді 1918 р. розпадом Австро-Угорської імперії й поразкою Німеччини. У Росії виникла революція: в листопаді 1917 року стався більшовицький переворот.

Після закінчення війни Польща, Угорщина, Чехословаччина, Фінляндія стали вільними незалежними державами. Лемківщина і Західна Галичина залишилися поневоленими під пануванням шовіністичного санаційного уряду Польщі. У Східній Галичині проголошено Західно-Українську Народну Республіку, територія якої поширювалася й на Лемківщину, Буковину, Волинь, Поділля.

Про події на Лемківщині в листопаді 1918 року вже згадано у попередніх розділах, маю на увазі Команчівську Лемківську,

Фльоринську, Гладишівську республіки. Всі вони були розгромлені, а їхні організатори арештовані. Почалося нове національне переслідування лемків-українців. Польські тюрми й концтабори переповнили українцями, в тому числі лемками – борцями за права. І так тривало до початку Другої світової війни.

При санатційній Польщі лемки й далі були безправними. Вони не мали права поселятися в місті й мати свої крамниці з товаром, чи свою майстерню будь-якого профілю. Лемка позбавили права мати свою рідну школу із семирічною й середньою освітою. Винятково, що дозволяли поляки – одно- і двокласові школи. Це була вся освіта для лемка. Всі вищі школи – гімназії, промисловки або заводові школи, як їх називали поляки, університети, ліцеї – були польськими. Єдиними українськими гімназіями у Східній Галичині були такі заклади у Львові, Перемишлі, Ярославі й у Станіславові.

Якщо лемко хотів учитися, він ішов до польської гімназії в Горлиці, Ясло, Кросно, Новий Санч. Або в українську – у Львові і Перемишлі, але для бідного лемка це було задалеко, не під силу. У Львівську, Перемишльську гімназії посылали своїх дітей переважно духовенство, багаті правники, вчителі і досить заможні селяни, яких на Лемківщині було дуже мало.

Лемки, як уже згадано, були дуже здібними, смітливими, розумними, тому весь час тяглися до науки, освіти, хоч можливості мали мізерні, обмежені – за навчання треба було платити великі гроші. Наприклад, помешкання одній особі в місті для студента чи студентки коштувало 10 злотих за місяць і 100 злотих за рік. Це великі гроші і їх трудно було заробити. Навчання найбільш здібних дітей Лемківщини у вищих школах було найголовнішим серед прогресивної інтелігенції Лемківщини. Особливо турбувало забезпечення студентів помешканнями. Тому лемківські об'єднання взялися за придбання власних народних приміщень у містах Новий Санч та в Горлицях. Наприкінці XIX століття відкрито три лемківські бурси для хлопців і дівчат, у Горлицях – одну бурсу тільки для хлопців. У Новосандецьких трьох бурсах до Першої світової війни навчалося 160 студентів-лемків, у Горлицькій чоловічій бурсі – 80 хлопців. Усі вони здобували освіту в польських гімназіях і педагогічному ліцеї в Новому Санчі.

Організаторами Новосандецької бурси були учитель Трохановський родом зі с. Криниця і о. Теофіль Качмарчик, о. Гавриїл Мохнацький, о. Іван Дуркот, о. Еміль Вангринович – парох Тилича. Вони й дали їй назву «Руска Бурса в Новім Санчі». 1898 – 1899 рр. бурса мала 20 вихованців. Управителем її був о. Юрій Генсьорський, присланий із Перемишля. 1900 року на зібрані народні кошти лемків та лемківських емігрантів з Америки – десять тисяч австрійських ринських – куплено велику площу з двома будинками в Новім Санчі по вулиці Ягайловській, у них розміщено 60 вихованців. Того ж року і другій бурсі на загальних зборах товариству було дано назву «Русская бурса» з двома «с». Ця назва викликала чвари між її засновниками. І при цій події відтоді розійшлися на Лемківщині шляхи москофілів і українців-народовців. На тих зборах проти такої назви виступили суддя Петро Ліпинський, скарбовий радник Василь Яворський, податковий інспектор Карло Бандрівський, шкільний інспектор Володимир Вітошинський, урядовець староства Михайло Кубійович – батько Володимира Кубійовича і вчитель Олена Мільнич, але їхні протести нічого не дали. Згадані противники такої назви вийшли зі складу членів бурси й уже 1901 року заснували нову бурсу в Новім Санчі під назвою «Українська бурса», що назчала 50 учнів-лемків. Горлицька Бурса була велика, двоповерхова, розрахована на 100 учнів і їх обслугу, також називалася «Русская Бурса».

Однакова доля спіткала засновників та вихованців цих бурс після Першої світової війни з настанням Польщі. Всі вони були націоналізовані пілсудчиками.

Як завжди, всі війни плутають карти не лише окремих держав, але й окремих етнічних груп населення. Так і лемки після Першої світової мали багато клопоту. Знову постало питання: як законодавчо повернути власні бурси в Новому Санчі і в Горлицях? Ніякі прохання, заяви лемків до урядових інстанцій позитивного висліду не мали. Цю справу міг позитивно вирішити тільки суд. І знову за повернення бурсацьких приміщень у повну власність лемків узялося духовництво, інтелігенція та заможні лемки-селяни. Оскільки священики, вчителі не мали способів нерухомої засобності їх не могли бути позивачами до суду,

бо на порушення судового процесу треба було зареквізувати своє власне майно, хату і землю, за Горлицьку бурсу взяvся відкрити судовий процес проти повітової польської влади молодий, енергійний, статечний лемко-патріот із с. Мацина Велика Лев Желем. Допомагали йому о. Йосиф Соболевський із с. Ждиня, о. Мишковський – парох с. Перегримка, адвокат Сьюкала з Горлиць і «Лемківський Союз» в Америці, із яким місцеві лемки мали добрий зв'язок. Лев Желем зареквізував усе нерухоме майно і порушив судову справу. Місцеві лемки мали виграти її. Бурсу повернули 1922 року, але без кімнатного інвентаря, з голими стінами, вибитими вікнами й позніаманими дверима.

Чому так швидко вдалося повернути Горлицьку бурсу? 1918 року молодий колишній австрійський підпоручик Лев Желем був покликаний до польського війська в чині підпоручика і призначений комендантом прикордонної пляцівки у Смerekivci біля Ждині на польсько-чехословацькому кордоні.

Як то бувало в початковий післявоєнний час, кордони довгий час лишалися прозорими, можна було вільно без візи переходити їх з однієї країни до другої. Такий стан призвів до спекуляції і транспортування різних товарів із Чехословаччини в Польщу, з Польщі в Чехословаччину. Навіть ішла торгівля наркотиками від чехів до поляків, а з Польщі найбільше транспортували нафту, оскільки Чехія її не мала й туди їхали ці каравани фір, завантажені бочками нафти. Підпорядковані підпоручику Желему прикордонники намагалися позбутися начальника з пляцівки, просили його, щоб пішов відпочивати, як то такі прохання були досить частими.

Це зaintrigувало підпоручика й він вирішив ніби відпочивати, а сам підгледів ось що: пізно вночі до кордону з боку Горлиць під'їхала фіра, завантажена бочками нафти. Він і затримав оті 18 фір контрабанди до з'ясування. Виявилося, що цю колону послав сам староста Горлицького повіту пан Стиранка, який з'явився одразу після полуночі на кордоні. Так завелося добре знайомство пана повітового старости Стиранки із комендантом прикордонної пляцівки Левом Желемом. У розмові Стиранка признався, що він також лемко від Сянока. Як завжди, лемко з лемком знаходили спільну мову і приходили

до спільногоЗнаменника. Л. Желем пропустив цю ватагу з нафтою за умови, що суд щодо повернення бурси в Горлицях буде виграно. Так воно і сталося. Відтоді пан повітовий староста завжди приймав Лева Желема без черги у своєму кабінеті. Коли Л. Желем повернувся зі служби на кордоні, у Великій Мации його обрали війтом.

Виконуючи обов'язки війта на громадських засадах (ци посада не оплачувалася), в першу чергу потурбувався про приведення приміщення бурси в належний стан, щоб можна було якнайскоріше поселити студентів. Фактично Лев Желем став основним фундатором Горлицької бурси. Закупив двері, ліжка, шафи, столи, крісла, кухонний посуд, побудував дровітню та огорожу. Членами правління бурси були війт Войтович та о. Соболевський із Устя Руского, Сокало – адвокат із Горлиць, Демко Бубняк – дяк із с. Мацина Велика, о. Вислоцький із с. Баниця, Дзямба – солтис із Бортного. Між членами комісії не було ніякого тертя, працювали у повній злагоді. Настоятелем був Максимович із Львова, який забезпечував виховання учнів і харчування в Ідаліні. Мешкало в бурсі 80 хлопців. Це був виключно чоловічий заклад, із якого вийшли відомі лемківські вчителі, діячі, письменники, зокрема, Іван Желем із с. Вапенне. Після Горлицької гімназії він закінчив Львівську ветеринарну академію, став письменником, постійним автором української газети в Польщі «Наше слово». Помер 1996 року у Львові, похований на Янівському кладовищі. Петро Пиртей із с. Смереківці, лемківський діяч, учитель, організатор лемківського товариства в Івано-Франківську 1990 року, 2000-го року номер і похований в Івано-Франківську. Костянтин Начас із села Ванівка Кроснянського повіту вчителював у Со��альському районі на Львівщині. Ярослав Пиж із с. Вапенне у роки німецької окупації працював бухгалтером Українського допомогового комітету в м. Жмигороді, а після депортації в Україну – головним бухгалтером контори буріння в Бориславі. Помер 2000 року. Александер Кобаса із с. Мацина Велика, не закінчивши гімназії через початок Другої світової війни, емігрував в Америку, Любомир Бубняк із с. Вапенне, професор, доктор математичних наук в Америці, Євусяк – вчитель і родак с. Лосе, помер на Заході Польщі після операції «Вісла».

Важче йшли справи із поверненням бурси в Новому Санчі. Із трьох бурс величими зусиллями вдалося повернути лише одну по вулиці Ягельській. З Новосандецької бурси в післявосинний час вийшла значна кількість відомих учителів, правників, священиків, вищі студії вони закінчували у Львівському університеті.

Лемківські бурси на Лемківщині були великим більмом на оці польських владних шовіністів і при першій нагоді вони були готові їх закрити. Таку можливість їм дала Друга світова війна – після її закінчення ці бурси поляки знову націоналізували.

Під час німецької окупації в Горлицях діяли вже дві українські бурси, там же відкрили українську семирічну школу, директором якої був Децик – учитель із села Чорноріки Кросненського повіту. Ця школа відкрита 1940 року під опікою доктора і професора географічних наук, голови Українського Центрального допомогового комітету Володимира Кубайовича та куратора освіти Лемківщини Звірика. В м. Криниця 1940 року заснована українська учительська семінарія, в якій навчалося 530 студентів-семінаристів, але про це піде мова далі.

Лемки, котрі повернулися із Заходу на рідні землі, знову порушили питання про повернення приміщень горлицьких бурс. Та на цей раз боротьба тривала дуже довго і лише 1998 року польська влада повернула їх лемкам. Повернення цих приміщень знову привело до протиріч між лемками-українцями із лемками-русинами. Це велика біда в тому, бо лемки-руси ни ніяк не хочуть зрозуміти, що часи русинства минули, є правдяніми. Пора зрозуміти, що ми повинні бути твердими українцями. Дуже відрядно, що лемки, депортовані 1945, 1946, 1947 років, усі стали свідомими українцями і були активними учасниками в боротьбі за здобуття Єдиної Соборної і Незалежної України під час розвалу більшовицької імперії. Зі слозами радості на очах співали гімн «Ще не вмерла Україна». Час нашим лемкам, які повернулися на свої рідні землі, помиритися між собою і стати свідомими українцями. Іншого нам не дано.

Лемківщина між Першою і Другою світовими війнами

Перша світова війна закінчилася розпадом Австро-Угорської імперії в листопаді 1918 року, підписанням акту капітуляції Німеччини у війні в Компінському лісі, в тому самому вагоні, де французьке військове командування підписало капітуляцію перед Німеччиною в 70-х роках XIX ст. після розгрому Паризької комуни.

1920 року у Версалі коло Парижа відбулася Версальська, часто називають її історики Парижська, конференція переможців, або так званої Антанти. Внаслідок цієї рішення в основному була покраяна карта Європи. Німеччина втратила свої колонії в Африці. В Росії 1917 р. відбувся комуністичний переворот, ішла громадянська війна і представники більшовицької влади не були запрошені.

Багато лемків москоофільських переконань надіялися, що в разі перемоги у цій війні Росії Лемківщина опиниться у складі Московської імперії. Цього не сталося, внаслідок чого в деякій мірі послабився москоофільський вплив. Але не повністю — майже в кожному селі Лемківщини були організовані і працювали москоофільські бібліотеки ім. Качковського, а бібліотеки «Просвіти» почали організовувати лише в кінці XIX – початку ХХ ст.

Читальні ім. М. Качковського забезпечували російською класичною літературою систематично. Тут були твори Л. Толстого, А. Чехова, М. Гоголя та інших. Продовжували будувати Народні domi з допомогою і під керівництвом «Лемко-союзу» з Америки.

Читальні «Просвіти» більш активно були поширені у Східній частині Лемківщини, в Сяніцькому повіті, частково в Кросненському повіті, але перші пробліски просвітянського життя на Лемківщині більш активно розпочалося організацією створення читалень «Просвіта» у першому десятиріччі ХХ ст.

У Львові в Головному Товаристві «Просвіти» дуже активно та бурхливо велись наради, як повести просвітянську роботу на Лемківщині та яких до цього підшукати людей, щоб вони

своєю культурою, розумом, делікатним підходом якнайбільше притягали місцеве населення до активної культурно-освітньої праці. З-поміж лемківських повітів першими були Сянок і Новий Санч. В Сянці організатором і головою Товариства «Просвіта» був Василь Калинюк, місцевий родак, який працював адвокатом. У Новому Санчі організатором просвітян був радник місцевої повітової влади Василь Яворський. Такі осередки виникли 1902 року. В Ясельському повіті, в самомі Яслі, Товариство організоване 1903 року.

Найбільш відомими й настирливими організаторами «Просвіти» на Лемківщині були, крім Василя Яворського, Карло Бандрівський, Олена Ліпинська, др. Омелян Левицький, Тит Решетилович, Михайло Голова, Мартин Пелех, Анна Вітошинська.

Членами Товариства в Ясельському повіті були Дмитро Білас, Роман Гіжовський, Іван Глинчак, Іван Качор, Євген Ковальський, Лев Коськів, О. Кисілевський, Стефанія Кисіленська, Яків Ковальський, Михайло Марітчик, Корнило Кузик, Юстин Михалюньо, Іван Німців, Дмитро Лопович, Василь Сембрят, Микола Стецьків, Федір Сморж, Казимир Ярема. Всіх було 32 особи. 1911 року головою Ясельського осередку Товариства «Просвіта» обрано Михайла Марітчака.

Сяніцька «Просвіта» 1931 року мала 72 члени Товариства, у Новому Санчі – 37, Динові – 44. Наводимо кількість читалень «Просвіти» на Лемківщині по кожному повіту станом на 1934 рік: Новий Санч – 11, Лісько – 47, Березів – 13, Сянок – 47, Коросно – 2, Ясло – 2, Горлиці – 5, а всього 127 читалень.

Разом із тим читалень ім. Качковського 1934 р. на Лемківщині було значно більше, а саме по повітах: Новий Санч – 23, Горлиці – 24, Ясло – 30, Кросно – 31, Сянок – 26, Лісько – 4, Брозів – 14, всього 152 читальні. Організаторами читалень ім. Качковського по повітах були: у Новому Санчі – др. Ярослав Качмарчик, др. Тиханський з Криниці, О. Хиляк священик із Криниці, вчитель Трохановський – мешканець м. Криниця, Микола Громосяк – селянин, Маркович – селянин із с. Злоцька коло Криниці.

Горлицький повіт: Микола Юрівський – вчитель зі с. Смерековець, Володимир Войтович – війт с. Устя Руске, Лев Желем –

війт села Мацина Велика, адвокат Сьюкало – житель м. Горлиць, Петро Дзямба – селянин с. Бортного, Костянтин Пиж – війт села Розділля, Демко Бубняк – війт с. Вапенне, Петро Русинко з с. Роциця Руска.

Ясьельський повіт: о. Петро Каламунецький – парох Святкової, Кодра – лісовий інженер Святкової, о. Стефан Ядловський, о. Мишковський з Перегримки, Іван Шквір з Мисцової, о. Заяць – парох с. Березова.

Кросненський повіт: Костянтин Начас – вчитель с. Чорноріки, Йосиф Смагула з села Ванівки, Семен Кармазин, о. Йосиф Полянський – парох с. Опарівка, о. Михайло Тимчишин – парох с. Ванівка.

Сяніцький повіт: др. о. Василь Масюх, о. Євген Тимчишин – парох с. Пакотівка, Володимир Войтович із с. Ялин, о. Волошинович – парох Вороблика Волоського.

З наведених цифр можна зробити висновок, що праця посланих людей із Галичини була не завжди продуктивною. Причиною невдач організаторів «Просвіти» була боязнь її активістів йти в народ, углиб Лемківщини. До того ж, пересічний лемко був твердим у своїх русинських переконаннях і ще до того дуже впертим. Цих своїх русинських переконань дотримував до кінця Другої світової війни, внаслідок якої Лемківщина зазнала катастрофічного знищення з боку московської комуни. Ті, на кого лемки покладали певні надії, здійснили депортацію їх на чужину в більшовицьку імперію, переважно в Радянську Україну, віддавши Лемківщину полякам. Радянські урядові чини дозволили польським властям завершити депортацію лемків на Захід Польщі під час операції «Бієла» 1947 року. Тут лемки ще раз переконалися у фарсесействі московитів і різко змінили свої переконання, стали в Україні твердими українцями. Про лемків в Україні піде мова в наступному розділі.

Ще гірші справи були з освітою. Як відомо, після Першої світової війни Лемківщина і Східна Галичина потрапили під владу Польщі, режим якої встановив тяжкий національний гніт. А почалося це національне гноблення з обмеженням освіти, ліквідації наших шкіл, переведення їх на польську мову навчання. Взагалі на Лемківщині по селах були школи-

однокласівки і двокласівки і то з причини малої кількості учнів. Класи були комбіновані, спарені: перший із другим, третій із четвертим.

Семирічних шкіл по селах Лемківщини не було, а в містах – тим більше. Бо лемків із міст витісняли, а за гімназії, промислові школи не можна було й думати. Шовіністичний польський санаційний уряд поставив за мету за всяку ціну полонізувати лемків. Першим таким рішенням була заведена практика, що всіх випускників українського походження педагогічних ліцеїв, які були на Лемківщині й у Галичині, скеровували на посади виключно в західні воєводства Польщі – в Познанське, Келецьке, Гданське, а поляків-випускників – на Лемківщину й у Галичину. Це одна сторона медалі. Друга – теж не дуже потішна для Лемківщини: тверді лемки-русини у школах вводили «Лемківський буквар» вчителя Трохановського, який учителював у Новому Санчі. Запровадження його викликало велике протиріччя з лемками-українцями і з тих протиріч користалася польська влада, переводячи школи на польську мову навчання. Особливо цю політику настирливо і грубо провадили останні два роки перед Другою світовою війною. Суперечки між лемками-русинами й українцями не припинялися: якою мовою навчати дітей. Суперечки «словістів» і народа: все більше загострювались і мовне питання на Лемківщині, особливо на Заході її, набрало гострого політичного забарвлення, що ще в більшій мірі використали наші вороги.

Лемківщина й надалі залишалась у темряві. Тяжке економічне становище лемка, вічні нестатки, недоідання й напівголодне життя більшості населення не давали можливості навчати дітей у вищих школах. Та було й таке, що не у всіх селах Лемківщини діяли школи навіть початкові.

Без шкіл були Бортне, Бодаки, Пістрожне і Пригонина. Українських гімназій на всю Галичину було всього чотири – в Ярославі, Перемишлі, Львові й Івано-Франківську. У них навчалися діти духовництва, вчителів, правників й іншої інтелігенції, заможних селян.

Друга половина 30-х років ХХ ст. характеризується різким загостренням міжнародного становища у світі, особливо в Європі. 1933 року в Німеччині прийшли до влади нацисти

на чолі з Гітлером, які з перших днів свого панування взялися за підготовку до війни. Гітлерівська верхівка поставила за мету здійснити реванш за програну Першу світову війну. Поляки на чолі з маршалком Польщі Ридзом Сміг'лем та президентом Ігнацем Мосціцьким 1934 року укладали з фашистською Німеччиною таємний пакт-союз, що Гітлер залучить Польщу до свого походу на Схід, який допоможе полякам створити «Польську од можа до можа». На початку 1939 р. поляки посилили свою активність. Насильно переводили всі школи Лемківщини на польську мову, забороняючи учням навіть молитися рідною мовою. Прикладом є такий факт у селі Мацина Велика. До січня 1939-го керівником школи й учителькою була українка Ольга Ляльович – дружина о. Й. Ляльовича в цьому селі. В лютому в Мацинську школу польська влада прислала на посаду керівника школи поляка-шовініста, який уявся навчати дітей III-IV класів. Із першого входу до класу дітям одразу заявив «тераз бендземи се учиць тилько на польськім ензику, а тераз бендземи се модліць по-польськему».

Пан директор перший став хреститися по-польськи, але син солтиса Лева Желема Михайло, а також Михайло, син Гаталевича, підвищеним голосом стали молитися рідною мовою, за ним і всі діти змовили по-своєму «Отче наш». Пан директор промовчав. Діти сіли. Почався урок польської мови, далі – рахунків.

По закінченні навчання повторилася та сама картина. Учитель звернувся до дітей, аби молилися по-польськи. Обидва Михайли знову підвищеним голосом хрестилися і молилися рідною мовою, а з ними – всі діти класу. Директор, розчаровані, винись зі злості, взяв за ковнір Михайла, сина солтисового, вибив ним двері із класу в коридор, копаючи ззаду ногами, а за ним – Михайла Гаталевича. Але на цьому не закінчилася ця історія. На другий день у школі молитва по-польськи не відбулася. Молитви продовжували рідною мовою. Керівник школи доповів про поведінку хлопців польській поліції, котра одразу зреагувала й почала слідство, хлопців викликали на допит. Зі свого боку, солтис Лев Желем звернувся зі скаргою на протизаконні дії вчителя. Допити хлопців тривали два тижні, і відбувалися в хаті солтиса. Оскільки хлопці були неповнолітніми,

питання були такі: «Хто тебе так вчить, щоб ти не молився польською мовою?». Відповіді були однакові: «Ніхто, я сам, я не вмію польської молитви». Справа слідства закінчилася перемогою неповнолітніх хлопців. Молитва відбувалася рідною мовою до кінця навчального року, до червня 1939-го. А 1 вересня 1939 р. нападом гітлерівської Німеччини на Польщу розпочалася війна. Річ Посполита була розгромлена за два тижні. А ще влітку 1939 р. поляки кричали: «Нс даме ані гудаїка...».

Друга світова війна і становище Лемківщини

Основною причиною Другої світової війни були політичні противіччя між провідними країнами світу. Друга причина – боротьба за новий переділ світу уже кровно поділеного в Першій світовій війні. Особливо вважала себе обділеною в цьому поділі світу Німеччина. Як образно свого часу висловилися деякі історики, «німецькі капіталісти прийшли до капіталістичного етапу в той час, коли всі місця при цьому були зайняті». Ось за ці місця й почали боротьбу німецькі реваншисти на чолі з Гітлером. Фюрер оголосив свій курс «дранг нах Остен» – «напрям на Схід». У час виборів до рейхстагу – німецького парламенту – він у своїх безглупих промовах скрізь обіцяв: якщо його оберуть до рейхстагу, він виконає все можливе і через 10 років ніхто не впізнає Німеччини. Підживлення німецької економіки капіталовкладеннями американських, англійських картелів, синдикатів привело до того, що Німеччина швидко відродила свою важку промисловість, у першу чергу військову, металообробну та інші галузі. Саме фінансові магнати США Рокфеллери, Дюпони, Моргани допомогли Німеччині створити потужну військову машину, показуючи реваншистам шлях на Схід.

Гітлер цим швидкоскористався. Первім його агресивним кроком був аншлюз Австрії 1938 року, який благословили Прем'єр-міністр Англії Чемберлен та французький Прем'єр-міністр Деладье при зустрічі з німецьким міністром закордонних справ Ріббентропом у Мюнхені. Так звана «мюнхенська змова», під час якої дано згоду на анексію Гітлером Чехословаччини навесні 1939 р., теж підсилила нацистську Німеччину.

Польський санаційний уряд Ігнаци Мосціцького, маючи пакт із Гітлером, весь час підтримував агресивні дії фюрера з тою надією, що він візьме поляків до походу на Схід і допоможе їм захопити Україну й таким чином створити «Польщу від моря до моря». З цією метою польські війська взяли участь у гітлерівській агресії проти Чехословаччини навесні 1939 року в захопленні так званого Заальзя. А гітлерівці захопили чеські Судети. Як бачимо, ця мрія тодішньому польському керівництву не давала спокою.

Гітлер швидко виконав свою обіцянку. Довго полякам не прийшлося чекати, бо вже невдовзі фюрер ультимативно заявив і письмово послав вимогу Варшаві віддати Німеччині м. Гданськ і коридор у Прибалтиці до м. Кенігсберга у Східній Прусії, до якої німці не мали сухопутного зв'язку. На цьому закінчилися мрії поляків про «Польщу від моря до моря». Дипломатичні відносини були розірвані. Польща взяла курс на Англію, Францію і США. Московська імперія на чолі зі Сталіним, яка мріяла про світову соціалістичну революцію, домагалася у своїй зовнішній політиці створення так званого «союзу колективної безпеки в Європі». Але з цього нічого не вийшло, хоча більшовицька Росія запросила англійську урядову делегацію до себе на переговори на початку серпня 1939 року. Англійський уряд відгукнувся, пославши до Москви своїх відставних адміралів і генералів без усіляких урядових повноважень. Ці переговори закінчилися безрезультатно 23 серпня 1939 р.

Водночас Москва таємно, без оголошень преси, запросила до себе міністра закордонних справ Німеччини Ріббентропа. Цей візит німецького високоурядовця закінчився підписанням із Москвою пакту про взаємний ненапад, який увійшов в історію, як пакт Молотова-Ріббентропа і фактично зафіксував план четвертого поділу Польщі. Після підписання договору з Німеччиною «про ненапад» у коридорі Кремля відчинилися двері з кабінету Молотова, звідки з'явився Ріббентроп, а з протилежного боку із дверей кабінету заступника міністра закордонних справ Літвінова з'явилися англійські адмірали і генерали, котрі так нічого й не домовилися. Під час такої нежданої зустрічі обох делегацій оголошено офіційно про укладення пакту між Москвою і Берліном.

Укладений пакт між двома диктаторами заохотив до початку розв'язання Другої світової війни. Нацисти фюрера до неї були готові. У генеральному військовому штабі Німеччини перед початком війни заздалегідь був розроблений план її ведення під назвою «Бліц кріг» («Блискавична війна»). Поляки, надіючись на допомогу Англії, Франції, США, відмовили у виконанні ультиматуму Гітлера про передачу м. Гданська і надання територіального коридору для будівництва залізниці до Східної Пруссії.

За вказівкою Гітлера на кордоні з Польщею, поблизу Гданська, в ніч на 1 вересня німці здійснили провокацію: гестапівці переодягнулися в польські мундири й напали на свою німецьку прикордонну плацівку, перерізали всіх прикордонників, а на світанку того ж дня без оголошення війни почався масовий, стрімкий наступ гітлерівських військ на Польщу. Літаки бомбардували Krakів, Варшаву, Познань, Гданськ, Гдиню. Через два тижні Польща була розгромлена і захоплена німецькими військами. Німці дійшли аж до Львова, але звідси вивели свої війська й зупинилися на ріці Сян на півдні, а на півночі – на ріці Західний Буг відповідно до пакту Молотова-Ріббентропа.

17 вересня почався наступ червоної більшовицької армії, яка захопила Галичину до Сяну й Західного Бугу. Лемківщина 1939 році була окупована фашистською Німеччиною, а Галичина – московсько-більшовицькою імперією. Напад німців на Польщу викликав спротив і першою оголосила війну Німеччині Англія, а згодом Франція. Гітлер,скориставшись договором зі Сталіним, розпочав активні воєнні дії проти Франції й Англії. Масовим ударом швидко розгромив Францію, яка підписала договір про капітуляцію. Після падіння Франції німецько-фашистські війська були скеровані на Північ і захопили Голландію, Бельгію, Люксембург і почали облогу Англії з моря військовими кораблями, а з суші досягали «туманного Альбіону» літаками і ракетами.

З більшовицькою імперією мир тривав недовго – до 1941 року. Довше він і не міг тривати, бо обидва диктатори – коричневий Гітлер і червоний Сталін – мріяли й поставили собі за мету захопити весь світ і безрозძільно панувати. Але це перемир'я було використане для виселення своїх агентів

із територій обох держав. На Лемківщині виявилося 5 тисяч родин, які підтримували більшовицьку систему. А були ними московіфіли, які в лютому і березні 1940 року виїхали до Радянського Союзу.

Одразу у вересні 1939 року фашистське командування на окупованій території оголосило військовий стан і жорстокий окупаційний режим під одним виміром – смерть за всяку протидію, без суду на місці – розстріл. Такий терор тривав не лише на Лемківщині, але й у Галичині, де гуляла «червона мітла». Більшовики за доносами арештовували вірних патріотів-націоналістів України, яких засилали до Сибіру на певну смерть. А їх було не сотні й не тисячі цвіту нашого українського люду з Галичини – священиків, учителів, науковців, які були знищенні московською комунією. Про це треба писати правду і давати відповідну оцінку, бо то є реальна наша історія, щоб вона не повторилася ніколи.

Ще гірший був під час окупації економічний стан Лемківщини. Найбільша біда – встановлені окупантами контингенти, які збиралі насильно. Це здача зерна, м'яса, шерсті, й останню годувальницю в родині забирали – корову. Внаслідок цього лемки кожного дня недоїдали, діти ішли спати голодними, був поширеній туберкульоз. Фашисти забирали кожухи, теплі зимові черевики, баранячі шапки. Проводився безпрецедентний грабіж наших людей. Великим тягарем була праця чоловіків при вирубуванні лісу й доставці його до залізничних станцій у Горлиці, Ясло, Кросно. Першосортний ліс везли в Німеччину, а другосортний переробляли на пальне для автомобілів. Бензину німцям бракувало й окремі вантажні автомашини працювали на дерев'яному пальному. Багато людей силово вивезли в Німеччину на роботу. То були здебільшого молодь, хлопці й дівчата, села залишились без молодих людей.

Так почалось на Лемківщині десяткування людей, винних чи не винних – розстрілювали без суду у випадку, якщо десь загинув хоча б один фашистський вояка. Перша невинна кров на Лемківщині пролилася за доносами: були арештовані лемки-русиаки Микола Юрківський із села Смерековець, Трохановський – вчитель із м. Криниця, уся сім'я Лева Желема із села Маціна Велика, а його 18-річний син Стефан арештований

і відправлений у табір смерті, але дивом йому вдалося вижити. Втік додому, та одразу ж через кілька днів знову фашисти скопили його й відправили на роботу в Німеччину.

1941 р. в селі Мискова біля Ясло при спробі втекти був застреляний Степан Шеруда. 1942 року розстріляні невинні молоді студенти, син і дочка о. Вислоцького. У Новому Санчі закатований гестапівцями учасник супротиву фашистам Олег Мацієвський родом із м. Криниця. Загинув смертю героя, бо не видав нікого зі своїх колег по боротьбі. 1943 року без суду за донесенням німецького конфідента в селі Мацина Велика були розстріляні Микола Ковалський, Станіслав Хованяк, Фромко Слимак, два рідні брати Іван і Микола Желеми...

Під час гітлерівської окупації на Лемківщині тривала гостра політична боротьба між лемками твердорусинами й лемками-українцями. Навіть війна не об'єднала їх.

Було й кілька позитивних моментів – це відкриття кількох семирічних шкіл у Горлиці, Дуклі біля Ясло та Криницької учительської семінарії, яка відіграла певну роль у підготовці вчителів для початкових шкіл, що сприяло поширенню українізації Лемківщини. Крім того, Лемківщина була заповнена значною кількістю української інтелігенції, яка емігрувала перед більшовицьким захопленням Галичини. Серед емігрантів було багато вчителів, професорів. Багато з них працювало вчителями по всій Лемківщині, внаслідок чого всі початкові й семирічні школи стали українськими. Лемки дуже з великим задоволенням вчилися української мови, але русинський дух ще був живучий. Лемки продовжували надіятися, що зміни будуть неминучі. Так воно і сталося. Фашистська Німеччина готувалась до війни з московсько-більшовицькою імперією, і вже ранньою весною, тільки зійшли сніги, стали концентрувати свої військові сили до кордону рік Сяну й Бугу. Всі села й міста Лемківщини були переповнені німецькими військами. Гітлерівська військова пропаганда розпускала серед своїх військ на сході дезінформацією такого змісту, що Москва пропускає через свою територію німецькі війська, які йдуть до Іраку, а з ним нацисти мали дружні відносини. Але не всі німці в це вірили, вони свідомо бачили, що йде підготовка до війни з більшовицькою Росією.

Михайлo Желем, директор
Бориславської СІШ № 4,
перед учнями на першому дзво-
нику.

***

Сім'я Михайлa Желема. 1972
р. Зліва направо — М. Желем,
дружина Ольга, дочка Ірина, син
Орест.

***

Загін самооборони при пере-
селенні, створений із макінсь-
ких лемків, зліва направо: Ми-
хайлo Желем, його двоюрідний
брат Михайлo Рахель, Михайлo
Прибило, Михайлo Качмар-
чик.

Михайло Желем у центрі
в останньому ряді, учасник
хору «Лемківська студенка».
1995 р.

***

Михайло Желем
(у центрі) – учасник ху-
доїжної самодіяльності в
бойківському вбранні.

Перші активні лемки,
які створювали Това-
риство «Лемківщина»
в м. Бориславі.

• Родинний дім у селі Мацина Велика, в якому народився і проживав до переселення автор книги Михайло Желем.

***

• Михайло Желем — музикант-самоук.

• Михайло Желем зі своїм сином Орестом на лижній прогулянці на околиці Борислава.

• Близька родина: зліва направо — перший ряд: дочка Ірина, племінник Михайло Шабан, син Орест; другий ряд: батько Лев Желем, мати Марія (з дому Качмарчик), Михайло Желем. 1960 р.

• Семінаристи вчительської семінарії
в м. Криниця в 40-х воєнних роках.

**STOWARZYSZENIE
„RUSKA BURSA ..
w GORLICACH**

**СТОВАРИШЫНЯ
„РУСКА БУРСА ..
в Горлицях**

• «Руска Бурса» у м. Горлиці, співфундатором якої у довоєнні часи був батько автора книги Леон Желем.

***

• Пам'ятні іменні таблички народному умільцю, художнику, різьбяру-самоучці Некифору Дровняку на фасаді греко-католицької церкви в м. Криниці.

• Пам'ятний знак жертвам операції «Вісла» біля церкви в м. Криниці.

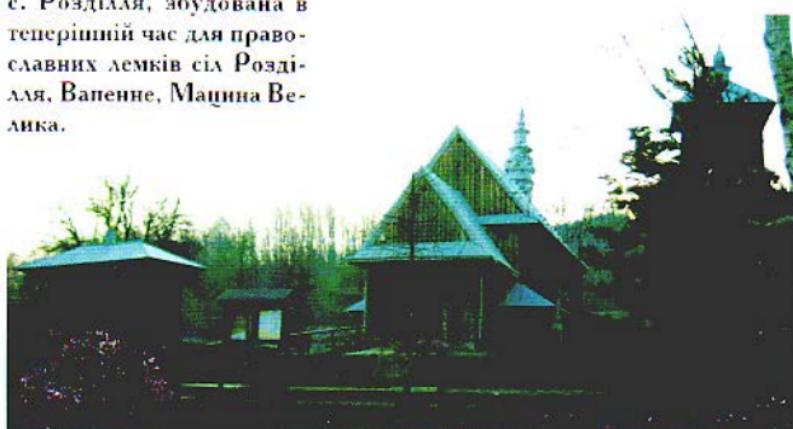

• Стара церква в с. Шари перед Горлицями з боку Мацини Великої. У церкві знаходиться Дім престарілих.

• Старий, до-воєнний занедбаний лемківський цвинтар в с. Мацина Велика.

• Православна церква в с. Розділля, збудована в теперішній час для православних лемків сіл Розділля, Вапенне, Мацина Велика.

• На фольклорному фестивалі в м. Тернополі зліва направо: Михайло Желем, внучка Оля Коубаса, Катерина Русин з м. Рожнятова, голова Товариства «Бескидське земляцтво», Микола Прибило — гуморист-фольклорист, Іван Ванца — голова Лемківського Товариства в м. Бориславі.

• Пам'яткові хрести з нагоди 60-річчя операції «Вісла» в с. Ждиня (Польща), на відкритті яких 2007 року побував Президент України Віктор Ющенко із родиною.

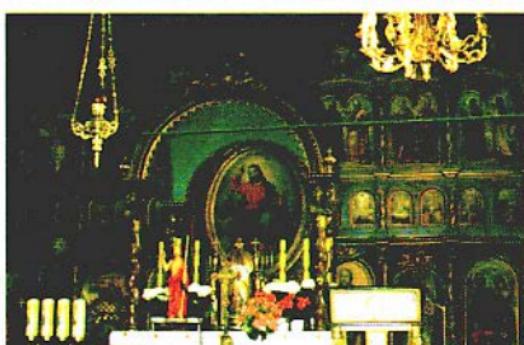
• Михайло Желем — активний учасник відродження Незалежної України в 90-х роках.

• Греко-католицька церква Косми і Дем'яна в с. Машині Великі, XVIII ст. Діюча — використовується як костел для римокатоликів.

• Пам'ятні таблички добровільних пожертв громадами на-вколошніх сіл на реставрацію церкви в сорокових роках минулого століття, село Машині Великі.

• Іконостас у храмі Косми і Дем'яна.

Багато хто із німецьких вояків називав Гітлера дурнем, і не вірив у його перемогу. За кілька днів до початку німецького наступу на Радянську Росію Сталін попереджував більшовицький розвідник у Японії Зорге, але Сталін не вірив. Про це і опереджували англійці, німецькі вояки – перебіжчики через ріку Буг. Але всіх перебіжчиків, як провокаторів, розстріляло більшовицьке НКВД.

На світанку 22 червня 1941 року о 4 год. ранку гітлерівська Німеччина без оголошення війни напала на більшовицьку Росію. Цікавий такий випадок: звечора 21 червня із міст Бреста, Переяславля в Німеччину були відправлені товарні поїзди, завантажені пшеницею, а о 4 годині на ці міста і Львів летіли фашистські бомби, почався близькавічний наступ німецьких військ від Балтики до Чорного моря. На боці Німеччини у війну проти Москви вступили Румунія й Угорщина. Раптовий і несподіваний напад фашистських військ викликав паніку серед більшовицьких військ та московського керівництва. З того можна зробити висновок, що Москва до війни не була підготовлена. За кілька днів німці взяли Львів. Лише більшовицькі частини в паніці втекли зі Львова, в столиці Галичини проголошено Акт про відновлення Самостійної Соборної Української держави. Створено український уряд на чолі зі Степаном Бандерою та Ярославом Стецьком. Проголошення України незалежною викликало великий гнів гітлерівського командування й особисто фюрера, внаслідок чого Степан Бандера, Я. Стецько та інші члени уряду були арештовані. Так пропалилися плани мельниківців, які робили ставку на Гітлера у створенні Незалежної Соборної України. Після масових арештів бандерівців, що їх провело гестапо, вони пішли у глибоке підпілля, внаслідок чого в листопаді 1942 року на Поліссі й Волині організовано Українську Повстанську Армію під керівництвом Тараса Боровця (Бульби).

УПА мала струнку військову організацію, основу якої складала сотня з кількістю 100 стрільців. Сотня ділилась на чотири чоти у складі трьох роїв-дружин кожна, 3-4 сотні складали курінь. На перших початках УПА налічувала більше шести тисяч стрільців. Над УПА діяла і берегла її від всяких

проводників, шпигунів, втікачів служба безпеки, вона виконувала і вироки смерті. Базувалися війська УПА в добре замаскованих, важкодоступних лісових місцях і на зиму заготовлених бункерах. Значно поповнилися ряди УПА після битви з більшовиками дивізії СС «Галичина» під Бродами. Рештки, які залишилися живими після їх розбиття Червоною армією, вились в загони українських повстанців.

До 1942 року німецькі війська мали велики успіхи й перемоги, взявшись в полон кілька мільйонів червоноярмійців, підійшли під Москву, блокували Ленінград, досягли Північного Кавказу й опинилися біля ріки Волги під Сталінградом.

У роки Другої світової війни мельниківці співпрацювали з німцями. Використовуючи цю співиряцю, вони суміли організувати Український головний допомоговий комітет, маючи свою резиденцію й у Кракові. Його головою був Володимир Кубійович – доктор географічних наук, до війни професор Ягеллонського університету, лемківський українець. Водночас по всіх повітах Лемківщини створені повітові українські допомогові комітети. Але лемки головним чином симпатизували Радянському Союзові. Свідченням цьому є те, що на Лемківщині до 1944 року не було дій УПА. Навлаки, лемки стали учасниками антифашистського руху опору на своїй території, але кількість їх не була значною. Такі антифашистські загони опору були організовані в Ясельському повіті в районі сіл Мисцова, Кромпна, Перегримка, Дукля. Керував ними Владислав Гомулка, котрий переховувався між лемками в селі Квопітниця. Він і керував антифашистським рухом на Лемківщині. Учасники партизанської боротьби з нацистами згодом увічнені пам'ятником, відкритим в селі Устя Руске біля Горлиці.

Хід військових дій на східному фронті почав змінюватися. Німців розгромили під Москвою, згодом під Сталінградом, далі розтрощили танкові дивізії на Курській дузі. Перемога Червоної армії при форсуванні Дніпра та на Корсунь-Шевченківському напрямку спонукала гітлерівців до швидкого відступу на Захід. Перед їх відступом попереду масово втікали українські емігранти, котрі співпрацювали з німцями. Серед них були ні в чому не винні люди, які були свідомими українцями-патріотами, а розуміли й були упевнені, що їм загрожувала

більшовицька каторга в концтаборах Сибіру. Першим пристком для них стала Лемківщина, яка приймала втікачів й берегла від усіяких бід і нещастя.

У попередніх розділах подано характеристику лемка – вільно-думця, побожного, чесного, дружелюбного, терпеливого, незловимисного, який не любив кривдників і сам кривди нікому не чинив. Про це свідчить такий приклад. Під кінець 1944 року під час відступу німців у сусідніх польських селах проти лемківських сімей активізували свою роботу польські банди АК (Армії крайової), котрі готувалися до антиукраїнської різни, що виявилося в Мации Великій.

Певного часу до цього села приїхали емігранти – поляки із Львівської області. Їх прийняла лемкіння Євдокія Смакула до себе на квартиру, поселивши у другій кімнаті, а сама перебралася до кухні, бо більше кімнат у її хаті не було. Одного пізнього вечора, зачинивши двері до кухні, зайди, чоловік із жінкою, вели собі голосну бесіду про те, що наступної ночі із сусідніх польських сіл прийдуть «аківці» різати українців, а в селі їх багато. Господиня хати, яка почула цю розмову між квартирантами, вже до ранку очей не стулила. Уранці бігом побігла до священика Заяця і розповіла йому про все, що почула: поляки збираються наступної таки ночі, а було це 16 вересня 1944 року, скоти розправу над українцями. Священик миттєво одягся і побіг до Леона Желема радитися, що треба робити. Але вдома його не застав. Це була осінь і добрий господар заготовляв дрова на зиму. Він поїхав із сином Михайлом у ліс по дровам. Справа була нагальна, треба було діяти негайно. На шастя, священик швидко знайшов Желема, котрий уже вантажив дрова і готовувався до повернення в село. Від несподіваної новини Желем оторопів. Але, швидко опам'ятавшись, узяв із воза топір, засунув за пояс, наказав синові Михайлі візти коней і їхати самому, а сам навпростеце побіг до села, бо дорогою було далеко. Добігши в село, найперше організував гінців до сусідніх лемківських сіл, що межували з польськими, і попередив їх про виставлення сильної охорони у зв'язку з можливими нападами польських банд, які мали намір мордувати українців. А сам із сокирою за поясом пішов до своїх сусідів-польжів, котрі зібралися на раду на подвір'ї

польського шовініста. Поява Желема із сокирою за поясом викликала в сусідів розгубленість. Взявши топір у руки, Леон Желем почав свою розмову з того, що поляки збираються цієї ночі різати українців. То й не завадило б попередити тих різунів, що якщо хоча б один волос спаде з голови хоча б одного українця, то всі нападники будуть знищені, а їхні будівлі підуть із димом. На цьому розмова закінчилась і Желем повернувся до своєї хати.

Маючи досвід Першої світової війни на італійському фронті в чині підпоручника, Л. Желем склав план оборони сусідніх лемківських сіл Розділля, Вапенного, Ропиці Рускої. Вся чоловіча сила, котра мала якусь зброю, була мобілізована для відсічі польським бандам. І дійсно ця розмова поляків між собою в хаті Євдокії Смакули не була порожньою.

В ніч із 17 на 18 вересня 1944 року «аковська» банда із боку польських сіл Деликовичі, Кригу появилася край села Мацини Великої, де була найбільша кількість української інтелігенції, емігрантів із Галичини. Спершу бандити зайшли до поляка Пйотра Рибчика, хата якого знаходилася край села з північного боку, звідки прийшли крайовці. Підняли господаря з ліжка й наказали одягтися: «А тераз, пане Рибчуку, просіме пана показаць нам, кого мами знанць». Пйотрусь Рибчик категорично відмовився показувати, сказавши: «Ту, в Мацині Великій, немає кого різати, а, по-друге, повертайтесь, звідки прийшли, бо Леон Желем підняв на ноги всі села – Розділля, Вапенне, Ропицю Руску, і вони мають зброю».

Так запланована різанина поляками українців у загаданих селах Лемківщини була зірвана, й ні одному українцеві за всі ті дні направду жоден волос не впав із голови.

Несподівана трагедія Лемківщини 1944 – 1947 років

У другій половині літа 1944 року московсько-більшовицька армія зайняла східну частину Лемківщини до ріки Вислоки в районі Дуклі, Кромпної, Мисцової до Дукельського перевалу – проміжку, за який відбулася велика позиційна війна між військами противників. У цій бойні були повністю знищені з лиця землі такі села, як Мисцова, Кромпна, Березова, Гута, Святкова, а населення з цих сіл депортували на захід і розселили між лемками в таких селах, як Бортне, Пригонина, Мацина Велика, Валенне, Розділля, Ропиця Руска. Район боїв навколо Дуклі названий «Долиною смерті». Втрати в живій силі були великими з обох сторін – близько 200 тисяч вояків. Після цієї битви більшовицьке командування приступило до позиційної війни.

Новий наступ більшовицької армії розпочався через чотири місяці, з 1 січня 1945 року по всьому фронтові від Карпат до Прибалтики. Супроводжувався він масовим гарматним і мінометним вогнем, повітряним бомбардуванням німецьких позицій. Фронт був прорваний, німці в паніці почали відступ. За кілька днів червоні війська захопили всю Лемківщину і бої віддалися на Захід. Єдине щастя для Лемківщини було те, що серед цивільного населення в час нового наступу червоних військ жертв і каліцтв не було.

Але страшна, несподівана трагедія прийшла в Західну Лемківщину дещо пізніше. Услід за більшовицькими військами з'явилися енкаведисти, перебрані в цивільний одяг під виглядом переселенської комісії, яка тут же розгорнула свою пропагандистську роботу серед населення «про більшовицький рай». Незначна кількість лемків-українців, переважно бідні, малоземельні селяни, почали добровільно записуватися в переселенських комісіях на виїзд до СРСР. Основна маса населення Лемківщини була проти переселення. Поява Червоної армії, її зовнішній вигляд – обдерти мундири, карабіни на парцяних шнурках, голодні вояки викликали велику недовіру до пропаганди комісії з переселення. Нема чого гріха таїти, 20 січня 1945 року в Горлицях зібралася велика нарада учасників

антифашистського руху опору, переважно це були лемки-русофіли, або так звані тверді руснаки, котрі мріяли про приєднання Лемківщини до Радянської України. На цьому зібранні були присутні Костя Качмарчик, Сьокало, Максимович, Войтович, Йосиф Качур, Лев Желем, Максим Бубняк, Петро Собин, Кодра, Дмитро Шквір, Василь Кітік із с. Мисцова Ясельського повіту та багато інших. Прийнято одностайне рішення: не допускати до переселення лемків, провести по всіх повітах Лемківщини збір підписів за приєднання Лемківщини до Радянської України і з цими підписами відправити делегацію на Закарпаття в м. Мукачево, де в березні мали відкритися Народні збори закарпатців, на яких мала бути вирішена доля закарпатців про приєднання їх до УРСР.

Протягом лютого 1945 року у всіх повітах зібрані підписи серед населення – більше 80% підписалися за приєднання Лемківщини до складу УРСР. Але були і противники цієї пропозиції. Наприклад, у селі Бортному, Бодаках збирачів підписів прогнали камінням із криками: «Ви хочете заманити нас дальше бідувати тут, на каміннях, і вмирати з голоду?». Водночас підписи про приєднання Лемківщини у складі УРСР зібрали в Закарпатті і серед лемків Пряшівщини.

На початку березня того ж 1945 року організована спільна делегація лемків і відправлена в Мукачево із проханням приєднати всю територію Лемківщини до Радянської України. Від імені лемків цю делегацію очолив адвокат Сьокало, членами її були Петро Собин, Дмитро Шквір, Максим Бубняк, Лев Желем, Войтович, Дуркот, Дзямба, Костя Качмарчик, Йосиф Смагула, Константин Юрківський, Іван Вислокський, Павло Шмайда.

З березня 1945 року делегація у повному складі відправилася до Мукачева. Збір був у Пряшеві. 6 березня спільна делегація виїхала в Мукачево з надією, що візьме участь у народних зборах, на яких вирішувалося питання про приєднання Закарпаття до УРСР. Але туди лемків не допустили. Від московського керівництва на зборах був присутній командуючий Українським фронтом тоді ще генерал армії Конев. Делегація із Лемківщини домоглася авдієнції до нього. Він її прийняв досить радо. Після подання йому в руки заячи-прохання лемків

присднати Лемківщину до УРСР Конев зв'язався телефоном у присутності делегації зі Сталіним, пояснивши йому суть прохання лемків. Сталін вислухав і коротко та категорично з підвищеним голосом відповів: «Только переселение!». Після того лемки довго думали над тим, хто винен у їхній трагедії 1945-1946 років. Дехто з лемків гадає, що в пій трагедії винні самі лемки. Але це неправда. Винуватці трагедії Лемківщини є московська більшовицька імперія на чолі з катом Сталіним. Трагічна доля лемків – це наслідок шовіністичної політики більшовицьких правителів та маріонеткового уряду Польщі. Ще 9 вересня 1944 року в Любліні підписаний договір між урядом УРСР і Польським Комітетом Національного Визволення (ПКНВ) про переселення українців з Польщі в СРСР, а поляків із Галичини в Польщу. З радянської сторони їх підпісав Микита Хрущов, а з польської – Владислав Гомулка, якого лемки переховували в себе вдома під час німецької окупації. Більше 50 років ця угода була великою таємницею і недоступною для ознайомлення виселених людей, на яких умовах ішло переселення.

Польські колонізатори ще з давніх давен вогнем і мечем завойовували українські землі, ще під часів монголо-татарської навали на Київську Русь-Україну вони почали походи на наші терени. Але вони казилися від люті, коли цей меч брав у руки український народ. Так було в XVI – XVIII ст. Депортaciя 1944 – 1946 років стала продовженням колонізаторської політики Польщі щодо України, перервана хіба на півтора століття при втраті нею незалежності під час поділу 1772 року між Австрією, Німеччиною і Російською імперією.

Навіть у роки Другої світової війни польські націонал-шовіністи планували виселити всіх українців за Збруч і на Захід між поляків. Чи може бути щось більш ганебне, як насильне, брутальне вигнання сотень тисяч українців зі споконівчих своїх земель у той час, коли мільйони українських воїнів брали участь у боях за визволення Польщі та Європи і сотні тисяч українців поклали свої голови й поховані на території Польщі. Такого жорстокого прецеденту світова історія ще не знала.

Депортaciя із Сяніцького повіту у східній Лемківщині почалася 1944 року масовим вигнанням українців із рідних хат.

Під військовими конвоїми вантажили їх у телячі вагони й відправляли за Сян – у Львівську, Івано-Франківську, Тернопільську області, без усілякої ошіки, належного людського влаштування. Кожна сім'я була кинута напризволяще. Депортация західної частини Лемківщини розпочалася з березня 1945-го і продовжувалася до 1946 року. Це було корінне населення Ясельського, Горлицького і Новосандецького повітів.

Депортованих українців із Сяніцького повіту виселили у Галичину й вони виявилися у кращому становищі – більшість із них опинилася у хатах, що їх залишили поляки, виїхавши до Польщі.

Багатьох депортованих лемків із Ясельщини, Горлицчини і Новосандеччини завезли в Одеську, Дніпропетровську, Полтавську, Донецьку, Ворошиловградську, Чернігівську, Харківську області. Мета відома – чимскоріше русифікувати їх. Але ця мета більшовицьким властям не вдалася.

Першим виявом грубого, нелюдського ставлення стало те, що місцеве населення і владні особи прийняли лемків-українців за поляків. А деякі так звані «тверді лемки» заявляли: «Ми рускі», а їм відповіль: «Какие вы русские? Откуда вы там взялись?». Це і був той момент істини, коли лемки ще раз переконалися про обман, підступ «освободітслей». Майже всі колишні твердорусини змінили тоді свої погляди і більше не заявляли, що вони русини, стали твердими українцями. Кому з них вдалося виробити паспорт, у графі «національність» було записано «українець».

По приїзді на Східну Україну в усіх депортованих волосся дубки стало. Почалися содом і гомора, крики, плачі від тієї страшної картини, що їх вони побачили на залізничних станціях, куди їх завезли. Одні руїни, жодного будинку цілого. Жінки рвали волосся на собі. А ще більш тривожним було їхнє подальше життя після того, як їх вивезли в голий степ. Села знищені війною, хіба де-не-де стирчали окремі хати, ліплени із глини, під солом'яними стріхами з маленькими вікнами. А ще гірше, що кожну сім'ю розселявали по різних селах окремо. Жити не було де. Діти спали у пивницях, на полі в бур'янах. Доводилося копати землянки, щоб мати якийсь тах над головою. Було й так, що поселяли людей по дві сім'ї

в одній кімнаті. На цьому вся опіка урядових установ закінчилася – ніякої допомоги, турботи про житло... А зима наближалася.

Одна тільки турбота була у голів і бригадирів колгоспів – гнати на роботу, збирати урожай зернових. А був він чудовим, особливо пшениця, про яку свого часу лемко хіба мріяв. Побачивши величезні лани пшениці, наші люди з великим запалом узилися за збір зерна. Жінки серпами жали ті золоті ниви, чоловіки позапрягали своїх коней до косарок і щодень із досвіта до вечора скочували п'ять гектарів пшениці – це дорівнювало шести трудодням. Чоловіки, котрі не мали своїх коней, косили косами, котрі привезли з собою, бо в колгоспі їх не було. Накошували вони ручними косами до одного гектара за день, за це нараховували п'ять трудоднів. Кожну скочену ділянку обліковував вимірюванням обліковець колгоспу. Комбайнів не було, крім кінних косарок, усі роботи виконували вручну. Скошенню пшеницю тут же у степу складали у скирти необмолочену, бо не було чим.

Місцеві колгоспники, а було їх лише кілька осіб, дивувалися з такої сумлінної праці наших жінок і чоловіків. Ще більше їх дивувало те, що приїжджі люди нічого не крали – додому йшли чистими, без усякої краденої ноші. А тамтешній люд улітку навіть у велику спеку на роботу виходив у чоботях, як чоловіки, так і жінки. Нижній одяг їхній був обшитий кишнями, які заповнювали колосками пшениці, позбираними з купок, що їх заготували на зиму ховрашки. Якщо хтось із них попався голові колгоспу, або особливо уповноваженому з районному партії, йому загрожувало не менше, як п'ять років тюрем – залежно від того, скільки кілограмів заважила взята пшениця, стільки судді давали років криміналу.

Із розповідей місцевих жителів видно, що кількість засуджених за збирання колосків, які ховрашки прикрили тонким шаром чорнозему, була десятки тисяч. За весь час від початку липня по вересень 1945 року ніхто з наших лемків не бачив, щоб місцеві колгоспники пекли собі домашній хліб – пекли хіба «лельошкі».

До середини липня всю пшеницю скосили косарками, ручними косами та серпами, здебільшого лежала вона розстелена валками на стерні, й сохла. У другій половині липня чоловіки

запрягли своїх коней, причепивши їх до широких грабель, і вигрібали всю пшеницю в кули, а за ними їхали так звані «гарби», в які запряжені були невеликі монгольські коні, що їх Монголія подарувала Москві під час війни як допомогу. Ось це і була вся тягловая сила, яка звозила скочене до скирти необмолоченою. До вересня вся обсохла пшениця була заскирдована, готова до обмолочення просто неба. Це було дивно для лемків, які від природи були господарськими, ощадливими. Ось і на колгоспнім полі вони не дали пропасти ані одній зернині. Завдяки лемківській праці урожай зібрали вчасно. А все це відбувалося в колгоспі імені Карла Маркса село Мишарова Лисичанського району Ворошиловської області. Свого часу тут жили німецькі колоністи. На території колгоспу переселенці із Макини Великої та Вапенного були поселені й розкидані у п'ятирічних селах, зокрема, у Золотарівці, Чубарівці, Губарівці.

Пройшло два місяці тяжкої праці на живах – і ніякої, навіть ламаної копійки зарплати, наші переселенці не одержали. А від голоду їх врятувало те, що, дякуючи власній праці, вдома позасівали городи хто чим міг – й усе це було описано у переселенських документах. Завдяки настирливості Лева Степановича Желема за вказані посіви влада змушенна була повернути всім переселенним сім'ям натуральне зерно із зернових складів району. А за зароблені трудодні плату обіцяли вишлати перед Новим роком, після обмолочення врожаю. Прийшов вересень, третій місяць перебування наших переселенців майже просто неба, а про благоустрій ніхто й пари з уст не випустив. Почалося обмолочення пшениці принезеною молотаркою із трактором з якогось МТС – просто під небом у степу.

І знову весь процес роботи під час обмолочення пшениці ліг на плечі наших лемків – чоловіків і жінок, навіть і дітей-підлітків. Відповідальним бригадиром з обмолочення пшениці на току колгоспне керівництво поставило Лева Желема. Процес обмолочення пішов швидкими темпами, випередивши далеко сусідні колгоспи.

Молотарка гула від зорі до зорі, намолочуючи гору пшениці, їздові не встигали вивозити зерно у сховища, і гора обмолоченої пшениці залишалася на ніч у степу. Довелось на ніч поставити сторожа, озброєного рушницею, а був ним

80-річний дідусь, який ще й до того недобачав. Як завжди, Лев Желем своєчасно виходив у степ на оглядини й одразу ж за- примітив дуже неприємну картину на току. Половина обмолоченої пшениці кудись зникла. Маючи цевний військовий досвід із Першої світової війни та й Друга світова війна «збагатила» його арештом гестапо, він про побачене на певний час замовив. Закінчив роботу, прийшов до свого, переповненого двома сім'ями, помешкання, склав план подальшої дії.

Зaproсив до себе дужих, кремезних чоловіків, у наявності в яких були мисливські рушниці, що їх привезли з Лемківщини – Михайла Качмарчика, Михайла Прибила, Михайла Желема, Василя Германа, Гната Желема. У час утаємниченої розмови домовлено про проведення нічної, замаскованої охорони біля колгоспного току. Засіли з 11.30 вечора, взявшись в кільце тік з обмолоченою пшеницею.

Десь о 2.30 нічі у степу з'їхала автомашина, яка під'їхала до купи пшеници, з неї вискошили постаті, скинули лантухи з вантажівки й одразу стали засипати їх зерном. У той момент, коли крадії захопилися «працею», тихенько підійшов Лев Желем і відразу несподівано заговорив: «Що ви робите, товариші?». Крадії зірвалися, стали перелякані, один із них вихопив револьвер, наставив до Лева Желема і злим голосом не заговорив – зашипів: «Лев Степанович, уходи, а то і тебе прикончу. Слыши, уходи. Ты нас не видел – мы тебя не видели». Відповідь Лева Желема була спокійна: «Товариш секретар, сковайте свій пістолет. Ви оточені моїми хлопцями зі зброяєю. Якщо ви мене пристрелите, то й ви живим звідси не поїдете. А пшеницю з мішків висипте на місце, де вона тежала, й забирайтесь звідси. Тепер я вас не бачив, а звідси більше не візьмете ні одної зернини, чули?». Були то виці керівники Лисичанського району: секретар райкому партії, голова райвиконкому та голова колгоспу імені Карла Маркса. Так районні злодії поїхали без здобичі, звідки приїхали, а голова колгоспу о 5-й годині над ранком віддав душу Богові від інфаркту. Можливо, вилівила ця неприємна подія.

На цьому бригадирська робота на обмолоченому току Лева Желема закінчилася. Більше туди він не появився. Того ж дня він одягнувся у святковий одяг, а син Михайло своїм конем

і возом відвіз його до поїзда в Лисичанськ, звідки Лев Степанович поїхав до Києва. У столиці України він пробув майже тиждень, поки «залатав» особисті справи.

Тим часом у селі через два дні голову колгоспу поховали без усіляких похоронних церемоній, а ще через кілька днів з'явився новий голова – демобілізований офіцер із серйозним пораненням. Рівно через тиждень повернувся із Києва Лев Желем. Не просто приїхав, а привіз із собою із відділу праці Ради Міністрів України скерування до міста Борислава на нафтovі промисли. Тут потрібно зазначити, що майже всі чоловіки села Мацини Великої були нафтовими спеціалістами. Сам Лев Желем мав великий досвід, як висококваліфікований бурильник.

Без усіляких зволікань вночі 2 жовтня 1945 року дві сім'ї – Желемів і Германів – були спаковані до виїзду в м. Дрогобич Львівської області. Тут ще з передвоєнних часів у селі Лужок Долішній жила рідна сестра Михайла Германа, в котрої й поселилися утікачі з Донбасу, залишивши на Сході все майно – корови, меблі і т. п.

Довідавшись про втечу Л. Желема із двома родинами, з області в Лисичанський район приїхало високе начальство, яке вчинило великий шум з приводу виїзду згаданих сімей. Перше, що турбувало їх – чи, бува, Желем не поїхав до Києва доповідати про події, котрі трапились на току. Але Желем і гадки не мав комусь доповідати про те, що сталося. В нього була одна думка: як вирвати своїх краян із колгоспу.

Лиш лемки приїхали на бойківське Прикарпаття, першої ж ночі мали зустріч із хлопцями УПА. Повстанці довідалися, що до села прибули дві сім'ї, втікачі-українці із більшовицького району Донбасу. Тож українські партизани прийшли привітати переселенців зі щасливою втечкою. Але не з порожніми руками – щедро обдарували їх пшеницею, мукою, навіть м'ясом.

Друга зустріч із лісовими хлопцями була на Різдво Христове при Святій вечері. Вона запам'яталася на все життя: співали коляди, стрілецькі пісні. На цій вечері був ще один хвилюючий момент: співали український Гімн «Ще не вмерла Україна». Відтоді зв'язки із повстанцями довший час не припинялися.

Процес втечі наших лемків із усіх східних областей почався одразу з перших днів нашого приїзду в ці області й колгоспи. Немків поселяли у знищених війною селах, майже без наявності житла та без усілякої уваги й турботи місцевої влади. Першими втікачами були молоді хлопці й дівчата, котрі добиралися в Галичину різними шляхами й різними поїздами, а переважно то-варняками, бо на пасажирські поїзди без відрядження купити квитки було неможливо. Хто мав коней і свої вози, так і втікали своїми фірами, деято у вози запрягав корови й вертав пішки. Цей процес втечі тривав досить довго – аж до початку п'ятдесятих років. Одиниці так і залишилися у східних областях – переважно це були бідні старші люди, які не мали сили до втечі. Всі втікачі зупинялися і поселялися у Тернопільській, Львівській та Івано-Франківській областях. У цих областях вже були поселені лемки і, переважно дружелюбні між собою, вони дуже радо приймали до себе втікачів.

Деяким нашим лемківським сім'ям вдалося обхитрувати польську переселенчу комісію, заявивши, що вони поляки – виробили собі польські переселенчі документи і в такий спосіб повернулися на рідні місця. Польська влада поставила перед ними вимогу перейти на латинський релігійний обряд. А якщо ні, то знову депортація туди, звідки приїхали. Більшість із втікачів вибрала латинський обряд – фактично переписалася на поляків. Було багато випадків, коли на польську сторону перебиралися молоді лемки, хлопці й дівчата, але всі вони були депортовані назад в Україну. 1947 року втечі лемків у Польщу припинилися.

Коли і як поселилися лемки в Бориславі

Першим поселенцем Борислава, десь приблизно 1890 року, був лемко із села Валенне Горлицького повіту Присташ, котрий оженився з мешканкою Тустанович, що тепер належить до Борислава. Влаштувався на роботу на копальні нафти, котрі описав наш видатний український письменник Іван Франко у творі «Борислав сміється». Тут Присташ обзавівся землею, хатою й сім'єю, залишивши по собі немало нащадків.

А тепер про лемків Великої Макії. Лев Степанович Желем був пристрасним читачем усілякої преси, його цікавили всі події у світі, а особливо після закінчення війни. Бо скрізь ішли розмови серед нашого українського населення про можливість скорої війни між більшовицькою московською імперією і з другого боку США, Англією. І ось коли він приїхав до Києва, купив собі газету «Радянська Україна», у якій прочитав оголошення про нагальну потребу нафтових спеціалістів на нафтопромисли Борислава. Прочитавши це оголошення, подався шукати Міністерство нафтової промисловості й потрапив на вулицю Кірова до будинку Ради Міністрів УРСР. Але нафтового Міністерства в уряді не було – видобуванням нафти в Україні керувало єдине нафтове об'єднання в Бориславі. В канцелярії Ради Міністрів Л. Желему порадили зайди у міністерство праці. В тому міністерстві й випросив скерування в Бориславське нафтове об'єднання. Нагальна потреба нафтових спеціалістів була викликана масовим виїздом із Борислава поляків, котрі працювали на нафтових промислах. Так другим поселенцем Борислава став лемків із села Мацина Велика того ж Горлицького повіту Лев Желем. Оскільки до війни в напному селі діяв нафтовий промисел, то на ньому працювала досить значна кількість мешканців. А Лев Желем був старшим бурильником біля нафти, він же і навчив не одного лемка-краинина нафтової професії.

Приїхав Л. Желем сам один 5 грудня 1945 року. В Бориславі швидко знайшов приміщення нафтового об'єднання. Показав скерування чотирьох нафтових спеціалістів із міністерства праці. Це заінтригувало керівника Стукалова. Відвідувач досить амістовно, обґрунтовано розповів йому про те, що серед переселенців із Польщі є досить велика кількість нафтових спеціалістів, які перебували на той час у східних областях України, зокрема у Ворошиловградській і Сталінській (тепер Донецька) областях.

Ми вже розповідали у попередніх розділах про те, що, починаючи зі східного Прикарпаття й уздовж західного Прикарпаття, тяглися нафтові промисли. Нафта була в таких селах, як Ванівка, Опарівка, Чорноріки. Розповівши про це, Лев Желем просив начальника Стукалова видати йому відрядження

в Москву, до міністра нафтової промисловості СРСР Байбакова, із проханням повернути нафтових спеціалістів із Ворошиловградської та Сталінської областей до Борислава. Стукалов на якийсь час задумався і після паузи сказав. «Ми з вами у Москву поїдемо удвох. Але перед тим я вас влаштую на роботу, забезпечимо квартирою, аж тоді й поїдемо». Тут же з'явився телефоном із комендантом гуртожитку з вимогою надати Л. Желему окрему кімнату.

Ознайомившись із ситуацією в місті, зайшов Желем у міську раду. У цей час якраз продовжувався виїзд поляків із міста в Польщу. Залишалися і чекали нових господарів прекрасні будинки. Познайомившись із головою міської ради, а був ним Василь Халавка із села Ясениця Дрогобицького району, Лев Желем представив себе як переселенець із Польщі. Керівник міста дуже радо його прийняв. Під час розмови Желем показав свої переселенські документи, бо паспортів ніхто з наших людей не мав.

Голова міськради помітив, що в документі, окрім складу сім'ї, записано і про майно, залишене в Польщі. То й запропонував: «Прощу пройтися містом і уважно придивитися: котра хата вільна і вам сподобається, буде ваша». У такий спосіб Л. Желем вибрал собі три вільні хати, у яких жили поляки. Того ж дня Стукалов виділив бортову автомашину для перевезення із села Лужка Долішнього сім'ю Лева Желема і сім'ю Михайла Германа із дорослими хлопцями-нафтовиками. У кінці грудня 1945 року в Борислав приїхав швагер Желема Філіпп Качмарчик зі своєю сім'єю, котрий був також поселений у свою хату. Всі ці три хати - Желема, Германа і Качмарчика - були пересильними, тут оселялися лемкі які втікали зі східних областей. Дуже схвально, що голова міської ради В. Халавка весь час радо ішов назустріч переселенцям, виділяючи їм без усілякої тяганини будинки у власність на основі поданих документів. Потік лемків до Борислава тривав до 1948 року, а найбільш масовим був під час завершення суцільної колективізації селянських господарств у західних областях.

Поїздка до Москви начальника нафтового об'єднання Стукалова і Желема відбулася у другій половині січня 1946 року і закінчилася успішно. Міністр нафтової промисловості СРСР

Байбаков на прийомі почув про значну кількість спеціалістів-нафтовиків із Лемківщини, які не задіяні на нафтових промислах, і дав гарантію, що їхнє прохання буде виконано ранньою весною. Адже була зима і людей у «телячих» вагонах перевозити при холоді небезпечно. Досить довго чекали напізні земляки на свій виїзд. 15 квітня 1946 року були сформовані два товарні поїзди: один – у Лисичанську, другий – у Сталінській області. Факт залишається фактом: усі напізні лемки-нафтовики зі своїми сім'ями, всім своїм добром, навіть коровами, були повантажені у вагони. Навіть неспеціалісти скористалися нагодою, аби виїха-ти близче до рідного краю.

Майже в один час обидва поїзди, завантажені нашими лемками з їхнім майном, прибули до Борислава на початку травня 1946 року. Зустріч їх була організована добре, кожну сім'ю просто зі станції поселили в будинки, залишені поляками – їх можна було одразу оформити у власність на основі переселенчих документів. Не затягувалася справа і з працевлаштуванням. Усіх переселенців влаштували на нафтопромисли міста за спеціаль-цістю, а хто її не мав, були скеровані на курси в навчальні спеціальні нафтові комбінати.

Виїжджаючи із Донбасу, наші люди вимагали виплати від колгоспів за зароблені трудодні, але колгоспи відмовили, заявивши: зерна нема, воно залишилося тільки для весняного посіву. Отже, всіх переселенців пограбували злодії з районів і колгоспів. Тут дивуватися немає чого.

По-перше, пшениця й мука на ринку були страшенно дорогі. Для прикладу: одна 200-грамова склянка пшениці на ринку коштувала 3 крб., склянка муки – 5 карбованців. Буханка хліба вагою один кілограм коштувала 200 крб. Тут нацпрощується висновок: більшу частину зібраного урожаю викрали районні й колгоспні начальники.

Процес втечі наших лемків зі східних областей України тривав до кінця 1950 року. Вони поселялися по селах і значна кількість у містах, таких, як Борислав, Самбір, Дрогобич, Трускавець, Стрий, Львів, Долина, Калуш, Надвірна, Галич, Рогатин, Івано-Франківськ, Монастириськ, Бучач, Бережани, Козова, Скалат, Тернопіль. У Бориславі на кінець 1950 року за переписом поселилось 16 тисяч осіб із Лемківщини. Борислав

Борислав фактично став столицею лемків, бо в ньому є мешканці майже із кожного лемківського села.

До кінця 1950 року більшовицька влада прагнула за всяку ціну завершити в західних областях колективізацію селянських самостійних господарств. Дії влади були брутальними, жорстокими, з масовими тортурами в НКВС, в т. ч. вивезенням до Сибіру. Більш кмітливі українці-лемки, котрі жили в селах і мали власні господарства, вчасно кидали їх і втікали в місто. На це, переселенці ще не встигли оформити право власності на будинки по своїх переселенських документах і тут їм пощастило: поселялися в містах, де на той час було ще багато колишніх незаселених польських будинків. Таким чином, кількість переселенців із Лемківщини у містах зростала. Лемкові здібностей не бракувало, а до праці він звик. Поселившись у нафтовому місті, бориславські лемки, вже будемо їх так називати, з душою взялися за роботу на нафтопромислах. Ті, хто не мав нафтової професії, пішли у навчальні нафтові комбінати і швидко освоювали спеціальності, вливалися в нафтові колективи. Фактично основний технічний та інженерський склад нафтовиків Борислава 1946, 1947, 1948 рр. – до середини 60-х складали українці-лемки. Жили між собою дуже дружно. Місцеві жителі нашим людям заздріли – їхній єдності, дружбі, взаємній підтримці, вони в очі заявляли: «Ви, лемки, тримаєтесь купи, як жиди, навіть міцніше. І в нас склалося думка: там де є лемко, жидови нема що робити».

Кращими буровими майстрами, котрі очолили по дві бригади бурильників і помбурильників, були Лев Степанович Желем, Михайло Семенович Желем, Іван Михайлович Герман, Іван Гнатович Смакула та багато інших. Саме лемки своєю працею внесли вагомий вклад у розширення й у значне збільшення видобутку нафти та газу. Вони були піонерами заміни старої системи буріння новою ударною, роторною, котра значно підвищила можливість видобувати глибоку нафту. До того часу в Бориславі видобували нафту з глибини не більше 600 метрів. А роторне буріння сягало шести тисяч метрів, унаслідок чого почала іти фонтанна нафта. Були окремі пробурені снердловини, що за добу давали більш як 200 тонн «чорного золота». Керівництво нафтового об'єднання винагороджувало щедрими преміями бурові бригади по 3-4 і навіть до 5 тисяч крб. Зарплата бурильника

сягала до 400 крб. плюс премія за прискорення буріння 200 крб. і на той час була досить високою.

Неможливо назвати всіх імен, хто направду зі знанням справи працював у нафтовій промисловості. Але спробую почасти їх згадати. Це – Яким Борик, Андрій Валь, Микола Гаталевич, Андрій Ізяма, Юрій Грабаня, Гнат, Леон і Михайло Желеми, Андрій, Іван, Михайло та Юрій Загірські, Петро, Михайло, Олександр і Теодор Качмарчики, Михайло Кобаса, Осип Крет, Іван Млинар, Гілярій Мурянка, Василь Пиж, Михайло Прибило, Михайло Русиняк, Андрій, Василь, Микола і Филимон Смакули, Гілярій Фец, Гнат Шопа, Микола і Томко Ющаки.

Дуже відрадно, що молоді хлопці й дівчата, діти наших лемків, з великою охотою та жадобою пішли в науку. Переослі подалися у вечірні, менші – в денні середні школи, закінчивши їх. На цьому не зупинялися – йшли у вищі навчальні заклади: університети, політехнічні інститути, педагогічні, медичні. З них вийшло багато відомих, знаних докторів, кандидатів наук.

По приїзді до Борислава 32 дітей лемків-переселенців із Мациини Великої, села, яке мало близько 150 дворів, здобули вищу освіту. Серед них – Кость Борик, Федір та Ольга Драгани, Микола Грабаня, Томко Ясевич, Йосиф і Ярослав Желеми, Іванна, Михайло і Стефан Желеми, Розалія, Анна і Надія Желеми, Надія Качмарчик, Марія Кобаса, Наталія, Іван та Ярослав Крет, Михайло Млинар, Андрій Поливко, Марія, Микола, Галина та Ігор Прибили, Ярослав та Володимир Русиняки, Дарія, Ольга і Степан Смакули, Йосиф Фец і Володимир Шопа.

Якщо дивитися на економічну сторону українців-лемків у Бориславі, то вона була терпима. Вкрай нетерпимою й непевною була політична обстановка. КГБ дуже ретельно виконував план побудови комунізму Сталіна у праці «Питання марксизму-ленінізму». Зі сталінської доктрини випливало, що чим ближче до комунізму, тим повинна бути гостріша класова боротьба всередині країни. Шукаючи «врагов народу», КГБ засилав у колективи так званих «шестірок», завданням яких було слідкувати, винюхувати, хто чим дихає й думає. І серед лемків з'явилися «шестірки», а стали ними ті самі, хто був доношником ще в часи

Напевно, завдяки Бориславу й добрій його творчій аурі став самобутнім композитором світлої пам'яті Зеновій Антонішак, автор більше двох десятків пісень, які свого часу звучали по всій Україні. Не кожен, певно, знає, що ця талановита людина походить із лемківського краю – села Стежниці Ліського повіту. Після депортації ще хлопчаком опинився на Львівщині. Але ж потрібно було, аби він починав працювати в Бориславській музичній школі, і його, випускника Львівської консерваторії, доля звела з незвичайною талановитою особистістю – поетом Ігорем Нижником. Їхній творчий тандем, лемка та бойка, тривав багацько літ – і народилося чимало гарних і задушевних пісень, які співали бойки, лемки та гуцули, вся Україна. До того ж, Зеновій Антонішак був і прекрасним диригентом. І хоч уже тривалий час працював викладачем музично-педагогічного факультету Дрогобицького педінституту ім. І. Франка, не міг без бориславського середовища: тут керував хоровою капелою «Каменяр», освітянським хоровим колективом «Промінь».

А як засвітився в Бориславі талант Ярослава Бодака! Спочатку він закінчив Дрогобицький нафтовий технікум і працював у «виробничій» науці. Але потяг до музики, до бездонної кри ниці лемківської народно-пісенної творчості привів його спочатку у Дрогобицьке музичне училище, відтак – у Львівську консерваторію. З відзнакою закінчив тут два відділи: диригентсько-хоровий та музично-теоретичний. Але Господь послав Ярославу Антоновичу не тільки талант, а й багатих і щедрих душою людей: невтомного збирача лемківського фольклору Михайла Дзіндзя і живу фонотеку лемківських пісень, самобутню співачку Анну Драган, яка завше була королевою на лемківських забавах. Від неї Я. Бодак записав близько 660 лемківських пісень. Це й допомогло йому блискуче захистити дипломну роботу «Лемківське весілля в Галичині». 1972 року отримав золоту медаль на творчому конкурсі у Москві. Тепер Ярослав Бодак – член Національної Спілки композиторів України, працює викладачем Дрогобицького музичного училища. Передає багаті надбання в музиці й пісні дісяткам і сотням обдарованих юних особистостей.

Мас Борислав і талановитих художників. Але серед них теж домінують лемки – Дмитро Ланяк, Роман Ющак. Самобутні

майстри пеензля, яких давно визнали не тільки в рідному місті нафтовиків, а й далеко від нього.

Бориславські таланти даються чути по всій Україні. Як-от лемкіня Неля Шейко-Медведєва (з дому Періг, із села Ванівка). За останні роки відома українська письменниця видала одну за другою кілька книг: два романи – «Альфонс» і «Баламутка», а для рідних лемків – «Незгасне світло». Кожен твір – то відкриття. Але особливо – оте незгасне світло, що промовляє живою лемківською говіркою в поезіях та оповіданнях, живими відтінками, якиминого часу різнилися село від села. А ще до цього поетичні барви поетки-лемкіні, які направду беруть за душу, мов звуки чарівної скрипки...

Виявляється, бориславські лемкині – і неабиякі вишивальниці. Серед них хочеться виділити Марію Сороку. Її вишивані колекції експонувалися не лише в ріднім тепер для неї Бориславі, а й у різних містах України, а також у Польщі. Особливо вдаються майстрині голки та нитки вишивані портрети світочів української нації – Т. Шевченка, Б. Хмельницького, І. Франка, Л. Українки, І. Мазепи. Дух перехоплює, коли дивишся на її вишивані ікони, або такі твори, як «Кладка до храму», «Київська Софійська Оранта», «Введення у храм Божий».

Але наша розповідь про лемківський феномен Борислава була б неповною, якби ми не згадали ще один самобутній творчий колектив – «Лемківську студенку», якій уже виповнилося сімнадцять років і яка віддавно гуртує навколо себе творчі сили нафтового міста. Його створили правдиві ентузіасти при міському Товаристві «Лемківщина». Засновниками цього колективу були лемки – автор історико-краснозвучного нарису Михайло Желем, Орест Пиж, Олег та Яніна Начаси, Микола Прибило, Петро Годжик, Петро Лепак, Надія Желем, Наталія Бодак і ще багато інших наших лемків і лемкинь.

Кожен голова лемківського Товариства, починаючи від Володимира Мотовиляка і Василя Колодійчика, Івана Ванци й до нинішніх днів, коли понад десять літ його очолює Яніна Начас, особисто опікується хоровим колективом, переймається його проблемами. Ще 1995 року цей колектив здобув звання народного. Але хористи підтверджують цей високий рейтинг не перед журі чи різними комісіями, а на концертах, перед

глидацькою масою Борислава, Дрогобича, Львова, Ждині, Києва, Івано-Франківська, Монастириська, Долини, Рожнятово, Броцніві, багатьох куточків, куди несли вони лемківське слово й пісню.

Сьогодні в хорі співають як лемки, народжені на праотцівській землі, так і їхні діти і внуки – вже бориславці. Ветерани хору Микола Прибило, Олег та Яніна Начаси, Петро Годжик, Надія Желем, Стефанія Павелко. А ті, хто прийшов на зміну старшим – Богдан Прокопик, Володимир Каплун, Роман Сенько, Ольга Романін, Марта Ільєнко, яка, до того ж, є прекрасною ведучою. Богдана Грозовська. Мар'ян Драган, Зенон Рак...

Із задоволенням ідуть на сцену у складі «Студенки» й місцеві любителі співу – Василь Бойко, Наталя Садова, Світлана Шемеляк, Галина Дрогобицька, Богдан Кузан, Таня Мищатин... А очолює цей прекрасний співучий колектив талановитий диригент і виконавець Остап Сальва.

Свій потужній дар від Господа лемки передають від батька до сина, від имені до доньки. Уже по три-чотири покоління іх повиростало в Бориславі. Це – нащадки Михайла Желема, Михайла Прибила, Гната Желема, Гнага Смакули, Микити Пижка. Приємно, що лемки й надалі утверджують свою самобутність. Відірвані від прадідівської землі, вони й у нашому Підгір'ї почиваються, як у дома. Хоча ностальгія генетично передається у лемківській пісні «Студенки», у лемківському поетичному слові Нелі Періг, у лемківській вишиванці Марії Сороки. У цьому теж лемківський феномен.

Роман СОЛОВЧУК.

ЗМІСТ

Його боліла лемківська доля. Пам'яті автора	3
Вступ	7
Життя і побут лемків	9
Найдавніші й сучасні лемківські поселення	21
Одяг та взуття лемків	27
Від свят до свят	31
Лемківські весілля	42
Легендарні борці Лемківщини	55
Лемківські священики, що вийшли з лемківських «хиж» ..	60
Видатні та славні співаки й музиканти	64
Поети, письменники, етнографи	68
Чи знаємо ми свій рід і край?	75
Перші села Лемківщини	79
Найдавнішня історія Західних лемківських Карпат	80
Вимушена лемківська еміграція	85
Перша світова війна 1914 – 1918 рр.	92
Лемківщина між першою і Другою світовими війнами	99
Друга світова війна і становище Лемківщини	104
Несподівана трагедія Лемківщини 1944 – 1947 років	113
Коли і як поселилися лемки в Бориславі	121
Лемківський феномен Борислава	130

На знімках обкладинки:

- На 1-й сторінці – греко-католицький храм Косми і Дем'яна в Машині Великій.
  - Краєвиди села.
  - На останній сторінці – каплиця в с. Машині Великій, збудована Михайлом Качмарчуком напочатку 1900 р. і реставрована при підтримці місцевого ксьондза Яна Адамчика 2006 р.
  - Схіл сонця на гору Ферлєй з боку с. Вапенне.
-

Історико-краснавче видання

Михайло ЖЕЛЕМ

Маціна Велика – село лемківське

Свідчення про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК № 1695 від 18. 02. 2004 р.

Редактор Роман СОЛОВЧУК.

Набір, редагування, верстка, монтаж і друк виконано
в редакції народного часопису «Нафтовик Борислава».

Кольорові фотознімки Миколи ПРИБИЛЯ.
Комп'ютерна верстка і дизайн Дар'ї СОЛОВЧУК.
Монтаж і друк Стефанії КІЛИК.
Комп'ютерний набір Галини ЗАГІРСЬКОЇ.

Підписано до друку 5. 09. 2008.
Формат 60x84 1/16. Папір Kartain.
Гарнітура Times.
Друк на цифровому дуплікаторі «Duplo».
Наклад 300 прим.

ТзОВ «Видавнича фірма «Відродження».
Свідоцтво про держ. реєстр. № 0112 від 27. 05. 2002 р.).
82100, м. Дрогобич, вул. Т. Шевченка, 2.

Директор фірми Ігор БАБІК.
Головний редактор Ярослав РАДЕВИЧ-ВИННИЦЬКИЙ.
Тел. (office): (03244) 3-73-59. Факс (office) (03244) 3-72-93.
Тел./факс (видавничий відділ): (0322) 40-59-39.

E-mail: babyk@lviv.farlep.net
Редакція народного часопису «Нафтовик Борислава»,
82300, м. Борислав, вул. Карпатська Брама, 14,

тел./факс (03248) 5-23-54.

Обкладинка, фотоставки, палітурки роботи виконано
у ТзОВ «Сплайн»,
79000, Львів, вул. Дудаєва, 15.

Історико-краєзнавче видання

Ж 51 ЖЕЛЕМ Михайло. Машину Велика – село лемківське. Історико-краєзнавчий нарис. Видавнича фірма «Відродження». Борислав, редакція народного часопису «Нафтовик Борислава», 2008 – 136 стор.
ISBN 978-966-538-207-2

Цей історико-краєзнавчий нарис – не просто дослідження про рідне село Машину Велику і край Лемківський, віковічні традиції великої гілки українського народу, а й пекучий біль автора по втраченій праділівській землі внаслідок насильницької депортації лемків після Другої світової війни.

Значна кількість переселенців опинилися у Бориславі, що став своєрідною їх столицею. Тут уже виростили три покоління лемків, які пам'ятають, чиїх батьків вони діти.

Книга розрахована на широке коло читачів.

УДК 94 + 908](477.83)

ББК 63.3(4Укр–4Льв)+26.89 (4Укр–4Льв)

